સુધરેલી રીત મુજબ
વર્નાકયુલર ટેકસ્ટ બુકસ રીવિઝન કમિટીએ
તૈયાર કરેલી.

સાતમી ચોપડીના અર્થ

જેની અંદર શબ્દાર્થ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અને રૂઢ
બને રીતે, કવિતાનુ વિવરણ-સ્ફુટીકરણ,
પાઠના સવાલ, કવિતામા આવેલા
ભકતોની ઓળખાણ વગેરે.

રચનાર-મેસર્સ. સી. ડી. શાહ. એન્ડ કો.
Reg No 85 રચનારનુ ઠેકાણુ-શાહપોર-સુરત.

પ્રસિદ્ધ કર્તા—C M Shah
પ્રસિદ્ધ કરવાનુ ઠેકાણુ-શાહપોર સુરત.

છાપનાર-રઘુભાઈ લલ્લુભાઈ દેશાઈ.
છાપવાનુ ઠેકાણુ-શ્રી અનાવિલ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ મરાનપુરી ભાગળ સુરત

કિંમત રૂ. ૦-૧૦-૦.

મેસર્સ, સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત.

સાતમી ચોપડીના અર્થ.

પાઠ ૧.

નાગરિક=એક ગામ કે નગરમા વસનારા લોક

દેશજન=એક દેશમા અને એકજ રાજ્યના અમલ નીચે વસનાર લોક

આચરણ=કામ, વર્તન (આ=મર્યાદા વાચક ઉપસર્ગ+ચર=ચાલવુ+અન=ક્રિ વા પ્રત્યય)=મર્યાદામા ચાલવુ તે

રાજ્યના અગની=રાજ્ય તરફની, રાજ્ય પ્રત્યેની

નગરવાસી=(નગર=શહેર+વાસી=રહેનાર)=શહેરમાં રહેનાર

આબરૂ=ઇજ્જત, દુવાઈ

પ્રતાપ=કીર્તિ, મોટાઈ

નાગરિક ધર્મ=દેશજન તરીકેની ફરજ

કુમક=મદદ, આશરો

ધક્કો=નુકસાન, હાનિ

સ્વાર્થ=પોતાનુ ભલુ, (સ્વ+અર્થ)

ભંગ કરે છે=પાળતા નથી

શાખ=આબરૂ, વટ

બટ્ટો=નામોશી, હીણપત

બહાને=નામે, નિમિત્તે

જનમંડળ=પ્રજા, રૈયત, નાગરિક જનો (જન=માણસો+મંડળ=ટોળુ) માણસોનુ ટોળુ

લોપ=નાશ, અદૃશ્ય (સ લુપ્ત ઉપરથી લોપ થયો છે લુપ્=ધાતુ=લોપ કરવો)

વફાદાર=(આ) નીમકહલાલ (વફા=ફાયદા, ગુણ+દાર=વાળો) ગુણ કરનાર, વિશ્વાસુ

દ્વેષ=અદેખાઇ

બંદોબસ્ત=ફાંસલા, શાતિ, ગોઠવણ

અદાલત=ફાકોર્ટ ઇન્સાફની કચેરી

પંચ=કજીઆનો નિકાલ કરવાને પાચ કે વધારે માણસોની જે ટોળી ઠરાવી હોય છે તે, (તેમાનો એક માણસ પણ પંચ કહેવાય) જ્યુરી એમાનો દરેક માણસ એમે

સર કહેવાય છે

જુબાની=સોગન લઈને જે કંઈ કહેવુ કે લખાવેલુ તે

સ્થાનિક કર=રહેવાની જગ્યા સબંધી જે કર આપવા પડે તે (મ્યુનિસિપાલીટીના કર ને સ્થાનિક કર કહેવાય) [illegible]=રહેવુ (સ્થાન રહેવાની જગ્યા+ક=[illegible]) [illegible] [illegible] જે [illegible] ને

[illegible] ની [illegible], [illegible], સરકાર [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સાથે

લોકલ ફ[illegible] [illegible] ના સમ રાખવા, તળાવ, કુવા, વગેરે બધાવવા તથા કેળવણી આપવા માટે દરેક ખાતેદાર પાસથી રૂપીએ એક આના પ્રમાણે જે કર લેવામા આવે છે તે

ગામપચ=ગામમા થતા ગુના વગેરેનો નિકાલ કરવા માટે સારા આબરૂદાર ગૃહસ્થોનુ જે મડળ નીમવામા આવે છે તે (ગામ પચ જ્ઞાતિઓ પુરી પાડે છે અને તે ઘણુ કરી અમુક કર નેવાની તેમને સત્તા હોય છે) બ્રિટિશ રાજ્યમા [illegible] થી પણ હાલમા [illegible] [illegible] [illegible] હેતુ [illegible] પ્રકરણ [illegible] [illegible] [illegible] લોકલ [illegible] આવે છે)

[illegible]=[illegible]

પ્રતિ[illegible]=[illegible]

[illegible]

[illegible] બ્રિટિશ રાજ્ય અમા (હાઉસ ઓફ લોર્ડસ, [illegible] અને [illegible] સભા એ ત્રણે મળીને પાર્લામેટ કહેવાય છે)

ખ્યાલ=(ફા) વિચાર ચિંતાર

સર્વોપરિ=શ્રેષ્ઠ (સર્વ+ઉપરિ) સૌથી ઉપરિ

સવાલ—નાગરિક ધર્મ એટલે શુ તે દાખલો આપી સમજાવો નાગરિક ધર્મ ન પાળવાથી શુ શુ નુકસાન થય છે? સ્થાનિક કર અને રાજ્યના કર આપણે શા માટે આપવા જોઈએ? મ્યુનીસીપાલીટી, લોકલબોર્ડ, [illegible], અને ગામ પંચ એટલે શુ તે સમજાવો નાગરિક ધર્મ [illegible] છે?

પાઠ ૫.

પ્રાચીન—પહેલાનો (પ્રાચી=પૂર્વ દિશા [illegible]) પૃથ્વી [illegible] થી ઉતરી આવ્યો।

ખગોળવિદ્યા=આકાશના ગોળાઓ સબંધી વિદ્યા (ખ=આકાશ—ગોળ=ગોળ+વિદ્=જાણવુ+ય=[illegible] [illegible])

મ[illegible]=શો[illegible] (મ[illegible]; [illegible] =હોવુ) વિશેષ કરીને [illegible] આપણામા હોવાપણુ)

ઋગ્વેદ=સ્તુતિનો વેદ (જે વેદમા ઘણા મંત્રો આવેલા હોય છે તે એમા ૧૦૨૮ મંત્રો છે) (ઋક્=મંત્રો+વે) એ ઘણો પ્રાચીન ગ્રંથ છે હિંદુઓ એને [illegible])

[illegible]

યજ્ઞ=દેવોની પૂજા કરી હોમ કરવામા આવે છે તે (यज धातु= [illegible])

નિરીક્ષણ=[illegible] જોવુ તે, ([illegible] =જોવુ+ [illegible])

[illegible] ભાગ [illegible] ના પ- [illegible] (નક્ષત્ર [illegible] અશ્વિની, ભરણી, કૃત્તિકા [illegible])

સત્ર=કાંઈ પણ પ્રસંગે કાપીને હોમવામા આવે એવો મોટો હોમ (સદ્ ધાતુ=કાપવુ)

સમાપ્ત=પૂર્ણ (સમ્+આપ્ત=મેળવ કરેલુ તે)

અવલોકન=બારીકીથી જોવુ તે

દક્ષિણાયન=સૂર્યનુ વિષુવવૃત્તથી દક્ષિણ દિશા તરફ જવુ તે (દક્ષિણ+ઇ=જવુ+અન=ક્રિ વા પ્ર)
દેવકાર્ય=દેવના સબધનુ કામ, દેવોને પ્રસન્ન કરવાનુ કામ
અશુભ=માઠો, લાયક નહિ તે
વિષુવ=વચલો દિવસ
રાશિ=ક્રાન્તિવૃત્તના પટાના જે સરખા બાર ભાગ કરેલા તેમાનો દરેક ભાગ જેમકે કુભ, મીન, મેષ વગેરે
જ્યોતિષ શાસ્ત્રી=આકાશી પદાર્થનુ જ્ઞાન ધરાવનાર માણસ (જ્યોતિષ=આકાશમા તારા, ગ્રહો વગેરે જે જ્યોતિઓ છે તે+શાસ્ત્રી=સારૂ જ્ઞાન ધરાવનાર માણસ)
પાટલી પુત્ર=પટણા ગગા ને શોણ નદીના સગમપર શહેર છે એ અસલ મગધ રાજ્યની રાજધાની હતુ હાલમા અફીણના વેપારને માટે પ્રખ્યાત છે
આર્યભટ્ટીય=આર્ય ભટ્ટે બનાવેલો તે
દૈનિક=દિવસની (દિન+ઇક)
વિવરણ=વિવેચન, ખુલાસો (વિ=વિશેષે કરીને+વર્ણ=વર્ણન કરવુ) વિશેષે કરીને વિસ્તારપૂર્વક સમજાવવુ તે
બૃહત્ સહિતા=મોટીમા મોટી સહિતા (બૃહત્=મોટી+સહિતા=વેદ મત્રોનુ તારણ)
ભારતવર્ષ=ભરત રાજાનો દેશ (ભારત+વર્ષ)
ભૂષણ=શણગાર અલકાર (ભૂષ્=શણગારવુ)
સહ્યાદ્રિ=સહ્ય પર્વત, પશ્ચિમઘાટ (સહ્ય=વિશેષ નામ છે+આદ્રિ પર્વત)
સમકાલીન=એક સમયમા થએલા (સમ+કાલ=વખત+ઇન)=સરખા વખતવાળા, સાથે થએલા
વૈષ્ણવ=વિષ્ણુને માનનાર
વિષ્ણુ=અણુઓમા પણ જે વ્યાપી રહેલો છે તે (વિષધાતુ=વ્યાપવુ)
મહેશ્વર=મોટા ઇશ્વર (મહા+ઇશ્વર)
શિરોમણી=શ્રેષ્ઠ (શિરસ્+માથુ+મણી=માથાનો મુકટ)
સિદ્ધાત શિરોમણી=સર્વથી શ્રેષ્ઠ સિદ્ધાતો જેમા કહેલા છે તે
દતકથા=મોઢાની ચાલતી વાત

(દંત=દાંત+કથા=વાત) દાંતની વાર્તા મનનય કે મોઢાની ચાલતી વાત

જન્મકુંડળી=જન્મ વખતની કુંડળી (જન્મ થયાનો વખત નોંધી ગણી ને ઉપરથી તે જન્મનારનું ભવિષ્ય કેવું નીવડશે તે તપાસવા માટે જ્યોતિષ શાસ્ત્રીઓ જે કુંડળી કાઢે છે તે)

બાળવિધવાયોગ=નાનપણમા વિધવા થવાનો વખત આવે તે (બાળ=વિધવા=વિના+ધવ=ધણી+આ=નારી જાતિનો પ્રત્યય+યોગ=વખત)

અમર=મરે નહિ તે (અ=નહિ+મર=મરવુ)

સંસ્કૃત=જે સારી રીતે રીતે સંસ્કાર થયી છે તે (સમ=સારી રીતે+કૃત એમા કૃ=કરવું, કરેલું) જેનું સાહિત્ય પૂર્ણ છે તે

ભાષાંતર=બીજી ભાષામા ઉતારો કરવો તે

ભૂમિતિ=પૃથ્વીને માપવાની વિદ્યા તે ભૂ=પૃથ્વી+મિતિ એમા મા ધાતુ=માપવુ)

ગણિત [illegible] વિદ્યા સંબંધીનું જે પ્રશ્ન [illegible] ગણિત અધ્યાય=પ્રકરણ [illegible]

[illegible] પ્રશ્ન [illegible]

નિરીક્ષણ=[illegible] જોવું તે (નિર+ઈક્ષ=જોવું+અ [illegible] જાતિનો પ્રત્યય

નિ[illegible] વિવેચન [illegible] ખુલાસા, વર્ણન [illegible] તે

[illegible]

[illegible] (કુતૂહલ [illegible])

[illegible]

[illegible] જાણનાર [illegible] ગણેશ વિગેરે નામ છે)

નિપુણ=હોશિયાર પ્રવીણ

સવાલ—હિન્દુસ્તાનમા ઇ સ ના આરંભથી આજ સુધીમા ક્યા ક્યા મહાન ખગોળવેત્તાઓ થઈ ગયા ? તેઓ ક્યા સનમાં

અને ક્યા જન્મ્યા હતા? તેઓએ ક્યા ક્યા પુસ્તકો બનાવ્યા તે કહો ભાસ્કરાચાર્ય વિષે જે જાણતા હો તે કહો

પાઠ ૩ પ્રભુ પ્રાર્થના.

અંતર્યામી=મનની વાતને જાણનાર (અંતર્=અંદર યા ધાતુ=જવું)

દીન તારણા=ગરીબને આશરો આપનાર, (દીન=ગરીબ+તરણા=શરણ આપનાર, આશરો આપનાર)

અનુપમ=શ્રેષ્ઠ સર્વોત્તમ (અન્=નહિ+ઉપમ ઉપમાનું ટુંક રૂપ છે ઉપમા=સરખામણી) જેની બરોબર કોઈ નથી તે

ચિન્તકરણા=ચિંતા કરનાર (ચિન્ત=ચિંતા+કરણા ધાતુ=કરવું રૂપ ઉપરથી =કરનાર)

પ્રભા=તેજ (ભા ધાતુ=પ્રકાશવું)

[illegible]

વિમલ મુખ=નિર્મળ મુખવાળા (વિ=વિશેષ કરીને+મલ=મેલ+મુખ,=વિશેષ કરીને જેના મુખ પર મેલ નથી તે

અદ્ભુતે=આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય એવી કૃતિઓ (સૂર્ય, ચંદ્ર, આકાશ વગેરે)

જ્યોતિ=પ્રકાશ તેજ

પરાત્પર=સર્વથી દૂર, પેલેપાર

આદિ=મૂળ પુરુષ

શુદ્ધ=શુદ્ધ પવિત્ર

પુરુષ પુરાણ=આદિ (પુરા=જુનામાં જુનો+પુરાણ=જુનું)

સૃજન=સૃષ્ટિનું પેદા થવું

પ્રલય=કલ્પને અંતે પૃથ્વીપર પાણી ફરી વળવું તે સૃષ્ટિનો નાશ

અહરનિશ=રાત દિવસ (અહ=દિવસ+નિશ=રાત્રિ)

ગોપાળ=ગાયને પાળે એટલે તેનું રક્ષણ કરે તે (ગો=ગાય, પાલ=પાલનાર)

શિવ સદન=કલ્યાણનું ધામ (શિવ=કલ્યાણ+સદન=ઘર, ધામ

એકાકી=એક, એકલો

જનગણ=માણસ માત્રનો

વિભુરાયા=સર્વવ્યાપી રાજા

હીણા=વિના, વગર

દરશ=દર્શન

પાઠ ૩. પ્રભુ પ્રાર્થના.

સમજુતી—હે ! મનની વાતને જાણનાર, જીવના જીવનરૂપ, ગરીબને આશરો આપનાર—સરણુ આપનાર, પિતા, માતા, બંધુરૂપ, શ્રેષ્ઠ સખા, ભલુ કરનાર, મનુષ્યના તેજ, કીર્તિ, સૌંદર્ય, ધન વૈભવ એ બધા રૂપ જગતના નિર્મળ મુખવાળા સ્વામી, પ્રભુ હુ આપને નમન કરૂ છુ, વંદન કરૂ છુ દીપ મુખ્ય નામ્ય નમુ છુ, વંદુ છુ બાકીના બધા રાખતા પ્રભુના વધાર્ગ છે, નદ, ગ્રહ મંડળી, આકાશ વગેરે) સર્વ આશ્ચર્ય પમાડે એવી વસ્તુઓમા મોટી જ્યોતિ પ્રકાશ જેવુ, આખ, ચંદ્ર ને રવિના જેવુ તેજ વી તારા રૂપ હુ વધારે અદભુત જોઉ છુ હે પ્રભો ઉપર ગણાવ્યા તે સૌના કરતા પણ દિશાની શુન્યઓ અથાત દિશાઓ, પૃથ્વી અને ઉંડા આકાશને (તાન પ મ તે. ાટે ભર્યા નાખે તે) તુ સર્વથી દૂર ઊંડે છે (૭) ધીર સ્વામીનુ તેજ પણ અંત ન જગત છે, આમા કવિ પ્રભુની એકતા ના ની તેનુ સત્ય વ્યાપકપણુ સિદ્ધ કરે છે, અને સાથી ઉગા દેવ ને ગેડનો કંપવાનુ કારણ તે અન્ય સવ વસ્તુઓપર નજર રાખી શકે તે છે હે ' પ્રભુ તુ આદ્ય પુરૂષ છે, પવિત્ર પુરાણ ઋષિ પણ પણુ તુજ છે, સૃષ્ટિને તુ ધરે છે અને તેની ઉત્પત્તિ અને લયમા પણુ તુજ છ અથાત્ ઉત્પત્તિ અને લય કરનાર પણુ તુજ છ અમારા ધર્મોનુ સત નિત્ય રક્ષણુ કરનાર પણુ તુજ છે, અને હે ' કલ્યાણના ધામ (ધામ પાપી ક પવિત્ર સઘળા મનુષ્યોનુ કલ્યાણ રૂપ તુજ છે (૮) સઘળી જડ વસ્તુઓ અને ચેતનનો તુ એકલોજ પિતા છે, તુ મનુષ્ય માત્રનો ગુરૂ શિક્ષા આપનાર છે, મોટો છે અને ઘણો પૂજ્ય છે હે દેવા, ત્રણે લોકોમા તારા જેવો કોઇજ નથી અને થશે પણ નહિ. હે સર્વવ્યાપી

ઇશ્વર તારાથી અભિન્ન તે કોણ હોઇ શકે ? (૪) તુ બ્રહ્માડમા
વસે છે અમારા હૃદય કમળમા પણ તુ વાસો વસે છે, એટલે
તુ અમોમા આવ્યો છે (બ્રહ્માડમા વસે છે તેથી) પણ હમેશા
પાસેજ રહે છે, (હૃદયમા છે તેથી) હુ આત્માને ટાળીને, દેહે લગી
લગીને નમુ છુ, હજારો વાર નમુ છુ હે ! પ્રભુ વળી તમને મારા
નમસ્કાર હો પહોચજો (૫) હે ! પ્રભુ આ અસત્યોમાથી સસારિક
ઉપાધિઓમાથી એક સત્યે જે નાશ વગરનુ છે એવા સત્યે) તુ
મને લઇ જા અજ્ઞાનના ઉંડા અધારાઓથી (ગાઢ અધકારમાથી)
તુ મને પરમ તેજ સમીપ લઇ જા હે ! નાથ આ મોટા મૃત્યુના
ભડકા (જ્યા દરેક વસ્તુનુ મરણ થાય એવા આ ક્ષણભગુર
જગતમાથી તુ મને અમૃત પાસે લઇ જા (અમૃત પીધાથી મા-
મૃત્યુ થાય નહિ (એ અમૃત તે ઇશ્વરસાન્નિધ્ય) હુ તારા વગરનો
છુ, તો તુ મને તારા દર્શનના દાન દઇ જા મતલબ કે એક વખત
તુ મને તારા આનદીત સ્વરૂપ બતાવ (૬) હે ! પિતા જેમ જગતને
[illegible] સાગર રહે છે, અને સર્વ નદીઓના પાણી
જે [illegible] દોડે છે, તેમ હમેશ મારા જીવનરૂપી પ્રવાહની
[illegible] પુન્યના મહાસાગરરૂપી પ્રભુ તારા ભણી
[illegible] સાગર અને નદીઓના ઝરણા તે જીવની
[illegible] ઉત્પન્ન થયો છે કાયાથી થતુ, ઘડીએ
[illegible] થતુ, ઇદ્રિયોની કૃતિથી થતુ, મારા
મન [illegible] વિચારો) હુ કરુ છુ તેથી થતુ, સ્વભાવથી
આ [illegible] રીતે, કે બુદ્ધિપૂર્વક સારૂ અથવા નરસુ જે કાઇક કરુ
છુ, તે સર્વ [illegible] તને નિવેદન કરૂ છુ)
તો હે ! પ્રભુ આ જાણીને મારાપર કૃપાદૃષ્ટિએ જોજે (૮) દીપ -

આમા કવિ કાયિક, માનસિક અને ઇંદ્રિયોથી થતુ પછી તે ચાહે તે ઇરાદાપૂર્વક થતુ હોય અથવા અજાણે થતુ હોય તે સર્વ પાપનુ પ્રભુ આગળ નિવેદન કરે છે, અને તેમાથી તુ મને બચાવજે, મારાપર કૃપાદૃષ્ટિએ જોજે એવી પ્રાર્થના કરે છે

પાઠ ૮.

દ્રવ્ય=જે જે વસ્તુ માણસને જરૂરની અથવા ઉપયોગી હોય અને જે મહેનતથી મેળવી શકાય તે

ઉત્પાદન=પેદાશ, ઉત્પત્તિ, ઉત્=બહાર+પત=પડવુ+અન)

સૃષ્ટ=બનાવેલુ (સૃજ ધાતુ=બનાવવુ)

મુડી=સગ્રહ કરેલુ દ્રવ્ય, ભડોળ, પુજી, થાપણ

કરજ=દેવુ

દેણદાર=દેવાવાળા (દેણુ=દેવુ+દાર=વાળો)

દ્રવ્યવાન=પૈસાવાળા (દ્રવ્ય=પૈસો+વાન=વાળા)

ભોયભાડુ=જમીન (ભોય=સારી જમીન+ભાડુ=ગેતાળ જમીન)

રાચરચીલુ=સરસામાન

ઢોરઢાકર=ઢોર વગેરે

ખનીજ=ખાણમાથી પેદા થયેલુ તે (ખન ધાતુ=ખોદવુ, ખની=ખાણ+જ=જન્મવુ, પેદા થવુ) ખાણમાથી પેદા થનાર

ઓજાર=સાહિત્ય હથિયાર

તુગતાનતા=તુગડા અને એવુ બીજુ

વાસણકુસણ=વાસણ વગેરે

પ્રત્યક્ષ=નજર આગળ પ્રતિ=સામે+અક્ષ=આખ) આખ સામે

પરોક્ષ=નજર ન પડે તેમ, ગુપ્ત પણે (પર=પાછળ+અક્ષ=આખ) આખથી પાછળ

ઉત્પન્ન (સ) પેદાશ

ઉપભોગ સ) ભોગવટા, વહીવટ કરવો તે

અનાયાસે=વગર મહેનતે (અન્+આયાસ=મહેનત) મહેનત વગર

સભ્ય=સભ્યતાવાળા, સારા વિવેકી

લક્ષણ (સ) ચિહ્ન (લક્ષ્ ધાતુ તાકીને જોવુ)

સવાલ—છગનલાલે પેલા કણબીને ભિખારી શા માટે કહ્યો ? અને તેમા ખોટુ શુ ? દ્રવ્યવાન કોને જાણવો ? ભોયભાડુ, ધરભાર, ટોરઢાકર એટલે શુ ? પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એટલે શુ ? દ્રવ્યનુ ઉત્પાદન શી રીતે થઈ શકે ? સૃષ્ટિના અને કુદરતના પદાર્થોની વ્યાખ્યા આપો મનુષ્ય માત્રને નિર્વાહને માટે કયા સાધનો જરૂરના છે ? દેણદાર અને લેણદાર કોને કહે છે ?

પાઠ ૫.

વિભાગ (સ) જુદા જુદા ભાગ (વિ=વિશેષ કરીને+ભાગ, ભાગમા ભજ્ ધાતુ=ભાગવુ)

ટીકલ=વાટ

ચીડ=ચીનના રહેનારી

સમહ (સ) જથો, ટોળુ (સમ=સાથે+ઉહ=વાહ વહ ધાતુ ઉપરથી સપ્રસારણ ધ=વહેવુ સાથે વહેવુ

આર્ય ભાષા=પોતાના દેશની ભાષા

અરબ=અરબસ્તાનના રહેનારી

યાત્રી=એ અસલ તુર્કસ્તાનના ને ઠીક પ્રાતના રહેનારી હતા, પણ મુસલમાનોએ નાઠી કાઢયા પછી જુદા જુદા દેશમા નેનાઈ ગયા છે તેઓ મારવાડી વાણીઆને મળતા આવે છે મતલબ કે જબરા વેપારી છે

વર્ણ=રગ

વડ વર્ણો=જેની ચામડીનો રગ વડના રગ જેવો છે તે

ગોત્રી=કુળના, વશના, ગોત્રના

મોગલ=માગોલિઆના વતની

તથાપિ=તોપણ (તથા=તો+અપિ પણ)

દ્વીપ (સ) બેટ (દ્વિ=બે+અપ=પાણી સધી થતી વખતે અપનો ઇપ થાય છે એટલે દ્વીપ શબ્દ થયો છે

બહુધા=ઘણુ કરીને

અરણ્ય=ઘણા ઝાડોના સમુહવાળું અથવા ઝાડ વિનાનુ જે મોટુ મેદાન તે, જગલ રાન

પાઠ ૬.

સૃષ્ટિ (સ) દુનિયા (સૃજ ધાતુ=

બનાવવુ)

રમણિક (સ) શોભાયમાન

અપ્સરા (સ) સ્વર્ગમા ગાયન નૃત્ય કરનારી સ્ત્રીઓ (એ રૂપ, મોહીની ને ચાતુર્ય એથી સપન્ન છે, એમની સખ્યા આઠ કરોડ-ની છે પણ તેમા રભા, ઉર્વસી તિલોત્તમા, મેનકા એ મુખ્ય છે ઋષિઓના તપ ભગ કરાવવા ઇંદ્ર અપ્સરાઓ મોકલતો અપ્સરા સમુદ્ર મથન કરતા હાથ આવેલ વતમાન નીકળી હતી (અપ=પાણી+સર ધાતુ=સરી જવુ) (પાણીની પેઠે જે સરી જાય તે મતલબ કે એમની ગતિ પાણીના રેલા જેવી છે)

સ્વર્ગવાસી=સ્વર્ગમા રહેનાર, દેવ

આ શહેરનુ પહાડોને લીધે પરમેશ્વર તરફથી રક્ષણ થયેલુ હતુ =મતલબ કે શહેરની ચારે બાજુએ ડુગરો આવેલા હોવાથી એને કૃતિમ કોટની જરૂર નહોતી એવા કુદરતી કોટથી કોઇ દુશ્મન આવી શકતો નહિ

શોભિતો (સ) શોભાયમાન (શોભ ધાતુ=શોભિતુ)

વગ=ઝાડ

યથોચિત=જેવુ હોય તે પ્રમાણે (યથા=જે પ્રમાણે+ઉચિત એમા ઉચ ધાતુ છે

સૂર્યાસ્ત=સૂર્યનુ આથમવુ તે સૂર+અસ્ત

મનોરંજન=મનનુ રંજન કરે તેવી

શ્રમ=મહેનત

નાટકશાળા=નાટક કરવાનુ મકાન, નાટક માટે શાળા

નિ[illegible] (સ) કામ વગર (નિર=નહિ [illegible]=કામ)

રાજ્યપદ=રાજ્યનુ પદ, રાજાપણુ

ક્વચિતજ=[illegible]

પક્ષિ=પાખવાળા જાનવર સ-સ્કૃત પાક્ષ ઉપરથી પક્ષ=પાખ+ઇન=વાળી

નાદ=અવાજ, સૂર

રગબેરગી=જુદી જુદી જાતના રગવાળા

વિસ્મિત થવુ=આશ્ચર્ય પામવુ (વિ+સ્મિત સ્મિ ધાતુ=હસવુ)

બાલ્યાવસ્થા=નાનપણ [બાલ્ય=નાન પણ+અવસ્થા=સ્થિતિ]
વક્રીભવન=વાંકા થવું તે (વક્રી= વાંકા+ભવન એમાં ભૂ ધાતુ=થવું)
ખાઈએ=ઊંડા કોતર
મેઘગર્જના=વરસાદની ગર્જના, વરસાદનું ગાજવું તે
ભયાનક=ભય ઉપજાવે તેવો
ખાતા ધતા હોય=ભયંકર લાગે છે
લીનું કજર=કાજળ જેવું લીલું ઘણું લીલું, લીલું કમ
સજીવન=જીવન અતિ, જીવતા (સ=સાથે+જીવન)
પ્રફુલિત=પ્રસન્ન આનંદી (પ્રફુલ્લ ધાતુ= નવું)
અગણિત=ગણાય નહિ તેટલા (અ-ગણિત)
ડુંગર દૂરથી રળિયામણા=ડુંગર દૂરથીજ શોભાયમાન લાગે છે પણ પાસે જઈએ તો ઉપર મોટા મોટા પત્થર વગેરે આવેલા હોવાથી શોભિતા લાગતા નથી, પણ ભયંકર લાગે છે (આ વર્ણનમાં એવા વિરૂદ્ધ ગુણ દર્શાવ્યા છે)
વધારે ઝડપથી દોડયા હતા=થોડી મુદ્દતમાં ઘડપણ પ્રાપ્ત થયું હતું મતલબ કે જુવાનીનો વખત જલદી પુરો થઈ ગયો
કાળચક્ર=કાળનું ચક્ર વખતનો ફેરફાર
સર્વાંગે=આખે શરીરે (સર્વ+અંગે)
હઠીલો=હઠ કરે એવો, પોતાની જીદ છોડે નહિ તેવો

નાનાલાલ કવિ તે કવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈના પુત્ર.

પાઠ ૭.

વન્ય (સ) જંગલ કે ક્ષેત્રનો ખેતર
ગર્વી=મોટું વિનાળ, (સ ગુરુ ઉપરથી)
અરુણ=અરુણ, સૂર્યોદય પહેલાનું ઘણા રંગનું ઝળઝળ
ધ્વજ=ધજા, વાવટા
ઝળગળ=ઝળાઝળા, ચળકાટ
કસુંબી=કસુંબાના રંગનું, રાતું, લાલ
અંકિત (સ) નિશાનીવાળો (અંક= ચિહ્ન કરવું)

સતાન (સ) પ્રજા, છૈયા છોકરા

પ્રેમભક્તિ (સ) સ્નેહ સાથેની સેવા

કરત=કરે છે

રક્ષા (સ) સભાળ, રક્ષણ, (રક્ષ ધાતુ=રક્ષણ કરવુ+આ=નારી જાતિનો પ્રત્યય)

દ્વારકેશ=(સ) દ્વારકાનો નાથ, રણછોડજી (દ્વારકા+ઈશ=ધણી)

ખરેખર=ખુલ્લુ

સુભટ (સ) જોદ્ધા, લડવૈયા

જુદ્ધ રમણ=લડાઈમા ઝુઝવુ તે

રત્નાગર=મહાસાગર (સ રત્નાકર)

વીર (સ) બળવાન

પૂર્વજ (સ) પહેલા જન્મેલા, વડવાઓ, ઘરડા વરડા (પૂર્વ=પહેલા +જ=જન્મેલા

જયકર=ફતેહ ભરેલી

શોયે=શોભે

રગ=શોભા, તેજ, બહાર

સત્વર (સ) તરત, જલદી, એકદમ

શકુન=શુકન, કામની શરૂઆતમા જે સારા ચિહ્નો થાય છે તે જેમકે, ગાય, પનીઆરી, વિદ્યાર્થી વગેરે સામે મળે તે

મધ્યાહ્ન (સ) બપોર (મધ્ય+આહન્=દિવસ)

ઘૂમે=મહાલે

નર્મદા=નર્મદાશકર કવિ સુખ આપનાર [નર્મ=સુખ+દા=આપનાર]

સાથ=ટોળુ

શૂદ્ર=સેવા કરનારી જાત

વદ્યા=બોલ્યા [વદ્ ધાતુ=બોલવુ]

આર્યધર્મ=શ્રેષ્ઠ ધર્મ, સદાચાર

પાઠ ૭. ગરવી ગુજરાત

સમજુતી—હે ! ગુજરાતની વિશાળ ભૂમિ તારી ફતેહ થાઓ, તારી ફતેહ થાઓ. હવે અરૂણથી ઝળઝળી રહેલુ પરોઢીઉ શોભે છે સૂર્યોદય થવાનો [ચડતી થવાનો] વખત આવ્યો છે તેથી તારાપર સ્નેહ અને શૂરાતનના ઉંચા ગુણની નિશાનીવાળી ધજા ઝળાઝળા કરતી શોભશે, માટે તુ તારી પોતાની તમામ પ્રજાને સ્નેહ ભાવથી [એક બીજાની ને તારી] સેવા કરવાની રીત શીખવ. તારી જાત-

જમીન સારી ઉગ્યા પ્રકારની-ફળદ્રુપ છે માટે હે! ગુજરાતની વિશાળ ભૂમિ તારો જય થાઓ, તારો ફતેહ થાઓ [૧]

તારી [ગુજરાતની] ઉત્તર દિશામા અંબા માતા, પૂર્વમા મહા કાળી માત, દક્ષિણમા કુબેરેશ્વર મહાદેવ તેમજ પશ્ચિમ દિશામા રહેલા દેવો, સોમનાથ મહાદેવ ને શ્રી રણછોડજી તારૂ રક્ષણ કરે છે, તેઓ ખરેખરી તારી મહત્તા છે માટે હે૦ [૨]

તાપી અને નર્મદા નદી જેવી [પવિત્ર] નદીઓ તને જુવે છે, સતત્ય કે તારામા છે તેમજ વળી મહી અને સીઝ નદીઓ પણ છે, વળી [એક બાજુએ] તારા [illegible] જુદા સ્વરૂપે રત્નથી [illegible] [બીજી બાજુ] [illegible] છે, સતત્ય કે તારી પશ્ચિમ [illegible] કુદરતી [illegible] આરાસુર આબુ આદી રહ્યો છે તારા પર્વતો ઉપરથી ભગવાન વડાઓ [તેની પ્રજાને] [illegible] આનંદીના દે છે, તારા [illegible] તમારા [illegible] શાપથી શોભે છે માટે હે૦ [૩] તે [ચડતીના વખતનાં] અણહિલપુર પાટણ આદી સિદ્ધરાજ જયસિંહનો બાર [illegible] [illegible] ધર્મથી પણ બધાર સારા લોકમા હાલમા [illegible] તારી જાહેરી થશે એમ સર્વ ગુણ દેખાય છે, કારણ કે [illegible] પુરા થઇ ગઇ છે [પડતીનો વખત ગયો છે] તેથી અપોરનો વખત ઝળકી નીકળશે [પુરેપુરી ચઢતી થવાનો વખત આવ્યો] હુવે તારા પ્રકતના માણસો નર્મદાશંકર કવિના વિચારની આગે મળ્યા છે [મળતા થયા છે] અથવા તો તારી પ્રજાનુ સુખ કરનારૂ ટોળુ [ચડતીના વિચારમા] મડ્યુ છે માટે હે૦ [૪]

ગુજરાત કોની કોની છે, શુ? બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, શ્રાવક, ભાટીઆ, ક્ષત્રિય, રજપુત, કણબી અને કોળી કે બીજી હલકી જાતોની કહેની? અરે ના, ના, તેની નથી. ત્યારે ગુજરાત કોની

કહેવી ? તો કે જેઓ વડાઓ અને જેઓ વળી આજે પણ (હયાત છે તેએ) પોતાના જન્મથી કોઇ પણ જાતની (કોઇ પણ જાતની લખવાનુ કારણ કે ગુજરાતના દરેક વિભાગની ગુજરાતી ભાષા જરા જરા ભેદવાળી છે તે માટે) ગુજરાતી ભાષા બોલ્યા, અને વળી પોતાના શ્રેષ્ઠ ધર્મને વળગી રહ્યા (ધર્મ ભ્રષ્ટ થયા નથી) તેનીજ ગુજરાત છે પછી તે ગમે તે જાત હોય, તોપણ તેનીજ ગુજરાત છે વળી બીજી પરજની મો કે જેઓને એ ભૂમિએ પાળીપોષીને મોટા કર્યા, તેઓ પારકા ધર્મના છે, પણ ગુજરાત માતાનુ ભલુ ચાહનારા છે, માટે તેઓ તે માતાની પ્રજાના ... ... તેનીજ ગુજરાત છે પછી તેઓ ગમે તે જાતના હોય તેપણ તેનીજ ગુજરાત છે

પાઠ ૯.

ભક્તકવિ=જે કવિએ પોતાની કવિતામા ભક્તિ રસને પ્રાધાન્ય આપ્યુ હોય તે (ભક્ત+કવિ)

ખ્યાતિ=નામ, આબરૂ કીર્તિ (ખ્યાવાતુ=વખાણુ થવુ)

મશહુર=નામીતુ

ભાવાન=ભાઇના રંગપણુમા હોય તેવુ

કૃષ્ણભક્તિ=કૃષ્ણની ભક્તિ

લીન=એકતાર, મશગુલ

દુનિયાદારી=ગૃહસસાર

અભાવ=અણગમો, ધિક્કાર (અ+ભાવ)

દુનિયાદારી=દુનિયાની નિંદા (લોકનિંદા)

... =સૂર્યના ... જેવાની ... ઉત્પત્તિ થએલી છે તે વશ (... +વશ)

શિવભક્ત=મહાદેવને ભજનાર, મહાદેવને માનનાર (શિવ+ભક્ત)

વિરકત=જેણે સસાર ઉપરથી પ્રીત ઉઠાડી દીધી હોય તે, ત્યાગી

પતિપત્ની=ધણીધણિઆણી (પતિ+પત્ની)

કુળદેવી=કુળની અધિષ્ઠાત્રી દેવી

(કુળ+દેવી)
વધામણું=ખૂશી ખબર, (લગ્ન અ થવા એવા શુભ પ્રસંગ કુળદેવીની સહાયતાથીજ નિર્વિઘ્ને પાર પડે છે એવું હિંદુ લોકો માને છે એવું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યા પછી માતાને તે વધાઈ આપવા માટે સ્ત્રીઓ વરકન્યા સાથે દર્શન કરવા જાય છે)
પાર્વતી=પર્વતની દીકરી તે પાર્વતી હિમાલય પર્વતની દીકરી માટે
માથું નમાવવાની ના કહી=મીરા કૃષ્ણ ભક્ત હતી એટલે વૈષ્ણવ હતી તેથી તેણે પાર્વતીને મતલબ કે અન્ય દેવને માથું નમાવવાની ના પાડી આ ઉપરથી તેની એકજ કૃષ્ણ પરમાત્મા પ્રત્યે કેવી દૃઢ ભક્તિ હતી તે માલમ પડે છે,
જંજાળ=સંસારી ખટપટ
મુક્ત=છુટી
નિર્ગમન કરીશ=ગુજારીશ (નિર્+ ગમ્ ધાતુ=જવું+અન)
મના=ના
સંતો=જેમના હૃદય ભક્તિ રસથી ભીના થએલા હોય એવા મનુષ્યે,
મહિઅર=માતાનું ઘર, પિએર [સંસ્કૃત માતૃગૃહ]
એબ=હેણપત, બટ્ટો
ગોવિંદ=શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા
કૃષ્ણ કીર્તન=કૃષ્ણનું ભજન [કીર્તનમાં કીર્ત ધાતુ=ભજન કરવું]
વૃત્તાંત=બનેલો બનાવ [વૃત ધાતુ=હોવું]
દોષ=પાપ
સુષુમણા=મધ્ય નાડી
જગજીવન=જગતનું જે જીવન છે તે શ્રીકૃષ્ણ
કોશ=ગાઉ
નાવલીઓ=ધણી
ચુએ=ટપકે
દુજે=બીજે
લાડણી=લાડીલી સ્ત્રી

સમજુતી—તમે [બપીઆ] "આ કાગળ મીરાં રાણીના હાથમાં આપજો" એમ કહી રાણાજી કાગળ મોકલે છે તેમાં લખે છે કે

હે ! મીરા, તમે સાધુ વેરાગીની સોબત છોડી દો, અને અમારી સાથે રહો આના જવાબમા મીરા કાગળ લખી મોકલે છે કે (આ લો) એને તમે રાણાના હાથમા આપજો કાગળમા પોતે લખે છે કે હે ! રાણાજી, તમે રાજગાદી છોડી દઇને સાધુઓની સાથે રહો (કારણ કે એમાજ તમારૂ કલ્યાણ રહેલુ છે ગજપાટ કાઇ કામ આવવાના નથી) આ હકીકત બન્યા પછી રાણાએ (ગુસ્સે થઇને) વિષનો પ્યાલો (ચાકર સાથે) મોકલ્યો અને કહ્યુ કે તમે મીરાના હાથમા એ આપજો હાથમા આપવાનુ કારણ એ કે રાણાએ આ તમારે માટે મોકલ્યો છે (લો પીઓ) એ પ્યાલો મીરા, જેને જગતનો સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સહાય છે તે, અમૃત જાણી પી ગયા મતલબ કે એ ઝેરના પ્યાલાથી એમને ઝેર ચઢયુજ નહિ, અમૃત જાણી કહેવાનુ તાત્પર્ય એવુ કે ઝેર એ અમૃત છે એવી તેમણે (મીરાએ) ભાવના કીધી અને પછી ઝેર પીધુ, એથી ઝેરના ગુણ નાશ પામી અમૃતના ગુણ ઝેરમા આવ્યા આ ઉપરથી દૃઢ ભાવનાનુ કેટલુ પ્રાબલ્ય છે તે સમજાય છે આ પ્રમાણે ઝેરનો પ્યાલો રાણે મોકલ્યો એટલે મીરાને બહુજ માઠુ લાગ્યુ, અને તેથી તેણે સાઢવાળાને હુકમ આપ્યો, કે હે સાઢવાળા તુ તારી સાઢ શણગારજે, કારણકે આપણે સો કોશ જવુ છે કારણ કે હવે રાણા જેણે મને મારી નાખવાની ઇચ્છાથી ઝેરનો પ્યાલો મોકલ્યો, તેના રાજ્યમા મારે પાણી પીવુ એ પણ પણ છે અર્થાત્ મીરાએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે મારે હવે રાણાના રાજ્યનુ પાણી પણ પીવુ નહિ આ હુકમથી સાઢવાળાએ સાઢ શણગારી, તેનાપર મીરાએ બેસીને મેવાડદેશ (રાણાનો દેશ) ડાબો મેલ્યો, (ડાબા હાથ તરફ મૂકયો, અથવા ત્યાગ કર્યો,) અને તે પશ્ચિમ દિશામાં (દ્વારકામા) ગઇ એ પ્રમાણે જેનુ સસારી બાબતમા

(વિષયમા) કોઈ પણ મન નથી તે મીરા બધુ (રાજપાટ, પતિ વગેરે) છોડીને દેશમાથી નીકળ્યા, હવે મીરાએ નવુ સગપણ બાધ્યુ, તેનુ વર્ણન કરે છે કે જગતમા અમારી સાસુ સુષુમણા છે (સુષુમણા એટલે જે નાડીમા બેઉ નસકોરામાથી શ્વાસ સરખો આવે તે વખતે નાડી જેની ચાલે છે તે આ સ્થિતિ લખવાનુ કારણ એ કે એ પ્રમાણે સુષુમણા નાડી જ્યારે મનુષ્ય એકતાન થાય ત્યારેજ ચાલે છે, માટે એથી મીરા એકતાન થઈ હતી એવુ સિદ્ધ થાય છે) પ્રેમ એ અમારો સસરો છે, સતોષ જેઠ છે, મારો દોષ રહિત નાવલીઓ-પ્રાણનાથ-જગજીવન શ્રીકૃષ્ણ પરસામા છે હવે મીરા કહે છે કે જો હુ ચુદડી ઓઢુ તો તેનો રગ કાચો હોવાથી ટપકે અને એથી રગ બદલાઈને બેરગી થાય અર્થાત જો હુ હવે રાણા ઉપર પ્રીતિ રાખુ તો તે પ્રીતિ તેના તરફ પણ ટળે, એથી ઉપરની ચુદડીની પેઠે હુ બેરગી (બેરગ વાળી) થાઉં એક શ્રીકૃષ્ણ તરફની પ્રીતિ અને બીજી રાણા તરફની પ્રીતિ મારે થાય આ ઉપરથી સમજાય છે કે મીરાએ વેરાગણના વેશનો સ્વાગ લીધેલો અને ચુદડી પડતી મૂકેલી કારણકે જો ચુદડી ઓઢે તો તે રાણાની સ્ત્રી તરીકે ઓળખાય, અને એથી તે (મીરા) બેરગી ઉપર કહ્યુ તેમ થાય, આથી તેમ ન થાય માટે તે કહે છે કે હુ કાળો કામળોજ ઓઢુ કે જેથી બીજો કોઈ જાતનો મને ડાઘજ ન લાગે મમાર્થ એવો છે કે વેરાગણ થાઉ તો મને રાણાની સ્ત્રી તરીકે ઓળખતા બધ પડે છેવટે કહે છે કે હરિની લાડણી-માનીતી સ્ત્રી મીરા સત સાધુની પાસેજ રહે છે, કારણ કે તેને સાધુઓ સાથે ઘણો સ્નેહ (પ્રીતિ) છે, અને પેલા કપટીથી (રાણાથી) તેનુ દીલ (મન) દૂર છે, અર્થાત્ તેના ઉપર તેને બીલકુલ પ્યાર નથી

માર્મિક-ઉડા અર્થવાળો

મીરાબાઇ જીવા ગોસાઇ જે વૃંદાવનમા રહી સ્ત્રીનુ મુખ જોતા નહોતા તેમને કહે છે, કે આજ સુધી હુ એમ જાણતી હતી કે વ્રજમા એક કૃષ્ણજ પુરૂષ છે અર્થાત્ બીજી સ્ત્રીઓ છે, આમ કહેવાનુ કારણ એવુ છે કે મૂળ પુરૂષ અને પ્રકૃતિથી આ સ્વરૂપ (દેહ) રચાયલો છે, કૃષ્ણની ગોપીઓએ પ્રકૃતિએ પુરૂષરૂપે ભક્તિ કરલી છે આથી મીરા કહે છે કે વ્રજમા સર્વ પુરૂષની વહાલી પ્રકૃતિઓજ (સ્ત્રી પુરૂષ સર્વે) છે અને તે નાગી જાત એટલે પુરૂષ એકના શ્રીકૃષ્ણ છે, અને બાકીના પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ સર્વ તેની પ્રકૃતિરૂપ છે પછી કહે છે કે તમે વૃંદાવનમા રહીને હજુ સુધી પુરૂષરૂપે રહ્યા છો, એ તમારા વિવેકને ધન્ય છે ! એવુ કહેવા માગે છે કે વૃંદાવનના સર્વ શ્રીકૃષ્ણ ભકતો છે અને તે સર્વ તેની પ્રકૃતિઓ છે, એટલે તે સર્વ કૃષ્ણરૂપ થઇ ગયા છે મતલબ કે સ્ત્રીરૂપ વગર કૃષ્ણ સાથે એકલીન થઇ શકાયજ નહિ તમે વૃંદાવન જેવા પવિત્ર સ્થળમા રહી પુરૂષ રહ્યા, અર્થાત્ કૃષ્ણ સાથ એકતાન ન થઇ શક્યા એ તમારા વિવેકને ધન્ય છે ! પુરૂષરૂપે કદીપણ કૃષ્ણ સાથે એકતાન થઇ શકાયજ નહિ, માટે ઉપરનુ માર્મિક વચન થયુ છે કહેવાનુ એવુ કે તમે પુરૂષ હો તો કૃષ્ણરૂપ થયા નથી, એટલે આ નામ દમામ રાખો છો તે જુઠા છે, અને જો કૃષ્ણ સાથે એકતાન થયા હો તો તમે પણ સ્ત્રીરૂપ છો કારણ (પ્રકૃતિ) વગર તેની સાથે કોઇ એકતાન થઇ શકતુજ નથી, તો તમને સ્ત્રીનુ મુખ જોવાનો કોઇ જાતનો વાંધો નથી, કારણ તમે પણ સ્ત્રીજ છો

તાત્પર્ય=ભાવાર્થ	તે દરમિઆન=તે અરસામા,
સ્વામી=ધણી	તે વખતમા
યાત્રા (સ) જાત્રા (યા ધાતુ=જવુ)	ભક્તિભાવ=ભક્તિ કરી એક તાર

થવુ તે (ભક્તિ+ભાવ=હેતુ)
પ્રેમરસ=કૃષ્ણ સાથે પ્રેમરૂપી રસમા મસ્ત થઈ ભક્તિ કરવી તે મતલબ કે કૃષ્ણની સ્ત્રી તરીકે ભકિત કરવી તે
રાધાકૃષ્ણ=રાધા કૃષ્ણ
(રાધા=શ્રીખુવાન નામના ગોવાળની પુત્રી એ ભક્તિનો અવતાર હતી+કૃષ્ણ)
સમતોલ=બરાબર, સાટે
તૂક=કડી, છેલ્લુ ચરણ

હે ' પ્રાણી તુ રાધાકૃષ્ણ સિવાય બીજુ કાઇપણ બોલ નહિ બોલ નહિ, બોલ નહિ સાકર અને શેરડીનો મીઠો સ્વાદ છોડી દઇને તુ કડવા લીમડાનો રસ (પીવા માટે) ઘોળ નહિ (અર્થાત્ હરિ ભક્તિરૂપી સાકર ને શેરડી જેવો મિષ્ટ રસ છોડી સસાર રૂપી (માયારૂપી) કડવા લીમડાનો રસ પીવા માટે ન ઘોળ (મતલબ કે ભકિત છોડી માયામા ન લપટા) રાધાકૃષ્ણ સિવાય બીજુ કાઈ પણ બોલ નહિ ચદ્ર અને સૂર્ય જેવાનુ તેજ છોડી દઇને તુ આગીયા સાથે પ્રીત જોડીશ નહિ (ચદ્ર સૂર્યના તેજને હરિરસ સાથે અને સસારને આગીઆ સાથે સરખાવે છે, ચદ્ર સૂર્યના તેજ આગળ આગીયાનુ તેજ જેમ ક્ષુદ્ર છે, તેમ હરિરસ આગળ સસાર ક્ષુદ્ર છે મતલબ કે અસ્થિર છે) રાધાકૃષ્ણ૦ હે ' પ્રાણી, જીવ, તુ તારા આ મનુષ્ય દેહરૂપી મણિને હીરા માણેકરૂપી હરિ ભક્તિને મૂકી દઇને કથિરરૂપી સસાર સાથે તોલ નહિ. અર્થાત્ દેહ છે તે મણિ જેવો છે તેની સાથે હીરા માણેક વગેરે ઝવેરજ તોળાય (બદલો થાય) કાઈ કથિર સાથે તોળાયજ નહિ મતલબ કે બદલો થાયજ નહિ, (કારણ કે લાયકને લાયક વસ્તુ સાથેજ સરખાવવી મીરા કહે છે કે ગિરિધર (ગિરિ=પર્વત+ધર=ધારણ કરનાર) પ્રભુએ તને શરીર સમતોલમા આપ્યુ છે (અથાત્ દેહને ભક્તિની સાટોસાટ આપ્યો છે અર્થાત્

દેહની સાટે તેઓને તે ભક્તિ આપવાની કહી ત્યારે તને મનુષ્ય દેહ આપ્યો છે) માટે રાધાકૃષ્ણ સિવાય બીજુ કાંઇ પણ બોલ નહિ

પાઠ ૯.

અધિકાર=સત્તા, હુકમ

અમલ=હુકમ

તોર=તોર

સફળ=ફળવાળો, સાર્થક

દાનત=ઇચ્છા

છોરૂ કછોરૂ થાય પણ માબાપ કમાબાપ થતા નથી=છોકરા માબાપની અવગણના કરે, સામુ બોલે, દુઃખ પણ દે, પણ માબાપ કદાપિ કમાબાપ થતા નથી એટલે છોકરા ઉપરથી પોતાનો પ્રેમ ઓછો કરતા નથી છોકરાઓના ગુનાહને તેઓ દરગુજર કરે છે, તેમના વર્તન સામુ જોતાજ નથી પણ ઉલટુ તેમના તરફથી આવતુ દુઃખ ખમી લઇ તેમને સુખ થાય તેમ કરે છે, અથાત્ તેમનુ ભલુ થાય એમ ઇચ્છે છે

વિદ્વાન=વિદ્યામા નિપુણ (વિદ્ ધાતુ જાણવુ)

ઉદ્ધતાઇ=અસભ્યતા, તોછડાઈ (ઉદ્ધતમા ઉદ્ ઉપસર્ગ+હનધાતુ=મારી નાખવુ, હનનો ભૂતકૃદત હત એ ઉપરથી ઉદ+હતની સધી=ઉદ્ધત)

નિષ્પક્ષપાતપણે=ન્યાયની રીતે, પક્ષપાતવગર

કુસપ=કજીઓ

સમાધાની=સલાહ શાતિ

રાજ્યાધિકારીઓ=રાજ્ય ચલાવનાર અમલદારો (રાજ્ય+અધિકારીઓ)

રાજ્ય ધર્મ=રાજ્ય પ્રત્યેની ફરજ

ગેરઉપયોગ=ખરાબ ઉપયોગ (ગેર+ઉપયોગ)

વર્તમાનપત્રદ્વારા=ચાલુ ખબર આપનારા પત્ર મારફતે(વર્તમાન=વર્ત ધાતુ=હોવુ નો વર્તમાન કૃદત+પત્ર+દ્વારા=મારફતે)

કાયદાની તરવાર ઝઝૂમે છે=કાયદારૂપી તરવાર તેમને માથે હાલહાલ કરે છે જેમ ઝઝૂમતી તરવાર પડવાથી તરત મરણ થાય

તેમ એના અમલદારો કાયદાથી વિરૂદ્ધ ચાલે તો તુરત કાયદારૂપી તરવારથી તેમનો નાશ થાય, એટલે સત્તા જાય

ચક્ર=પૈડું

ઇતિહાસ (સ) બનેલા બનાવ તેના ખરા રૂપમાં વર્ણવવા તે (ઇતિ=એ પ્રમાણે+હ=નિશ્ચય, ખરેખર+અસ=હોવું+અ=ક્રિ બ પ્ર)

ઇતિહાસ (સ) જેમાં જુની વાતો હોય તે (ઇતિહ=જુની વાતો+અસ્=હોવું+અ=ક્રિ ય પ્ર)

ટીંપો=ટાસો

ચીથરે હાલ=ગરીબ, જેની ચીથરાં પહેરવાની હાલત હોય તે

દૃષ્ટાંત=દાખલો

પાઠ ૧૦.

વિનિમય=એક જણસ આપી બીજી લેવી તે, અદલો બદલો

અંકાય=નક્કી કરાય (અંક ધાતુ=ચિહ્ન કરવું)

કણીઓ=દાણા વેચનાર (કણ=દાણા)

મૂલ્યવાન=કીમતી (મૂલ્ય+વાન)

નાણું=એક જણસ વડે બીજી બધી ચીજોનો બદલી કરી નકાય તે જણસ

સવાલ—નાણાને બદલે પહેલા વહેનો શેનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો ? તમાં ની શી અડચણો પડવાથી કોડી સીપનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા ? કોડી સીપનો ઉપયોગ કયા કામમાં ઘણો ખપ લાગતો નહિ ? હાલ કોડીની લેવડ લેવડ કયાં ચાલે છે ? લોઢાના સિક્કા ન બનાવવા ના અને સોનાના બનાવવાના ખાસ કારણો સમજાવો

પાઠ ૧૧.

ગિરિ=પર્વત

તળાટી=તળેટી

દામોદર=વિશેષ નામ છે કૃષ્ણ (દામ ઉદરે યસ્યય જેને ઉદરે દોરડું છે તે દામોદર, કૃષ્ણ)

નામીએ=મુક્ત થઇએ, કાઢી નાખીએ

પક્ષાપક્ષી=વિરોધ તડ

સમદૃષ્ટિ=સરખી નજર

ગૌમૂત્ર=ગાયનું મૂત્ર (ગૌ=ગાય+મૂત્ર)

વાકય દાન=વચન, કોલ આપવો તે (વાકય=બોલનો સમૂહ+દાન =આપવુ)
નિશા=રાત્રી
ભોર=પ્રભાત
ઢ ગ=લક્ષણ
મૌન=બોલવુ નહિ તે
અધવધરા=નહિ આમ ને નહિ આમ એવા, અધકચરા
ભ્રષ્ટ=બગડેલા વટલેલા
બધાણુ=બધાયુ, લાગ્યુ
ગતુ=સ્ત્રી કુટુબાદિવાળુ
માતુ=ધરાએલુ
નેહ=પ્રીતિ
ઉડો=ગાઢો
હળવા=હલકા
તોલે=બરાબરીમા
ના'વે=આવે નહિ
ખરખરો=લાગણી
ફોક=મિથ્યા
ચિ તવ્યો=ધારેલો
અર્થ=હેતુ વિચાર
ઉગરે=રહે, બચે
ઉદ્વેગ=અફસોસ, દીલગીરી
શકટ=ગાડુ
શ્વાન=કુતરો
છાય=છાયડો
લતા=વેલ
યથા=જેમ
વ્યર્થ=ફોકટ, નકામો
શોચે=દીલગીર કરે
જુગલ=બે, જોડ

પાઠ ૧૧ નરસિહ મહેતાને ઢેડ વૈષ્ણવનુ આમંત્રણ.

સમજુતી—પર્વતની તળેટીએ દામોદર નામનો એક કુડ હતો ત્યા નરસિહ મહેતા રોજ નાહવા જતા હતા ઢેડ જાતમા હરિની દઢ ભકિત હતી તેઓ એક દિવસ મહેતાને પ્રેમ પૂર્વક પગે લાગ્યા, પર્વતની તળેટીએ• હાથ જોડીને સ્તુતિ કીધી અને બહુ બહુ પ્રકારે વીનવ્યા કે હે મોટા પુરૂષ અમારી એટલી વિનતી છે કે તમે અમારે આગણે કિરતન (ભજન) કરો પર્વતની તળેટીએ• (ભજન કરો) જેથી અમે પ્રેમરૂપી પદાર્થ (ઇશ્વર રૂપી વસ્તુ)

પામીએ અને જન્મ મરણની ખટપટમાથી મુક્ત થઇએ (ઇશ્વર પ્રેમ સ્વરૂપ છે માટે પ્રેમ પદાર્થ) આપણે હાથ જોડી કહેતામા મહેતાને દયા આવી કારણ કે મહેતાજી ઘણા દયાળુ વૈષ્ણવ હતા પર્વતની તળેટીએ૦ જ્યા પક્ષાપક્ષી (તડ) હોય છે અર્થાત જ્યા સપ હોતો નથી, ત્યા પરમેશ્વર પણ હોતો નથી, માટે સઘળે ઠેકાણે સરખી દૃષ્ટિ રાખનારને તો સઘળા સરખાજ છે, એવો વિચાર કરી, જાઓ, ગાયના છાણ મૂત્રથી તુળશી વૃક્ષની આજુબાજુ લીંપજો, અમે આવીશુ, એવુ વૈષ્ણવે (મહેતાએ) વચન આપ્યુ, પર્વતની તળેટીએ૦ પછી મહેતા રાત્રે ભજન કરવા આવ્યા, ઢેડા પ્રસાદ લાવ્યા તે વિષ્ણુને ધરાવ્યો અને ઉત્સવ કર્યો, સવાર થતા લગી ભજન કર્યું તેથી સઘળા વૈષ્ણવ (ઢેડાઓ) સંતોષ પામ્યા પર્વતની તળેટીએ૦ પછી હરિના ગુણ ગાતા તાળ, શંખ અને મૃદંગ વગાડતા વૈષ્ણવ (સાધુ) સાથે મહેતા ઘેર આવ્યા નાગરી નાત આ જોઈ હસી હસીને તાળી લે છે, અને કહે છે કે આ બ્રાહ્મણના શા ઢંગ ! પર્વતની તળેટીએ૦ મહેતાએ આ સાભળ્યુ પણ ચુપ રહીને તેઓ ચાલ્યા ગયા, કારણકે તેમણે વિચાર કર્યો કે એ અધકચરાઓને શુ ઉત્તર આપવો ? લોકો જાગ્યા અને સ્ત્રીપુરૂષ મહેતા ઢેડને ત્યા ભજન કરવા ગયા હતા એવુ જાણી મહેતાને પૂછે છે કે તમે એવા કેવા કે ઢેડને ઘેર ભજન કરવા ગયા ? પર્વતની તળેટીએ૦ તમે નાત જાણો નહિ, જાત જાણો નહિ, અને કાઇ વિવેક વિચાર પણ સમજતા નથી ત્યારે નરસિંહ મહેતો હાથ જોડીને કહે છે કે મને તો ફક્ત વૈષ્ણવનોજ આધાર છે પર્વતની તળેટીએ૦

ગામ લોકોને મહેતાએ આપેલો જવાબ

સમજુતી—અમે તો એવા, એવા, વળી તમે કહો છો તેવા

(ભ્રષ્ટ) છીએ જો તમે અમને ભક્તિ કરતા છતા પણ ભ્રષ્ટ કહેશો તો અમે દામોદર (કૃષ્ણ પરમાત્મા)ની સેવા કરીશુ અર્થાત અમારે તમારી કાઇજ જરૂર નથી (ટેક) જેનુ મન જેની સાથે બધાય તે પ્રમાણે તે વર્તે (પછી દાખનો આપે છે કે) મારૂ ઘર પ્રથમ રાતુ સ્ત્રી કુટુબાદિથી ભરપુર હતુ, તે હવે હરિરૂપી રસથી માતુ થયુ છે, અર્થાત્ હવે સસારિક વિષયોથી મુક્ત [હરિરસમા નહાતુ] થયુ છે, અને તેનાજ ગુણ ઘેરઘેર ગાતુ ફરે છે [ટેક] બધા સાથમા [સઘળા માણસોમા] હુ એકલોજ ભુડો છુ, ભુડાથી પણ ભુડો છુ, તમારા મનમા આવે તેમ કહેજો [પણ મારે તેની પરવા નથી] કારણ કે મને ઉડો નેહ લાગ્યો છે [મારે શ્રી પ્રભુ સાથે ઉડી [ગાઢ] પ્રીતડી બધાઈ છે] [ટેક] કર્મ અને ધર્મની વાત અર્થાત પુણ્ય કર્મ કરવા અને દાન કરવુ ઇત્યાદિ જેટલી વાતો છે તે મને ગમતી નથી, જેનાથી સઘળા પદાર્થ મળે એવા મારા પ્રભુની તોલે તે [કર્મ ધર્મની વાત] કદી આવે નહિ [ટેક] ટીપ —નરસિહ મહેતા કર્મ ધર્મને માનતા નહોતા તે તો માનતા હતા કે ઇશ્વરનુ ભજન કરવાથીજ તે મળે છે, અને મળ્યા એટલે બસ સઘળી વસ્તુઓ તેમા સમાયલી હોવાથી સઘળુજ મળે છે, માટે ઇશ્વરનુ ભજન કરવુ અને કર્મ ધર્મની વાત છોડી દેવી હુ નરસિહ મહેતો હલકા કર્મ કરનાર છુ, મને તો વૈષ્ણવ [હરિ ભક્તજ] વહાલા છે, હરિભજન [હરિભકત] થી જે લોકો જુદાઈ ગણશે, તેમના ફેરા ફોકટ ઠાલા છે, અર્થાત તેમનો જન્મ દુનિયામા નિરર્થક છે, કારણ કે જેને માટે જન્મ આપવામા આવ્યો છે, તે હેતુ નષ્ટ થાય છે [ટેક] ટીપ —હરિજનથી જુદાઈ ગણવી નહિ, એટલે ગમે તે જાતનો

હોય ફક્ત હરિજન જોઇએ તો પછી તે અને આપણે સવળા સરખા છીએ

ઈશ્વર ઇચ્છા ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી.

સમજુતી—જગતના ગુરૂદેવ પરમેશ્વરને જે ગમે અર્થાત તેની ઇચ્છાથી જે થાય, તેની દીલગીરી કરવી ફોકટ છે આપણા ધારેલા વિચારથી [કાર્ય] કાંઇ પણ થતુ નથી [ઇશ્વરનુ ધારેલુજ થાય છે] ઉલટો આપણે માટે શોક કરવોજ રહે છે [ટિક] ગાડાની નીચે ચાલતુ કુતરૂ જેમ હુજ ગાડુ ખેચુ છુ એમ માને તેમ સર્વ વાત "હુજ કરૂ છુ' એવુ મનુષ્યો માને છે, તે અજ્ઞાનતા [મુર્ખાઇ] છે એવીજ રીતે સૃષ્ટિનુ મડાણ [શરૂઆત] પણ છે અર્થાત ઇશ્વરની મરજીથી આ સઘળી દુનિયા ઉત્પન્ન થએલી છે તે વાત કાઇક જોગી અથવા મહા તપસ્વી જાણે છે [સઘળા લોકો તો "હુજ કરૂ છુ એવા ભ્રમમાજ કુટાય છે] [ટિક] જો મનુષ્યથી થતુ [બનતુ] હોય તો કોઇજ દુખી રહે નહિ, શત્રુઓને મારી [સઘળા સરખાજ દેખાય] બીજાનો છાયડો વડાથી ઘર પર વર બાધે અર્થાત્ કોઇના ઘરનો છાયડો બીજાના ઘર પર પડે, તો તે તુરત પોતાનુ ઘર પેલાથી ઉચુ કરાવે એટલે પર ઘરનુ શીળુ પણ ખમે નહિ [ટિક] ઋતુઓ એની મેળેજ જેમ વેલ, પાદડા ફૂલ, ફળ વગેરે આપે છે [જે પ્રમાણે જે ઋતુમા થવુ જોઇએ તે પ્રમાણે તે ઋતુમા ઇશ્વર પ્રેરણાથીજ થયા કરે છે] મુર્ખ મનુષ્ય મનમા ફોગટ શોચ [દીલગીરી] કરે છે જેના નસીબમા જે લખ્યુ હોય છે તેને યોગ્ય સમયે એની મેળેજ મળે છે [ટિક] ગ્રથોની ગડબડ કરીને કોઇ પણ વાત ખરી કીધી નહિ અથાત વેદમા ઇંદ્ર, વરૂણ આદિ દેવો માન્યા ઉપનિષદમા નિરંજન નિરાકાર ઇશ્વર માન્યો, વળી પુરાણોમા મૂર્તિએ

માની, આમ ગ્રંથામા ગડબડ કરી નાખી તેથી મારા મનમા તો એમ આવે છે કે મન, કર્મ અને વચનથી પોત માની લઈ જેને જે ગમે .તેને તે પૂજે, અને તેને ઓળખે એજ ખરૂ છે [ટિક] સંસારના સુખને મિથ્યા માનજો, કૃષ્ણ વિનાનુ બીજુ સર્વ કાચુ છે બે હાથ જોડી નરસિંહ કહે છે કે હુ જનમો જનમ હરિનેજ જાચુ છુ હરિ (કૃષ્ણ પરમાત્મા) નીજ ભક્તિ કરૂ છુ [માટે દરેક માણસે કરવી એ વ્યંગ્ય (લાક્ષણિક અર્થ છે]

પાઠ ૧૨

ધર્મ (સં) ફરજ (ધૃ ધાતુ=ધારણ કરવુ)

તારાગણ=તારાનો સમુદાય (તારા+ગણ=સમુદાય, જથો)

નીતિ નિયમ=નીતિનો નિયમ

પરમાત્મા (સં) મોટો આત્મા, પરમેશ્વર, (પરમ=મોટો+આત્મા, આત્મા એ આત્મન્ શબ્દ ઉપરથી =જીવ) મોટો જેનો જીવ છે તે, જે ઉદાર છે તે

અદ્‌ભુત=નવાઈ ઉપજાવે એવી

પ્રેમવૃત્તિ=પ્રેમ ભરી નજર (પ્રેમ+વૃત્તિ)

વિમુખ=મોઢુ પાછળ ફેરવેલુ એવુ પૂઠ કરી હોય તેવુ (વિ=ફેરવેલુ +મુખ=મોઢુ)

નિયંતા=નક્કી કરનાર, બનાવનાર

આચાર વિચાર=પવિત્ર વિચાર, (આચાર=આ+ચર=ચાલવુ ધર્મ શાસ્ત્રમા લખ્યા પ્રમાણે વર્તવાની રીત+વિચાર)

બલકે (ફા) ઘણુ કરીને, વિશેષે

પ્રાણ પાચ છે પાન, અપાન, વ્યાન, સમાન, ઉદાન

દારૂણ=ભયંકર

ઝપલાવ્યો=વગર વિચારે ઝંકાવ્યો

તીક્ષ્ણ=તીણી, તીખી

પુષ્પમાળ=ફૂલની માળા

ધર્મ માટેની એની ભૂખ સર્વથી મોટી છે=બીજી ભૂખ થોડુ ખાધાથી જરાતરા શાન્ત થાય, પણ આ ધર્મરૂપી ભૂખ ધર્મ પાળવોજ એવી પ્રબળ ઇચ્છા

એટલી બળવાન છે કે તેમા ઘણા કાળનો ભોગ આપવામા આવે તોપણ તે શાત થતી નથી

અલૌકિક=(સ) લોક સબધી નથી તે (અ=નહિ+લૌકિક= દુનિયા)=લોક વ્હેવારમા ન હોય તેવુ

સતોખે છે=સતોષે છે (સમ+ તુષ્ ધાતુ=ધરાવુ)

નાસ્તિક (સ) જે પરમેશ્વરને નથી માનતો તે (ન=નથી+આસ્તિક =જગતને બનાવનાર પરમેશ્વર છે એમ માનનાર)

રાજ્યસત્તા=રાજ્ય તરફથી મળેલી પદવી (રાજ્ય+સત્તા)

વાસના=સૂક્ષ્મ ઇચ્છા

આ માને ડુબાડે છે=જીવને ઉચ્ચ સ્થિતિએ ન લઇ જતા અધોગતિએ લઇ જાય છે

અવગણના (સ) અનાદર (અવ= અનાદર+ગણનામા ગણધાતુ= ગણવુ ગણના=ગણત્રી) એ

કોણ છે ? એમા શુ છે ? એવી રીતે જે બોલવુ તે

અસાધારણ=જે સામાન્ય નથી એવુ, ઘણુજ (અ+સાધારણ= સામાન્ય)

અમૂલ્ય=કીમતી (અ+મૂલ્ય) જેનુ મૂલ્ય થઇ શકે નહિ તે

દૃઢ=મજબુત, ફરે નહિ તેવો

આસરો=આધાર

મૈત્રી=દોસ્તી [મિત્ર ઉપરથી મૈત્રી]

ઉન્નતિ=[સ] મોટાઇ [ઉદ્=ઉચુ +ત-વળેલુ+ઇ=વાળુ]નત્ એમા નમ્ ધાતુ=નમવુ] ઉચાઇ, ઉચ્ચ સ્થિતિ, ચઢતી

સ્પષ્ટ=ખુલ્લુ

ઉદય [સ] ઉચે આવવુ (ઉદ્+ ઇ=જવુ]

જાગ્રત=જાગતો, ઉત્તેજીત

ઉત્સાહી (સ) ઉમગી, આતુર (ઉત્+સહ=ખમવુ)

સ્વાભાવિક (સ) ઇશ્વરકૃત, કુદરતી [સ્વભાવ+ઇક=વાળો સ્વભાવવાળો)

રગ્યાપચ્યા=ગુથાઇ ગએલા

અનતકાળ=લાબો વખત (અન્= નહિ+અત=છેડો+કાળ=વખત) જેનો છેડો નથી એવો વખત

પાઠ ૧૩.

માસિક=મહીનાનો [માસ+ઇક]
વૈદિક=વેદને માનનારા, સ્માર્ત (વેદ+ઇક)
આરંભ=શરૂઆત [આ+રમ્=રમવુ]
અભ્યાસ [સ] મહાવરો [અભિ+અસ=હોવુ]=વારે વારે તેનુ તેજ કામ કરવુ તે
કમને=મન વગર, ઇચ્છા વિરૂદ્ધ
પાઠશાળા=કોલેજ
કાવ્ય [સ] કવિતા [કવ ધાતુ ઉપરથી કહેવુ, વર્ણન કરવુ]
લેખાણા=ગણાયા
પ્રયત્ન [સં] મહેનત [યત્નમા યત્ ધાતુ=મથવુ]
બુદ્ધિવર્ધક=બુદ્ધિને વધારનાર (બુદ્ધિ+વર્ધ+અક)
સફળ થયા=ફાવ્યા, (સ+ફળ)
ગૃહસ્થ (સ) ઘર માડીને રહેલા (ગૃહ=સ્ત્રી, ઘર+સ્થ=રહેલા)
અગ્રેસર (સ) આગેવાન, પહેલ કરનાર (અગ્ર=પ્રથમ+સર=જનાર
શ્રીમંત (સ) પૈસાવાળા (શ્રી=લક્ષ્મી+મંત=વાળા)=લક્ષ્મીવાળા
રહેણી=રહેવાની સ્થિતિ
કહેણી=કહેવાની રીત
મુબઇગરા=મુબઇમા વસનારા
ચડસાચડસી=પડાપડી
ઉદર (સ) પેટ, ગર્ભાશય, જઠર
રસ્તો બદલ્યો=બીજો ધધો સ્વીકાર્યો
તારે ખોળે છુ=તારાપર મારો આધાર છે (મા જેમ ખોળામા લઇ રક્ષણ કરે છે તેમ હુ તારા ખોળામા હોવાથી તુ મારી માની પેઠે મારૂ રક્ષણ કરજે)
કમાવવાને=પ્રાપ્ત કરવાને
સભા પ્રચારક=સભાએ ભરવાના રિવાજનો ફેલાવો કરનાર [સભા+પ્રચારક+ફેલાવો કરનાર]
ઉદયકાળ [સ] ચઢતીનો વખત [ઉદય+કાળ]
ગદ્યપદ્ય લખાણ=નિબધ રૂપ લખાણ
નર્મગદ્ય=નર્મદાશકર કવિનુ બનાવેલુ-લખેલુ વાચન પુસ્તક [નર્મ+કોશ=શબ્દ સગ્રહ]
ધર્મવિચાર=ધર્મ સબધી જેમા વિચાર વર્ણવેલા છે તે
હિમાયતી=મદદગાર, હિમાયત કર-

નાર, પત્ર કરનાર
ગાડીયો=ગાડીની પરવા વગરનો
[ડાઉ=બુન્ચો, નામ પ્રમાણેજ એ પત્રમા લેખ પણ લખાતા હતા]
મર્મપ્રહાર=મશ્કરી રૂપ અથવા સામાની લાગણી દુખાય એવા ગૂઢ અર્થવાળા વખાણના ફટકા [મર્મ=માર્મિક=પ્રહાર=ફટકા]
મહાજતો=ફરતો, ભાગ લેતો
અરસો=વખત
નૂટયા=વેપારમા પડી ભાગ્યા, દેવાળુ કાઢ્યુ
કરજ=દેવુ
આજીવિકા [સ] ગુજરાન [આ+જીવ ધાતુ=જીવવુ, જીવિકા=જીવવાનુ સાધન]
મહારાજ્ય=મોટા રાજ્ય [મહારાજ્ય]
તારવણી=સાર
રાજ્યરંગ=રાજ્યોનો રંગ, જુદા જુદા રાજ્યો કેવી રીતે કયા કારણોથી ચડતી પડતીમા આવ્યા તે સબધીની હકીકત
પુખ્ત=ઠરેલ, આજુબાજુનો વિચાર કરી શકે તેવા

દીનતા [સ] ગરિબાઈ [દીન=ગરીબ+તા=પણુ]
પ્રેમશૌર્ય=પ્રેમ અને શૌર્ય

પાઠ ૧૪.

ધનાઢ્ય=પૈસાદાર
સુશીલ=સારા સદાચારવાળી, ડાહી, ગુણવાન [સુ=સારા+શીલ=સદાચરણ]
બાળી મૂકવુ=મનમા તેને ઘણીજ લાગણી થાય તેવુ કરવુ
ઘુટડા ગળી જતી=મનમા વાત રાખતી કોઈને કહેતી નહિ [જેમ આપણે ઘુટડા ગળી જઈએ છીએ તેમ તે પોતાને માથે આવેલી આફત સહન કરતી]
જુદ્ધ ચલાવ્યુ=કજીયો કર્યો, વાગ્યુદ્ધ ચલાવ્યુ
બેશરમાઈ=નિર્લજતા
મોઈ ભેસના મોટા ડોળા=મરેલી ભેસના ડોળાના તેના મુઆ પછી વખાણ થાય છે કે એની આખો કેવી હતી ' પણ જ્યારે તે જીવતી હોય છે ત્યારે ખાવાનુ ઓછુ પડવાથી અથવા બીજા કોઈ

કારણથી પુકાડા મારી માવીક સામી ભાળે, તો તે કહે કે "બળ્યા નારા ડોળા" આ ઉપરથી સમજવાનુ એ કે જે ડોળા જીવતા બળ્યા કહેવાતા તેજ મુએ વખણાય છે અર્થાત્ જે મનુષ્ય જીવતા નિંદાતુ હોય તેને મુઆ પછી લોકો વખાણે છે, આવો દુનિયામા સાધારણ રિવાજ છે

ઓરમાન=શોકનો છોકરો [સંસ્કૃત અપરમાતૃ] સાવકીનો છોકરો

પ્રસંગદ્વાગ=મેળાપ વખતે, જોગ મળતા [પ્રસંગ=મેળાપ, સંબંધ+દ્વારા=વડે]

વિદ્યારસ [સં] વિદ્યા એજ રસ, વિદ્યારૂપી રસ

મધુર=મીઠુ, દેખાવે પ્રિય, મનોહરી

આશ્રિત=[સં] જેને આશરો આપેલો છે તે [આ ઉપસર્ગ+શ્રિ ધાતુ આશ્રય લેવો તેનુ ભૂતકૃદંત શ્રિત] જેણે આશ્રય લીધેલો છે તે

વિદ્યાર્થી [સં] વિદ્યા મેળવવાને ઇચ્છનારા [વિદ્યા+અર્થિન્ મેળવવાને ઇચ્છનારા]

વિદ્યારસિક=વિદ્યાનો રસીઓ, વિદ્યા ભણવામા જેને રસ પડે છે એવો

વિદ્યા રસિક કર્યો=રમતો એવી રમાડી કે જેથી વિદ્યા ઉપરનો શોખ જાગ્રત થયો, નાની વયમાજ વિદ્યાનો શોખ લગાડયો એટલે નાની વયમાથીજ વિદ્યા ભણવા લાગ્યો અથવા નાની વયમાજ વિદ્યા ભણવાનુ શરૂ કર્યુ

ખુશામત (ફા) હાજીહા

અધમ=હલકી

સંગતિ (સં) સોબત (સં=સાથે ગતિ=જવાની ક્રિયા ગતિ એમા ગમ્ ધાતુ=જવુ)

ગર્ભશ્રીમંત=ગર્ભમાથીજ જેના ઉપર શ્રીમંતાઇની છાપ પડેલી હોય છે તે

સમોવડીઆ=સરખા [ઉમરે સરખા]

લઘુવયમા=નાની ઉમરમા [લઘુ+વયમા-ઉમરમા]

સહાધ્યાયી (સં) સાથે અભ્યાસ કરનાર તે [સહ=સાથે+અધ્યાયી]

ગાઢ=ગાઢી, મજબુત, વજ્રલેપ

સરી પડી=છુટી ગઇ
વજ્રલેપ=મજબુત (વજ્ર=ઇંદ્રનુ હથિયાર એ એટનુ બધુ મજબુત છે કે પર્વત ઉપર ફેકવાથી પર્વતના શિખરો તૂટી પડે છે+લેપ)
નગર સુધારક=શહેરને સુધારનાર [નગર+સુધારક]
કાપડ વણવાનુ યત્ર=મીલ
અગ્રેસર [સ] આગેવાન
ગુપ્ત [સ] છાનો [ગુપ્તમા ગુપ ધાતુ=સતાડવુ ગુપનુ ભુતકૃદન્ત ગુપ્ત=સતાડેલુ, છાનુ]
લોકૈષણા=લોકોના વખાણની ઇચ્છા [લોક+એષણા=વખાણની ઇચ્છા
ઉત્પન્ન [સ] પેદાશ]ઉદ્ ઉપસર્ગ એના દનો સધિમાં ત થાય છે]
ઇવનિંગ પાર્ટિ=સાજનો મેળાવડો
આમત્રણ [સ] તેડુ [આ+મત્ર=બોલાવવુ+અન=ક્રિયાવાચક પ્રત્યય] =બોલાવવાની ક્રિયા કરવી તે
પ્રતિષ્ઠા [સ] આબરૂ
સ્વજ્ઞાતિ [સ] પોતાની નાતના (સ્વ=પોતાની+જ્ઞાતિ=નાત)
વિદ્યાર્થી અવસ્થા (સ) વિદ્યાર્થી તરીકેની સ્થિતિ
વસી ગયા=વાસો કરીને રહ્યા [એ ગુણોએ એના મનપર અસર કરી અને તે અસર કાયમ રહી]
સ્મિત ભર્યું=મદમદ હસતુ
સ્મિત=જેમા મદમદ હસવુ ભરેલુ છે એવુ
રમણીય [સ] શોભાયમાન [રમ્ધાતુ રમવુ+અનીય નિધ્યર્થનો પ્રત્યય=યોગ્ય] રમવા યોગ્ય
વદન [સ] મો [વદ્=બોલવુ+અન ક્રિયા વાચક પ્રત્યય] બોલવાની ક્રિયા કરનાર સાહિત્ય
હવે તે વિવાહ=જન્મ થતા લાગવો વિવાહ થવો તે
પરખાવો=તપાસવો
પારણામાથી પરખાવો જોઇતો હતો=ધાવણો હતો ત્યારથીજ વિવાહ થવો જોઇતો હતો
વિવાહ (સ) સગાઈ (વિ=વિશેષે કરીને+વહ=વહેવુ, લઇ જવુ વિશેષે કરીને લઇ જવુ તે)
સૌ કોઈ આવ્જુ જતુ રહેતુ=વિવાહ કરવા માટે આવનાર

વિવાહ કરવા માટે આવનાર સબળા માણસ વિવાહ કર્યા સિવાય જતા રહેતા (આવ્યુ= આવેલા માણસો)

લફર (ફા) બલા, ધતીંગ, પુછડું

પ્રસગ્યો=અવતર્યો

માથુ ફરી ગયુ=મિજાજ જતો રહ્યો, ગુસ્સે થયા

ફટકાર=ધિક્કાર

મોણુ દીધુ=લાગણી થાય એવા શબ્દ કહ્યા

સ્વીકાર્યું=કબુલ કર્યું

લેવી=એક પ્રકારનો મેળાવડો,એમા મોટા મોટા લોકો ગવર્નર સાહેબને સલામ કરવાને ભેગા થાય છે

પાઠ ૧૫.

હરિજન=હરિભક્ત, હરિને ભજીને તેમના મય થઇ ગએલા પુરુષ

પખીડા=જીવ (જીવ રૂપી પખીડા)

આરો=ઓવારો, છેડો

હરિપદ=ઇશ્વરનુ સ્થાન, હરિના ચરણ કમળ

અલખ=પરમાત્મા

લેહે=તાન

પાર પાર=ઠેઠાઠેઠ, છેડા સુધી

ભજાડી=આપી

સત=ઇશ્વરને ઓળખનાર મહાત્મા, પવિત્ર પુરૂષ

સાહેલી=સખી

દાનવ=રાક્ષસ [દનુ=દિતિ નામની કશ્યપ ઋષિની સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા માટે દાનવ]

દેવા=દેવો

હરજી=ઇશ્વર

ધર=પ્રથમ, શરૂઆત

ધારે=વિચારે, વિસામણ કરે

શૌચ=પવિત્રતા [શુચી ઉપરથી શૌચ શુચી=પવિત્ર]

આચાર=આચરણ

કુસગ=નઠારી સાબત [કુ+સગ]

અનૃત=જુઠુ

કિરતાર=કરનાર, બનાવનાર, ઇશ્વ-

શશિ=ચદ્ર, સોમ

શર્વરી=રાત્રી

ધામ=ઘર

નરદેહ=મનુષ્ય દેહ

નકામા=નકામો

દભ=ખોટો ડોળ

ચારૂ=સુદર

પાઠ ૧૫. હરિજનના હૃદય.

હરિજનના હૃદય—અત્યાર સુધીમા થએલા હરિજન [હરિ-ભક્તો]ના હૃદય હરિના ભક્તિ રૂપી રસથી આર્દ્ર થઇ, કેવા ગમ લીન બન્યા હતા, તે દૃષ્ટાંતથી બનાવી ધીરો ભગત પોતાના જીવને-સર્વ પખીને [સર્વ જીવને] બોધ કરે છે

સમજુતી—હે ભાઇ, મનુષ્ય રૂપી પખીડા આ તો ઉતરવાનો ઘાટ છે માટે પીયુ, પીયુ પીયુ એવો પોકાર કરો અર્થાત્ જીવને શિખામણ આપે છે કે હે ભાઇ મનુષ્ય-પખી આ સસાર રૂપી સાગરનો ઘાટ તારે ઉતરવાનો છે, અને પેલે પાર હરિપદમા જવાનુ છે ઘાટ ઉતરવા માટે તાન જોઇએ માટે કવિ કહે છે કે પીયુ પીયુ પોકારો એટલે ઇશ્વરના ભજન રૂપી મધુર અવાજ કરો-ઇશ્વરનુ ભજન કરો એ ભજન રૂપી નાવથીજ તમે આ સસાર રૂપી સાગરનો ઘાટ તરી શકશો તમારા હૃદય કમળમા અથાત્ મનમા હરિનુ પદ=ઈશ્વરનુ ભજન-ઉપાધિ રહિત હરિનુ આનદમય સ્થાન ધારણ કરો અર્થાત્ હરિના ચરણ કમળનુ ધ્યાન ધરો [ટેક] જે સ્ત્રી-પુરૂષોએ જાગીને જોયુ છે—સમજીને ઈશ્વરનુ ભજન કર્યું છે, તેમને અલખ, લખ [સાકાર અથવા નિરાકાર ઈશ્વર] ના ભજનની લેહ [તાન] લાગી છે એ તાનથીજ અર્થાત્ ભજનથીજ મીરાબાઈ કરમા, શબરી, પુગી એ સહજમા સસાર તરી ગયા અર્થાત્ તેમનુ ચિત્ત હરિના ભક્તિ રૂપી રસમા નાચ્યુ કે તરતજ તેઓને મોક્ષ મળ્યો [ટેક] ગોપીચદ રાજા અને ભરતને પણ એવી લેહ લાગી હતી, તેથી તેઓ આ સસાર રૂપી સાગરમાથી ડેકાડેક ચાલી ગયા-પાર ઉતરી ગયા એજ રીતે પીપો, સુરદાસ અને હરિનો દાસ કબીરો એ સર્વે ઇશ્વરના ભજનની લેહથીજ મોક્ષ પામ્યા છે, એ વાતને

સઘળો સસાર જાણે છે એટલે એ વાત જગજાહેર છે [ટેક] ઉપર પ્રમાણેજ કુમો કુભાર, સદનો કસાઈ, ધનોજી જાટ અને નામો ટાંકી એ સર્વે પણ હરિ ભજનથીજ મોક્ષ પામ્યા છે ભિન્ન ભક્તને [વારિમકાને] ઇશ્વરે સતની સપત્તિ અથાત્ સત લોકના જેવી સ્થિતિ—મોક્ષ આપ્યો છે, મતલબ કે ગમે તે જાતનો હોય પણ તે જો પોતાનો [ઇશ્વિરનો] ભક્ત હોય તો તેને ઇશ્વર મોક્ષ આપે છે (ટેક) જનક રાજા અને શુકદેવ જોગી એમના ઉત્તરને ધન્ય છે ! એ મહાન્ સત પુરુષો ઇશ્વરના ભજનથીજ મોક્ષ પામ્યા છે માટે હે ચતુર તમે વિચારો કે એમના હૃદય તે કેના [illegible]થી ભીના હશે ! (ટેક) શાહ બનખ ઓખારાનો પાદશાહ જેને હરિ ભકિતનુ તાર લાગવાથી પોતાની રભા તુલ્ય રૂપાળી ૧૦૦ રાણી ઓને છોડી દીધી [ત્યાગ કરી], અઢાર લાખ ઘોડા ને [illegible] દોલત અને દુનિયા મૂકીને ઇશ્વિરનુ ભજન કરવા ચાલ્યા ગયા હતા, અથાત્ ઇશ્વિર ભજન આગળ રાજગાદી પણ વિસાતમા નથી, એવુ જ્ઞાન થવાથી બનખ શાહે સર્વ છોડી દીધુ હતુ [માટે હે મનુષ્ય તુ આ ફાંકા મારવા છોડી દે, અને ઇશ્વરનુ ભજન કર] [ટેક] હે ભાઈ ઇશ્વિરના ભજનમા કાંઈ નાતજાતનો નિયમ નથી (અથાત્ અમુક જાત હોય તોજ તેને ભજન કરવાથી મોક્ષ મળે એવુ કાંઈ નથી] રાક્ષસો કોણ અને દેવો કોણ ? અથાત્ શત્રુ કોણ અને મિત્ર કોણ ? એટલે ઇશ્વરને કોઇ શત્રુએ નથી અને કોઇ મિત્ર પણ નથી, કોઈ ઉચ નથી અને કોઈ નીચ નથી તેને મન તો સઘળા ભકતો એકજ સરખા છે માટે ધીરો ભગત કહે છે કે જે માણુસ ઇશ્વરનુ ધ્યાન ધરે તે ઇશ્વિર રૂપજ છે અર્થાત્ ઇશ્વિર કદી પણ પોતાના ભકતોથી દૂર રહેતો નથી જુદો રહેતો નથી, તે તો પોતાના ભક્તોના

અ ત કરણુમા વાસ કરીનેજ રહે છે

ધર્મ વિષે.

સમજુતી—હે ભાઇઓ તમે મૂળથીજ ધર્મનો વિચાર કરો, કવિ ધર્મની વ્યાખ્યા આપે છે કે-બધા કપટ, (દગાફટકા, લુચ્ચાઈ લફંગાઈ ઇત્યાદિ) છોડી દઇને જે પાપમા પડતા ધારે (વિચાર કરે) કે આ પ્રમાણે કરવુ એ ખોટુ છે અર્થાત્ પાપ કરવુ એ ખોટુ છે એવુ ધારવુ એનુ નામજ ધર્મ (ટેક) સાચુ બોલવુ, દયા રાખવી, ઇશ્વરનુ સ્મરણ કરવુ, પવિત્રતા રાખવી એ ચાર ધર્મના પગ છે—પગ રૂપ છે (જેમ પગ વિનાનો માણસ ચાલી શકે નહિ, કામ કરી શકે નહિ તેમ એ ચાર સિવાયનો ધર્મ નકામો છે) જેના મનમા એ ચારે વસ્તુ વાસ કરીને રહી છે અર્થાત્ જે એ ચાર નિયમ પાળે છે તેનોજ આચાર (આચરણ) ઉત્તમ છે (ટેક) વહેમ, અહંકાર, નઠારી સોબત અને જુઠ એ ચાર અધર્મના પગ છે [અધર્મ ન રાખવો હોય તો તેના એ ચારે પગ કાપી નાખવા] એ દુર્ગુણો જો શરીરમા પેસે તો અંદર પેસીને તેઓ ધર્મનો ભંગ કરે છે અથાત્ ધર્મ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠાડી મૂકે છે [ટેક] હવે પહેલા ગણાવેલા ધર્મના ચાર પગ રાખવાથી એટલે સત્ય, દયા, તપ, શૌચ એ ચારે રાખવાથી શુ ફાયદો થાય તે કહે છે—જો શરીરમા સત્ય વાસો કરીને રહ્યુ હોય તોજ સાચો વિચાર સૂઝે, અને એથીજ બુદ્ધિનો પ્રકાશ ઘણો વધે અથાત્ બુદ્ધિનો વિકાસ થાય અને એથીજ ઇશ્વર હાથ આવે, અર્થાત્ ઇશ્વરના પદને પમાય [ટેક] ચંદ્ર વિનાની જેવી ગત્રી નકામી છે, દીવા વિનાનુ ઘર નકામુ છે, તેમ સત્ય વિનાના માણસોનો દેહ નકામો જાણવો [ટેક] જેને જીવ ઉપર દયા છે, ગરીબના દુઃખ મટાડે છે અને શરીર, પૈસો

અને તે બેથી ન બને તો છેવટે વાણી વડે પણ સર્વને સુખ આપે [ટેક] સઘળાનું કલ્યાણ (ભલું) કરવા માટે સારૂ ઇચ્છે-બધાનું કલ્યાણ થાય એવી ભાવના કરે એક પણ અવગુણ મનમાં રાખે નહિ એનુંજ નામ દયા અર્થાત્ આટલા ગુણોનો જ્યામા સમાવેશ થાય છે (ટેક)

ધર્મ પાળવામા ગમે તેટલું દુઃખ આવી પડે છતા તે પાળેજ એનું નામ તપ એ સિવાયના બીજા [તપ કરીએ છીએ એવું બતાવવાના] ઢોંગ અનેક છે, તેણે કામ સુધરતું નથી અર્થાત્ તેનાથી મોક્ષ મળતો નથી (ટેક) જે માણસ તપ કરીને [દુઃખ સહન કરીને] પોતાના શરીરને મજબુત બનાવે, ઇંદ્રિયો અને પ્રાણને જીતે પોતાના મનને વશ રાખે તે ચતુર સુજાણ-હોશિયાર ચાવરધો થાય [ટેક] સુખ અને દુઃખને સરખા ગણે, હરખ અને દીલગીરીને પણ સરખા ગણ, ધીરજ અને ધર્મને કદી ભૂલી જાય નહિ અર્થાત્ ધૈર્ય રાખે અને ધર્મ પણ રાખે એવા માણસો કોઈકજ [એટલે ભાગ્યેજ બધા નિયમ પાળનારો] માણસ દુનિયામા મળે છે (ટેક) પવિત્રતાને માટે જે જે ક્રિયાઓ કરવી પડે તે તે સઘળી કરીને શરીરને શુદ્ધ રાખે, શરીર શુદ્ધ કર્યા પછી પોતાના મનનો મેલ જ્ઞાન રૂપી પાણીથી ધૂએ, અર્થાત્ જ્ઞાન મેળવે, [બાહ્ય શુદ્ધિ વિના અંતર શુદ્ધિ થાયજ નહિ] તેજ માણસ બહાદુર છે (ટેક) ઉપર કહ્યો તેવો ધર્મ જે પ્રાણી પોતાના મનમા ધારણ કરે-પાળે તેજ પવિત્ર છે એવા માણસોનું જીવવું સફળ છે અને તેમના ચરિત્રો સુંદર છે અર્થાત્ તેમનું વર્તન શુદ્ધ છે

પાઠ ૧૬.

પ્રાચીન=પહેલાના (પ્રાચી=પૂર્વ દિશા એ ઉપરથી પ્રાચીન) પુરાતન કાલના=પહેલાના વખતના

(પુરા=પહેલું)

આધુનિક= [સ] હમણાના (અધુના =હમણાં હાલ)

અદ્યાપિ (સ) આજ સુધી પણ

તથાપિ (સ) તો પણ [તથા-તો+અપિ=પણ]

મીસરીઓ=મીસર દેશના વતનીઓ

સાબરમતી=નદી

પાષાણ=પત્થર

ઉપરો [શ] ઉપર [ઉપર ઉપરથી ઉપર

દાસ (સ) મુડદું, મરી ગયેલું પ્રાણી [શ ઉપરથી સવ)

ચિત્રલિપિ=ચિત્રવડે લખવાની અને સમજવાની કળા

કુશળ=હોશિયાર (કુશાન્ લાવવાની કુશાન જે વિદ્યાર્થી કુશ=દર્ભ લાવવામાં હોશિયાર હોય તે કુશળ કહેવાય એ ઉપરથી લાક્ષણિક અર્થ હોશિયાર અસલના ઋષિ પાસે જ્યારે કોઈ નવો શિષ્ય અભ્યાસ કરવા જતો ત્યારે પ્રથમ તે કેટલા સમજણવાળો છે તે જોવા માટે ઋષિ તેમને દર્ભ લાવવાનું વગેરે કામ સોંપતા, દર્ભ એ એક જાતનું ધારવાળું ઘાસ છે તેને જો આપણે ખેંચીએ તો તુરત આપણો હાથ કપાય અને લોહી નીકળે, આ ઉપરથી ઋષિઓ પરીક્ષા કરતા કે જે વિદ્યાર્થી હાથ કપાયા વિના દર્ભ લાવે કે કુશળ એટલે હોશિયાર)

દૈવી=ઈશ્વરના અવતાર, ઈશ્વરના અંશવાળા, દેવતાઈ

સંભારણું=યાદગીરી

પુરાણી=જુની (સંસ્કૃત પુરાણ= જુનું ઉપરથી પુરાણી=જુની)

ઇજનેરી=ઇજનેર લોકના કામના (અમુક મકાન, નહેર, સડક વગેરે કેવા પ્લાનસર કરવાથી ફાયદો થાય, ઓછો ખર્ચ થાય, સારા દેખાય ઇત્યાદિ કામના માહિતગાર તે ઇજનેર)

બંધ=પુસ્તા

પુરોહિત (સ) ગોર [પુરસ સંસ્કૃત અવ્યય-આગળ+ધા=મકવું એ ધાતુનો ભૂતકૃદંત હિત મૂકેલું=

આગળ મૂકેલુ) જે દરેક કામમા આગળ પડતો ભાગ લે છે તે
આધિન=તાબે, વશ [સ] અધિન=તાબે)
પ્રવીણ=હોશિયાર, માહિતગાર
નિર્વાહ=ગુજરાન [નિર્+વહ્ ધાતુ =વહેવુ]
પુનર્જન્મ=ફરીથી દુનિયાપર પેદા થવુ તે [પુન =ફરીથી+જન્ ધાતુ=પેદા થવુ]
અસખ્ય=અગણિત (અ+સખ્ય)
સગ્રહસ્થાન=એકઠુ કરવા માટેની જગ્યા [સગ્રહ=એકઠુ કરવુ+સ્થાન=જગ્યા]
અભિમાન=અહકાર [અભિ+મન્ ધાતુ=માનવુ તે] પોતાનેજ માનવુ તે મમત્વ
સુધારણા=સુધારાનો પ્રવાહ, સુધારાની પ્રણાલિકા
મકદુનિયા=ગ્રીસ દેશનો એક ભાગ

પાઠ ૧૭.

પાણી પાવુ=લોઢાને ગરમ કરી પાણીમા બોળવુ તે (આથી લોઢુ સખત થાય છે)
ક્રિયા=કામ | મડળ=જુથ
વિભાગ=ભાગ, વહેચણી
કરાઉ=નાકડા વહેરનાર
લક્ષ (સ) ધ્યાન
મથન=મહેનત (મથધાતુ=વલોવવુ)
પરઠી લઇ=નક્કી કરી
વિલાયત [આ] પરદેશ, જન્મભૂમિ આ ઠેકાણે ઇગ્લાડ
કારખાનુ (ફા) કામ કરવાની જગ્યા, કારીગીરી કે કાઇ મોટુ કામ જેમા ચાલતુ હોય તે ઠેકાણુ [કાર=કામ+ખાનુ=ઠેકાણુ]

પાઠ ૧૮.

પગેણાગત=પગેણાચાકરી
પરોણો=મેમાન (સસ્કૃત પ્રાઘુણ)
સત્કાર=આદરમાન (સત્+કૃ ધાતુ=કરવુ સત્ એ અસ=ધાતુનો વર્તમાન કૃદત, અસ=હોવુ)
યોગ્યતા=લાયકી [યોગ્ય+તા]
ગૃહસ્થધર્મ=સસારિક ફરજ
મેમાનગીરી (ફા) પગેણાગત
સપ્રદાય=રિવાજ
વૈશ્વદેવ=નિત્ય હોમ બ્રાહ્મણ લોકો જમતા પહેલા અગ્નિને બળિદા

નની આહુતિ આપે છે તે ક્રિયા

અતિથિ (સ) અભ્યાગત (અ=નહિ +તિથિ=દિવસ અથવા અત=હમેશા ફરનારો) જે માણસ દર રોજ આવતો નથી તે અથવા ફક્ત તિથિએજ આવનાર

ષોડશોપચાર=સોળ પ્રકારે પૂજા કરવી તે (ષોડશ=સોળ+ઉપચાર =વિધિ, પ્રકાર]

સંકોચ=હરકત, તંગી, સંકડામણ

યજમાન=યજ્ઞ કરનાર, જજમાન

નોખી=જુદી

ત્રાસ=અકળામણ, કંટાળો

ઉદ્દેશ [સ] મુખ્ય ધારણા (ઉદ્+દિશ)

સ્તુતિ=વખાણ ગુણગાન [સ્તુતિમા વખાણ હોય છે ને પ્રાર્થનામા કંઇમાગણી હોય છે]

ભિક્ષા [સ] ભીખ (ભિક્ષ ધાતુ=ભીખ માગવી)

શ્રદ્ધાળુ=આસ્થાવાળા [શ્રદ્ધા+આળુ]

મધ્યમ=વચલી

ખર્ચાળ=ખર્ચ કરનાર, ઉડાઉ

ગરાસીઆ=ભરણ પોષણ માટે દરબારમાથી કાઇ પણ વાટો મળતો હોય તેવા માણસ [સંસ્કૃત ગ્રાસીઆ ગ્રાસ=કોળીઓ]

સ્નેહીમંડળ=સબંધીનુ ટોળુ, સબંધી વર્ગ

ઉમળકુ=ઉભરાઇ જતો પ્રેમ, હોંસ

વળાવા=રક્ષણ કરનાર, મૂકવા આવનાર

પ્રવાસ=મુસાફરી [પ્ર+વસ્ ધાતુ= રહેવુ]

ભાયુ=મુસાફરીમા ખાવાનુ

મોટમ=મોટાઇ

આગ્રહ=ખંત

ગોષ્ટિ [સ] વાતચીત

મધુ=મીઠું

રૂચિ=ભાવ, પ્રીતિ

સમજુતી—કવિ કહે છે કે એક સારૂં કુટુંબ ભુખ્યા અને તરસ્યા માણસોને આનંદ આપે છે, લુખુ પાખુ અર્થાત્ જે જુવાર બાજરીનો રોટલો મળે છે તે તેમને (પરોણાને) ખવડાવે છે, તેની સાથે ધીમુ ધીમુ એટલે નરમાશથી બોલે છે, અને વાતોમા રમુજ

આપી તેને હસાવે છે આ પ્રમાણે ચાકરી કરીને તથા કર્ણ કર્ણ નવી નવી વાર્તાઓ તથા આનંદદાયક ટુચકાઓ કાઢી, થાકેલા [પરોણા) નો થાક મટાડી દે છે, [દુઃખ મટાડી દે છે,] અને તેને શાંત પાડે છે વળી પરોણાને મધના જેવું અન્ન અર્થાત્ મિષ્ટાન્ન જમાડે છે, અને પોતે પણ જમે છે, અને તે ઉપર (તે ભોજન પર) પરોણાને રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવે છે અર્થાત્ તેને તે રૂચિ પૂર્વક મવડાવે છે

પાઠ ૧૯.

અંક=અંક શબ્દનો અર્થ ખોળો છે નાટકની વસ્તુને રસ કથા ભાવ સહિત અભિનયવડે સભાસદોના ખોળામા અપાતી હોય તેમ તેમના મનમા આરોપણ કરવામા આવે છે માટે નાટકના એક ભાગને અંક કહે છે નાટકમા જે શબ્દ વપરાય છે તે રૂઢ થયેલો જાણવો પ્રકરણ ભાગ

પ્રોઢો=પ્રૌઢો (પ્ર=वह ધાતુનુ ભૂકૃ ऊह પરથી મોટો)

પંચામૃત=[પંચન અમૃત]] પાંચ પ્રકારના અમૃત દૂધ, દહી, માખણ, ઘી, મધ ઇત્યાદિ

કલ્પતરુ=ઇચ્છિત વસ્તુ મળે એવુ ઝાડ

શ્યામ શરીર=કાળા શરીરવાળો,સર્પ

ગળથુથી=સહજ મોળુ એવુ ગોળનુ પાણી કરી તેને ઊનુ કરી તેમા ઘી નાખી જન્મ પછીના ત્રણ દિવસ સુંધી બાળકને પાવામા આવે છે તે

સાપના રાફડા પાસે હમેશા પાણી હોય છે મતલબ કે પાણીવાળી જગ્યાએજ સાપ રાફડો બાંધે છે માટે તે પાણી કયા રહેલુ છે તે જાણતો હોવો જોઇએ

ગર્થે=પૈસા વડે–પૈસા આપીને

સાથ=સંગ, જથો, ટોળુ

ધુમ્રપાન કરે=ધુમાડાને પીએ, અર્થાત્ ચોર્યાસી ધુણીની વચ્ચે બેસી તાપે (ઉનાળામા આવી રીતે સાધુ–બાવાઓ કરે છે)

પાઠ ૧૯. ઉદ્યમનુ બળ અને કર્મનુ અધારૂ

ઉદ્યમ એ ગજા છે અને કર્મ [નસીબ] તેના આગળ રાકડુ ગરીબ છે, તેનો અંક [એક ભાગ] તમારી આગળ [સાભળનાર આગળ] હુ (કવિ) કહુ છુ કે તમે સર્વ મનમાનો અહંકાર મૂકી દઇને, હૃદયને ખુલ્લુ કરીને જોજો (ખુલ્લે મને તપાસ કરજો) [કારણકે અંધ ધર્મ શ્રદ્ધાથી આપણે એવુ માનતા આવ્યા છીએ કે, "ઇશ્વર કરે તે ખરૂ" "નસીબમા હશે તે થશે" આ વાત આપણા મગજમા એના ઉડા મૂળ ઘાલી બેઠી છે કે આપણને બીજી વાત રૂચતી નથી ઉપરની વાત આપણ કહેતી વખતે જાણે તે સત્યજ હોય તેમ અભિમાન પૂર્વક અવાજ કાઢી કહીએ છીએ, એથી કવિને આવુ કહેવાની જરૂર પડી છે]

કર્મ બીજ રૂપે રહેલુ છે, જેનામા એવો જે ઉદ્યમ ઉદ્યમી હોઇ અર્થાત્ મન અને વાણી વડે ઉદ્યમ કરનારો નહિ એટલે ઉદ્યમ કર એવુ બતાવનારો નહિ પણ ખરેખરોજ ઉદ્યમ કરનારો જે માણસ હોય છે તે કુડકપટ–લુચ્ચાઇ–દગાઈ સર્વને જાણી જાય છે કારણ કે અમુક કામ આપણ કરવા માડયુ, તેમા ફતેહમંદ થવા માટે આપણુ તે કાયમયજ થવુ પડે છે અર્થાત્ તેના એકે એક વિભાગોનુ બારિક નિરીક્ષણ કરવુ પડે છે જો તેમ ન કરીએ તો તે કાર્યમા આપણે ફતેહ મેળવી શકીએ નહિ, આ પ્રમાણે જ્યારે મર્મ દ્રષ્ટિથી નિરીક્ષણ થાય ત્યારે તેમા કોઇની લુચ્ચાઇ દોગાઈ હોય તે સહજ પકડાઇજ આવે એ સ્વભાવિક છે

પ્રથમ ઇશ્વરે તો સઘળાના શરીર નગ્નજ ઘડયા હોય છે, તેમાથી ધીરજવાળો માણસ-ઉદ્યમીજ પોતાના અંગને સારો રીતે ટાકી શકે છે [એનો અર્થ એવો થતો નથી કે બીજા સર્વ નાગા

ફરે છે] ઇશ્વિરે નગ્ન શરીર બનાવ્યા છે એટલે ઇશ્વરે તો સત્રળાને સરખીજ રીતે જન્મ આપ્યો છે-આપે છે કોઇ સુખી અથવા દુખી થાય છે એ પોતે પોતાના ઉદ્યમનુ ફળ છે (આ ઠેકાણે એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે કે કેટલાક જન્મથી ગર્ભ શ્રીમત જન્મે છે તેનુ કેમ ? તો તેનો જવાબ એટલોજ છે કે તે ફળ સચિત કર્મનુ છે, સચિત-પૂર્વ ભવે કરેલા પણુ ન ભોગવાયલા કામનો ભડાર, એ પ્રમાણે છેવટે તો કર્મજ પ્રધાન) તેની જન્મ-લેનારની-મા ઉદ્યમ વશ થઇને-ઉદ્યમી થઇને તે મોટા થાય તેટલા માટે તેને ગળસુથી પાય છે ત્યારેજ તે મોટો થાય છે માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે હવે ઉદ્યમ કેવો કરવો તેને માટે કવિ કહે છે કે જે જેવા કુળમા અવતરે છે ને તેજ કુળનો ઉદ્યમ કરે છે અથાત્ વાણીઆનો દીકરો વેપારી થાય અને મોચીનો દીકરો મોચીજ થાય છે હવે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે એ વાત કવિ દાખલા દઇને સાબીત કરે છે

જો જો હુ તમને ઉદ્યમની રીત-વાત કહુ, દૃષ્ટાત આપુ ઘરમા ઘણી ગાયો બાધેની છે, હવે એક કર્મી માણસ હોય તેને બિચારાને શેની મતિ હોય કે ગાયોનો શો ઉપયોગ છે ?-કારણ કે તે તો દૈવ ઉપર આધાર રાખનારો છે પણ ઉદ્યમી હોય તેજ તેનુ દૂધ દુહે, એમ દૂધનાજ પચામૃત રચીકર પદાર્થો થાય અને તે ઉદ્યમીજ ખાય, ઉદ્યમ કર્યા સિવાય બિચારૂ કર્મ (કર્મને માનનારો માણસ) શુ ખાય ? (નર સેજ ન સુબુદ્ધિ વાવરશે, વન્મે વરસાદ મરે તરશે) આ ન્યાયને એ મળતુ છે

પરમેશ્વરે જ્યારે દુનિયા બનાવી ત્યારે સારા મેડાવાળા ઘર ઇત્યાદિ કાઇ નહોતુ, પણ માટી, ચુનો અને લાકડા કાટ-ઇત્યાદિ તો પુષ્કળ હતા, હવે જો તે વખતના લોકો નસીબપર આધાર રાખી

બેસી રહ્યા હોત તો આવા ઘર થાત નહિ એ તો ઉદ્યમ વડેજ તેવા ઘર થયા છે [માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે] ઉદ્યમી માણસ કપાસ વાવીને તેનુ રૂ બનાવે કે પછી રૂજ વેચાતુ લાવે અને પછી વિવેક વડે વણીને તેનુ વસ્ત્ર-લુગડુ બનાવે છે, અને તે સર્વે (કર્મી પણ) પહેરે છે, જો તે એવો ઉદ્યમ ન કરે તો (કર્મી) કર્મને માનનારા સઘળા નાગા ફરે કારણકે વસ્ત્ર ઉદ્યમ વિના રૂનુ બનેજ કેમ? કપાસ ઉદ્યમ વિના પાકેજ કેમ? (માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે)

ઉદ્યમ તો કલ્પતરૂના જેવો છે, અર્થાત સર્વ વસ્તુ ઉદ્યમથી મળી શકે છે-બની શકે છે જ્યારે ઉદ્યમી દુખ વેઠીને પૃથ્વી ખેડી તેમા અનાજ વાવે છે ત્યારેજ પૃથ્વી રસાળ થાય છે, અને અનાજ પાકે છે, ત્યારેજ તે અનાજ ખાઇને નસીબને માનનાર સુખે જીવે છે, ઉદ્યમી ઉદ્યમ કરી અનાજ પકવે નહિ તો કર્મી ખાય શુ? (માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે)

જ્યારે ઉદ્યમ કરીને તલ પકવે છે અને વળી ઉદ્યમ કરી તેને ઘાણીમા પીલે છે ત્યારેજ તેમાથી તેલ નીકળે છે વળી તેલ નીકળ્યે એટલેથી પણ દીવો થતો નથી પણ દીવેટ કરીને દીવો સળગાવે તો અજવાળુ થાય છે, એ પ્રમાણે ઠેકાણે ઠેકાણે ઉદ્યમનુજ જોર છે જેમ ઉપર પ્રમાણે ઉદ્યમ કરી દીવો ન કરીએ તો અધારૂ રહે છે તેમ એકલા કર્મ વડે અધારૂ ઘોરજ રહે છે

ઘરમા જુદી જુદી જાતના ઘણા અનાજ ભરી મુક્યા હોય, તોપણ તે રાધ્યા વિના કેવી રીતે રધાય? અર્થાત્ રાધવાનો ઉદ્યમ ન કરીએ તો નજ રધાય રધાય નહિ, ત્યારે ખાય શુ? દુધને મેળવીને જ્યારે અધરકે છે ત્યારેજ દહી થાય છે, અને દહીને વલો-વીએ ત્યારેજ ઘી થાય છે [માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે]

ઉંડાણમા જમીનને વિષે જે પાણી છે તે સાપજ જાણે છે માટે સાપનો રાફડા જોઇ યોગ્ય સ્થાને ઉદ્યમી માણસ કુવો ખોદે તોજ કર્મી પાણી પીએ નહિ તો મરે તરસે (અર્થમા નોટ જુઓ) પૈસા ખરચીને સોનુ લાવીએ પણ તેને ઘરમા ભરી મેલીએ નહિ એટલે સોનીને આપી તેના ઘરેણા કરાવીએ, કરાવીને શરીર પર પહેરીએ–ઘાલીએ તોજ મોપર તેજ આવે છે ઘરમા સોનુ ભરી મકવાથી તેજ આવતુ નથી (ઘરેણા ઘાલવાથી માણસનો દેખાવ ફરે છે તે ઉપરથી સુચિત)

કોઈ ઘરમા ચાકર હોય તે ધારે કે અમુક માણસની પેઠે લુગડા પણ લાવીને મકે છે પણ જો તે ઉભો થઇને ઉચો નીચો થાયજ નહિ તો તે વસ્ત્રો પહેરાયજ કેમ કરીને ? [ઉચુ નીચુ થવુ એ પણ ઉદ્યમજ છે]

સોના સિવાયની બીજી સાત ધાતુ-જુદી જુદી જાતની ઘણી ધાતુઓ છે અને તેમની જુદી જુદી અનેક જાતની વસ્તુઓ બને છે ઉદ્યમી માણસજ તેના ઘાટ ઘડવાના કામ કરે છે પછી ઘાટ ઘડીને તેના નામ પાડે છે એ સઘળુ ઉદ્યમથી થાય છે ત્યારે કર્મી તે વાપરે છે (માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે)

જેથી કરીને વૈકુંઠરાય (પરમેશ્વર) સંતોષ માને છે તે હવન હોમ વિગેરે ક્રિયાઓ ઉદ્યમથીજ થાય છે, હોમ હવન કરવાથી ઈશ્વર પ્રસન્ન થઈ મેઘને વૃષ્ટિ કરવાનો હુકમ કરે છે, તેથી વરસાદ ભારે વૃષ્ટિ કરે છે તેથીજ અનાજ પાકે છે, તે વડેજ સઘળી સૃષ્ટિ જીવે છે એ સઘળુ ઉદ્યમથી થાય છે [માટે ઉદ્યમજ શ્રેષ્ઠ છે]

મોટા મોટા ઋષિઓ અને તપસ્વીઓનો સમૂહ (સઘળા ઋષિઓ અને તપસ્વીઓ) હાથવડે ઇશ્વરની પૂજા કરે છે અને

ચોરાશી ધુણીએ તાપી ધુમાડો ખાઇ મોટો ધર્મ કરે છે ત્યારેજ તેમનુ નમીને જોગ થાય છે, અર્થાત ત્યારેજ તેમને ઈશ્વર મળે છે [ઋષિઓ પૂજા કરે છે અને તપસ્વીઓ ધુણીએ તાપી ધુમ્રપાન કરે છે, અર્થાત્ તપ કરે છે એમ સમજવુ]

એ પ્રમાણે પુણ્ય સિવાય કોઈ કઇ પણ વસ્તુ પામતુ નથી (પુણ્ય કરવામા પણ ઉદ્યોગ ગર્ભિત રહેલો છે) જે જે માણસોને આપણે સ્તેહમદીથી કામ કરતા જોઇએ છીએ તે સર્વ ઉદ્યમ વડેજ ફતેહમદ થાય છે [માટે ઉદ્યમ કરવો એજ શ્રેષ્ઠ વાત છે]

પાઠ ૨૦

લજ્જત (ફા) સ્વાદ

ઉષ્ણ કટિબધ=જ્યા હમેશા તાપ પુષ્કળ પડે છે એવો પૃથ્વીનો ભાગ (ઉષ્ણ=ગરમ+કટિબધ=ટાઢ તાપ જાણવા માટે પૃથ્વીના પાચ વિભાગ પાડયા છે તે)

અરબસ્તાન=આરબ લોકોને રહેવાની જગ્યા ઇરાનની પશ્ચિમમા દેશ છે (અરબ=આરબ+સ્તાન=રહેવાની જગ્યા)

મસાલાના દ્રવ્ય=મસાલાની ચીજો

દ્વીપ=જેની ચારે બાજુએ પાણી અને વચ્ચે જમીન હોય તે (દ્વિ=બે+અપ=પાણી, બે પાણીની વચ્ચે આવેલો જમીનનો ભાગ)

અક્ષાશ=વિષુવવૃત્તથી ઉત્તર કે દક્ષિણમા કોઇ જગાનુ જે અતર હોય તે

રેખાશ=કોઇ મુકરર કરેલા રેખાવૃત્તથી પૂર્વ કે પશ્ચિમ દિશામા કોઇ જગાનુ જે અતર હોય તે [મુખ્ય રેખાશ ગ્રિનિચથી શરૂ થાય છે ગ્રિનિચની પૂર્વ દિશાએ આવેલા સ્થળ પૂર્વ રેખાશપર કહેવાય અને પશ્ચિમે આવેલા સ્થળ પશ્ચિમ રેખાશપર કહેવાય]

સુવાસિક=સારી વાસવાળુ [સુ=સારી+વાસ=ગધ+ઇક=વાળુ]

ગુણકારી=ફાયદો કરનારી [ગુણ=ફાયદા+કાર=કરનાર+ઈ]

વાનીઓ=જુદી જુદી ખાવાની

વસ્તુઓ

મુખવાસ=ખાધા પછી મો સાફ કરવા માટે કોઈ પદાર્થ ખાવા તે [મુખ=મો+વાસ વસ ધાતુ રહેવુ પરથી જેની ગધ મોમા રહે છે તે]

વેસ્ટ ઇંડીઝ=અમેરિકામા આવેલા બેટો જેવા કે જમેકા, કયુબા વગેરે [વેસ્ટ=પશ્ચિમ+ઇંડીઝ=હિંદુસ્તાનને લગતા પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનને લાગતા] જ્યારે કોલબસે અમેરિકા શોધી કાઢયો ત્યારે તેને એવી ખાત્રી હતી કે આ નવો શોધી કાઢેલો દેશ હિંદુસ્તાન [ઇંડીઆ] છે કારણ કે તે વખતે અમેરિકાની કોઇને ખબરજ નહોતી, આથી અમેરિકાનેજ હિંદુસ્તાન કહ્યો, પાછળથી ખરો હિંદુસ્તાન જડયો ત્યારે માલમ પડયુ કે આ હિંદુસ્તાન તો ખોટો છે, પણ જે ચ લતુ આવેલુ તે કાયમ રાખવા માટે એ ટાપુઓને વેસ્ટ=પશ્ચિમ +ઇંડીઝ=હિંદુસ્તાનને લગતા દ્વીપો, પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનને લગતા દ્વીપો એવુ નામ આપ્યુ]

સુગધીદાર=સારી ગધવાળો [સુગધી =સારી ગધ+દાર=વાળો] [મૂળ શબ્દ સસ્કૃત સુગન્ધિત છે તેનુ પ્રથમા એકવચન સુગધી એટલે સારી ગધવાળો એવો શુદ્ધ શબ્દ ગુજરાતીમા વપરાય છે અત્રે સસ્કૃત શબ્દને ફારસી ઉપસર્ગ દાર=વાળો લાગેલુ છે એથી પુનરૂક્તિ પણ થએલી ગણાય]

વહાણવટી=વહાણનો ધધો કરનાર, દરિઆઇ વેપારી (વહાણ+વટી પ્રત્યય=ધધો કરનાર)

દરીઆ માર્ગે=દરીઆ રસ્તે

પોતાને હસ્તક=પોતાના હાથમા, તાબામા

પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા=પૃથ્વીની આજુ બાજુ પરિક્રમણ કરવુ તે પૃથ્વીની આજુબાજુ ફરવુ તે

અક્કલ હેરાન થઇ જાય=અક્કલ ચાલે નહિ અક્કલ કશુ કરે નહિ, આશ્ચર્યમા ગરક થવાય

સજ્ઞા= સારી રીતે જાણી શકાય તે નામ

જ્વાળામુખી=જેના મોમાથી [શિખરમાથી] ધુમાડા નીકળે છે તેવો પર્વત [જ્વાળા=અગ્નિ+મુખ=મો+ઇ=વાળો]

પરિપક્વ=બરાબર પાકેલુ (પરિ=પૂર્ણ+પક્વ=પાકેલુ) =પુરેપુરૂ

ચિરાડા=ફાડ

પ્રગટ=પેદા

કુ જ=ભિનાશમા ઉગેલો છોડ, જે ઘણોજ લીલો હોય છે

ઉ તેજક=ઉ તેજન આપનાર, ઉશ્કેરનાર

ઉષ્ણતા=ગરમી (ઉષ્ણ=ગરમ+ના=પણુ)=ગરમપણુ

દસ્ત કબજ કરે છે=બ ધકોશ કરે છે, ઝાડો બ ધ કરે છે

એકત્ર=એકઠુ

રેચક=જુલાબ થાય તેવુ

વ પુનાશક=વાયુનો નાશ કરનાર

વાળા=ત તુ, તાતણા

પાઠ ૨૧.

જય=ફતેહ, જીત (સ સ્કૃત જિ ધાતુ પરથી)

મનન=ધ્યાન પૂર્વ ક વાચન, મનમા વાચવુ તે, મનમા વિચારી જવુ તે

વૃત્તિ=વલણ

મહાવિદ્યાલય=વિદ્યા ભણવાનુ મોટુ ઠેકાણુ, કૉલેજ (મહા=મોટુ વિદ્યા+આલય=ઠેકાણું)

પાઠશાળા=મોટી નિશાળ

નિરાભિમાન=અભિમાન વગર નિર્=નહિ+અભિ ઉપસર્ગ+મન્ ધાતુ=માનવુ, ઉપરથી માન)

હરણ કીધુ=એ ચ્યુ, આકર્ષ્યુ

ધર્મોપદેશક=ધર્મનો બોધ કરનાર (ધર્મ+ઉપદેશ=બોધ+અક=કરનાર)

દષ્ટિવિદ્યા=પ્રકાશ સ બ ધી શાસ્ત્ર (દષ્ટિ+વિદ્યા)

વિસ્મય=આશ્ચર્ય, નવાઇ

પૃથક્કરણ=જુદુ કરવુ તે (પૃથક્=જુદુ+કરણ=કૃ ધાતુ પરથી કરવુ તે)

પાયો નાખ્યો=શરૂઆત કરી

છિદ્ર=કાણુ (સ સ્કૃત છિદ્ ધાતુ પરથી)

વેરણ સેરણ=જુદા જુદા

શ્વેત=સફેદ

ઉપદ્રવ=રોગ

ભાપવુ=ભાષવુ

ગુરુત્વાકર્ષણ (સ) પૃથ્વી બધા પદાર્થોને ભારના પ્રમાણમા ખેચે છે તે [ગુરૂ=ભારે+ત્વ=પણુ+આ+કૃષ ધાતુ=ખેચવુ+અન=ક્રિયાવચક પ્રત્યય]

ગતિમાર્ગ=જવાનો રસ્તો, ફરવાનો રસ્તો (ગમ્ધાતુ-જવુ+તિ=પણુ +માર્ગ=રસ્તો)

ભરતી (સ) પાણીનુ ભરાવુ તે (ભૂ=ભરવુ+તિ=પણુ) જુઓ આ

ઓટ=પાણીનુ ઉતરી જવુ તે

ભરતીઓટ=દરીઆનુ પાણી દિવસમા બે વાર ચઢે છે, અને બે વાર ઉતરે છે, તેને ભરતીઓટ કહે છે

હાથ ભીડમા હતો-પૈસાની તંગી હતી

મુકત [સ] મુકાએલુ, છુટુ થએલુ [મુચ્=મૂકવુ+ત=ભૂ કૃ પ્ર]

નિવારણ કરવુ=મટાડવુ

પદાર્થ વિજ્ઞાન=પદાર્થ સબધી વિશેષ ગુણો જેની અદર બતાવેલા હોય છે તે શાસ્ત્ર, એમા પદાર્થના ગુણો વિવેચન કરતા શીખવાનુ હોય છે

અસાધારણ=ઘણીજ, ઉંચા પ્રકારની

રાજતત્રીઓ=રાજ ચલાવનાર પુરુષો

તત્રી=ચલાવનાર (તમ્ ધાતુ=ખેચવુ પરથી)

ટકશાળા=ચલણી નાણુ પાડવાની જગ્યા

સમાગમ=મેળાપ

ખામોશ (ફ) ધીરજ

મહાસાગર (સ) મોટો સમુદ્ર (મહા +સાગર, સગર રાજાના છોકરાઓએ યજ્ઞનો ઘોડો ખોળવા માટે ખોદેલો, માટે સાગર)

સત્યરૂપી સમુદ્ર=સત્ય એજ સમુદ્ર, સત્યનો ભડાર

સશોધન=ખોળ, તપાસ

પાઠ ૨૨.

બુદ્ધિસાગર=મોટી બુદ્ધિવાળો (બુદ્ધિ +સાગર=મોટી)=ઘણો અક્કલવાળો, બુદ્ધિમાન, બુદ્ધિસાગર આ ઠેકાણે વિશેષનામ છે

સતતિ=છૈયા છોકરા (સમ્=સારી રીતે+તન્ધાતુ=ખેચવુ પરથી તતિ =વશને ખેચનાર અથવા આગળ ચલાવનાર,

નામ પ્રમાણે ગુણ હોવાથી અર્થાત્ નામ બુદ્ધિસાગર હતુ તે પ્રમાણેજ તે મોટી અક્કલવાળો હોવાથી

દત્તકપુત્ર=કરી લીધેલો છોકરો

વિલંબ=વાર

પ્રાત કાળે=સવારમાં

રાત્રિ સમય=રાતનો વખત

ઘોર બોલતી સભળાઇ=નસંકારા બોલતા સભળાયા મતલબ કે ઉંઘી ગએલા જણાયા

ખાતર (સ) માટે, વાસ્તે (ખન્ ધાતુ=ખોદવુ પરથી ખાતર)

ભવની ભાવટ=જન્મની પીડા (ભવ ભૂત ધાતુ ઉપરથી)

ઉજમાળો=આનદનો

વારસ=મુઆ પછી થનાર માલીક

બાધા=પતિજ્ઞા

કોટી કરવી=કોટે બાઝવુ

મસનત=ગોઠવણ

સામગ્રી=જોઇતી ચીજો

નૈવેદ્ય=દેવને ધરાવવાનો ખોરાક

બહુ તન્તવો બળવન્ત =ઘણા તાતણા બળવાન હોય છે, એ પ્રમાણે વાણીઆએ બીને કહ્યુ ભાવાર્થ એવો કે એમ કહીને તેણે વૈરીને સમજાવી કે એની આજુબાજુ ખૂબ તાતણા વીંટજો કારણ કે બહુ તન્તવો બલવન્ત

તદબીર=યુક્તિ

સ્વાધીન=તાબે

પાઠ ૨૩.

મૂળસ્થિતિ=અસલ સ્વરૂપ, (પહેલાની સ્થિતિ)

રૂપાતર=રૂપમા ફેરફાર (રૂપ+અંતર)

કમાવે છે=પકવે છે, તૈયાર કરે છે

બહુધા=ઘણુ કરીને

યોજના=ઘડી કાઢેલો ખરડો

હથોટીવાળા=જેનો હાથ બેસી ગયેલો હોય તેવા, ચાલાક, ચપળ

મનપર લે=ધારે, પોતાના મનને એ વાતમા ખુચવે

પાઠ ૨૪.

વનવર્ણન=જગલમા બનતા બનાવોનુ વર્ણન (વન+વર્ણન)

નકીબ=નેકીદાર, ચોપદાર

સંધુ=બધુ

વર્ણવ=વર્ણન કર

વૃક્ષાદિઓ=ઝાડ વગેરે (વૃક્ષ+આ

દ્વિએ=બીજાએ)
સ્વસ્તિ=કલ્યાણકારક
ઘોર=અ ઘરાએલુ, ભય કર
ગરજન થકી=ગર્જનાથી
વ્યાઘ્રો=વાઘો
અતિશ=અતિશે
તડૂકે=ગુસ્સામા મોટી ચીસ પાડે
ત્રાસે=બીએ
પ્રવાસી=મુસાફરી
લવ=લગાર, જરા
ઉત્પાત=તોફાન, ધાંધલ
ચિ તન=સ્મરણ, ધ્યાન
સચ્ચિદાન દ=હમેશ જ્ઞાન અને આ ન દ આપનાર (સત્+ચિત્+આન દ)
અજ્ઞ=અજ્ઞાન, અજાણ્યા
સુજ્ઞ=સારા, જાણીતા
રગ=મજા, ગમત
વીજો=વીજળીઓ
કરાળ=ભય કર, બિહામણું
ઓથો=સહાય, બચવાનુ ઠેકાણુ
સરવર=સરોવર (સર+વર=મોટુ)
તટે=કિનારે
મરાળ=રાતા પગ તથા રાતી ચાચ-વાળો હ સ
પ્હાડે=પહાડપર
ટહૂકા=ટહુકા
દાદુરો=દેડકા
પય પય=પાણી પાણી
આકળા=ગાભરા
ચાતક=પપૈયા
કુ જમાહે=ગલીઓમા
અન્ય=બીજા
કર્તા=કરતા
રગ=જાત
નચિ તા=ચિ તા વગર
જ ગાલી=જ ગાલ, તામાના કાટના રગના, સહેજ ભુરા અને ધાબા ગાલ
અભ્ર=વાદળા
ધૂમગોટા=ધુમાડાનો ગોટો
નભ=આકાશ

ચોમાસાની ઋતુમા વનમાં બનતા બનાવોનુ વર્ણન.

સમજુતી—સિપાઇ રૂપી કાગડાઓ કહે છે કે (મેઘરાજા પધારવાની) તૈયારી છે માટે ચુપ ચુપ મુગા રહો પવન હાલતો

નથી અને (આ ઠેકાણે) બ્હુ સારૂ શાંત ગભીર જણાય છે, એની શોભા હુ શી કહી શકુ ! એટલામા તો મેઘરાજા પધાર્યા (વ સાદ આવવાની શરૂઆત થઇ અને ઝીણા ઝીણા ફોરા પડવા માડયા) તેથી ઝાડ વગેરેએ હરખથી નમીને કલ્યાણ કલ્યાણ એવા શબ્દો ઉચાર્યા (૧) નીપ—સભામા કોઈ રાજા કે મોટા અધિકારી આવવાના હોય છે ને તેની આદરની તૈયારી થઇ રહી હોય છે ત્યારે નેકીદાર-સિપાઇ સૌને મુગા રહો, મુગા રહો એમ કહે છે તેથી પછી કોઇ બોલતુ ચાલતુ નથી, રાજા પધારે છે, કે સભાના બેસનારાઓ હરખના નમન કરીને કલ્યાણ કલ્યાણ એવા શબ્દો ઉચ્ચરે , આ કાવ્યમા કવિ ચોમાસાની ઋતુમા વનનુ વર્ણન વર્ણવે છે તેમા નીચે મુજબ રચના કરી છે

વન તે દરબાર, ઝાડ, ગુલ્મો વગેરે સભામા બેસનાર, મેઘ એ રાજા દ વગેરે પવન તે સિપાઇ (ધણી વખત એવુ જોવામા આવે છે કે વરસાદ આવવા પહેલા પવન બધ થઇ જાય છે, ઝાડ હાલતા નથી, પછી બોલતા નથી ને શૂન્યકાર જેવુ થઈ રહે છે, પણ વનમા વચમા કાગડાઓ બોલતા હોય છે એ બોલ્યા વગર રહેતા નથી માટે એ નકીબ રાજા પધારે ત્યારે બધુ શાંત હોય પણ નકીબ નેકી પોકારે છે મતલબ કે તેને બોલવાની છૂટ હોય છે, ને રાજા આવ્યા ખાતર સિપાઇઓને પણ બોલવાની છૂટ હોય છે, તેમ કાગડાઓ કરે છે માટે તે નકીબ) પછી ઝાપટુ આવ્યુ કે પવન છૂટે છે, ઝાડો ડોલવા માડે છે અને ઝાડની પાર પવન આવતા સુસવાટા સભળાય છે તે જાણે સિંહ વગેરે પ્રાણીઓ ગર્જના કરે છે તેમ અવાજ કરતા હોય તેમ જણાય છે

આ ઠેકાણે સિપાઇરૂપી કાગડાઓ કહે છે કે (મેઘરાજા પધા

રવાની તૈયારી છે માટે ચુપ ચુપ (ચુપ રહો) પવન હાલતો નથી
ઝાડ ડોલે છે તે જાણે નમન કરે છે અને ઝાડ તથા પ્રાણી શબ્દ
કરે છે તે જાણે સ્વસ્તિ બોલતા હોયની તેમ લાગે છે (૧) ઘણા
જોરથી કેવો ઠંડો પવન આવે છે અને જો ઘણી ઝડપથી આ કાળી
વાદળીઓ પેની આવી, અહા ! ઘણુ અંધારૂએનુ આકાશ કેવુ પકું
પકું કરી રહ્યુ છે ! ઓહો ! (વરસાદ) મોટી ધારે આવ્યો અને
ખૂબ તૂટી પડયો (૨) ચારે બાજુએ વીજળી ઉપગ ઉપરી ચમકારા
કરે છે, અને વળી ગર્જનાથી આખુ જગત ગાજી રહે છે [illegible]
અને સિંહો ક્રોધથી મોટા નાદ કાઢે છે (વરસાદની ગર્જના સાંભ-
ળીને તેઓ એમ ધારે છે કે વનમા અમારા કરતા [illegible] ગર્જના
કરનારો વળી આ બીજો કોણ આવ્યો એમ સમજી [illegible]
તડુકે છે) મોટા ઝાડ પવનથી પડી જાય છે, જો મુસાફર પહેલ
વહેલો નીકળ્યો હોય (જેણે [illegible] જોયા ન હોય)
તે આ જોતા બી મરે છે ( ) [illegible]
કે જેમને દુઃખ પડે તેમો [illegible]
લગારે બીએ નહિ [illegible]
જ્ઞાની [illegible]
[illegible]
હકીકત જણાવી છે તે [illegible]
તનુ કારણ કે [illegible]
થતી, તેથી તે કહે [illegible]
જ્ઞાની [illegible] છે, અને તેઓ [illegible] કરે છે [illegible]
જ્ઞાની નથી તેઓ તો અતિ દુઃખથી [illegible] છે, પણ
સમજુ માણસો તો દુનિયાના ઢંગ જોઇને પછી [illegible] જુએ

છે, ને પછી ઈશ્વર સ્તુતિ કરે છે. (૪) [વરસાદની ગર્જનાના આ ભડાકા અને કડાકા ગડગડીને ચાલ્યા જાય છે વીજળીઓ ચમકે છે ખુબ પાણી પડે છે વાયુના સુસવાટા થાય છે. તડતડ કરીને વાસ ફૂટે છે [ચોમાસામા જમીનમાથી વાસના ફણગા ફૂટે છે તે વખતે તડાક તડાક એવા અવાજ થાય છે, તેનો એકદમ ફણગો નીકળે છે માટે વાસના ઝાડ તળે કોઈ સુઇ રહેતુ નથી સુઇ રહે તો જમીનમાથી નીકળતો ફણગો એકદમ શરીરમા ઘોચાય છે] તેથી જગલ બિહામણુ થઇ રહે છે, અને તળાવ કાઠે [વરસાદના ઝપાટાથી] બચવાનુ ઠેકાણુ નહિ હોવાથી હંસ બુમો પાડે છે, [એમ કહેવામા આવે છે કે મને એથો કરે એટને આડુ કઇક ધરો એવા અર્થમા ઓથો શબ્દ કવિએ વાપરેલો છે [ઓથો=આધાર] (૫) પહાડ ઉપર મોર તાણીને ટોકા કરીને થનથન નાચે છે આબાની ડાળ ઉપર કોયલ ખુબ ટહુકા કરે છે તળાવમા દેડકા બોલે છે ને કૂદે છે અને (પાણીવિના) અકળાયના ચાતક પક્ષીઓ પાણી પાણી કરે છે [૬] ગીત—ચાતક પક્ષીને માટે એમ કહેવાય છે કે તે વરસાદના પાણી સિવાય બીજુ કાઇ પીતો નથી ચોમાસાના સ્વાતિ નક્ષત્રના પાણી સિવાય એની તરસ છીપતી નથી, તેથી તે હમેશનો તરસ્યો કહેવાય છે કેટલાક કહે છે કે એને ગળે કાણુ છે તેથી પીવાતુ નથી માત્ર ઉપરથી વરસાદનુ પાણી પડે તેજ તેના પેટમા જાય છે તે વરસાદનુ પાણી ઝખે છે તે જેમ વિરહિણી પોતાના પ્રાણીને પિયુ પિયુ કરી ઝખતી હોય તેમ તે પિયુ પિયુ [પયપય] કરે છે આકળા કહેવાનુ કારણકે પ્રથમ પાણી ન મળેલુ તેથી આકળા અને મળ્યા પછી પણ ફરીથી ચોમાસા સિવાય મળવાનુ નથી એ વિચારથી જેટલુ પિવાય તેટલુ પી લેવામા ધરાયલા તોપણ આકળા તેથી સારી પેઠે

વરસાદ પડ્યા પછી પણ તેનાથી પય પય [પિયુ પિયુ] બોલી જવાય છે વનની બધી ગલીઓ [ઉપર છાયા જેવુ અને નીચે રસ્તા પાડેલા તે] મા પાણી પાણી થઇ રહે છે પહાડી (પત્થરાળ,) જમીન બરાબર ધોવાઇને ચકચક થઈ રહે છે પછી ત્યા ઠડી અને સારી માફક આવે તેવી હવા—કદાચ કચરો કોહોવાણ વગેરે ધોવાઇ જવાથી થઇ રહે છે અને સારા હવા પાણીથી રોગી માણસોના રોગ [મટી] જાય છે [૭] બીજા માણસો કરતા ગરમી ને ઠડી ઓછી લાગે છે, એવા ખેડુ લોકો શરીર પલળેલુ છતા ખેતરમા કામ કરે છે અહા ! બહુ નવા નવા રગના જીવજતુઓ જોના મારો જીવ (આની) સમજણથી ડાહ્યો અને ચિતા વગરનો થાય છે [બીજાનુ દુ ખ જોવાથી અને ઇશ્વર સબધી જ્ઞાન થવાથી પોતાનુ દુ ખ ઓછુ થાય છે] [૮] છેક જગલી રગના લીલા [સહેજ ભુરા અને ઘણા લીલા] પહાડો બહુ સુદર લાગે છે, ધુમસથી કોઈ ભુરા અને કોઇ ઓછા લીના રગના [જણાય છે] પર્વત ઉપર ચડી ને ઉચે જોઉ તો વાદળા તરેહ તરેહના આકારના (તરતા દેખાય છે એટલે કોઇ ઝાડ જેવા, કોઇ પશુ જેવા, કોઇ પક્ષી જેવા વગેરે) છે અને નીચે જોઉ તો જુદી જુદી જાતના ઝાડ ખુબ ખીલ્યા છે [૯] બહુ પવનથી ઉચેથી આડો જતો મેઘ જોઇએ તો ધૂળ ઊડી રહેલી હોય અથવા ધુમાડાનો ગોટો હોય એવુ જણાય છે દરીઓ, પર્વત, ઝાડ, આકાશ એ બધા એકજ રગના થઇ રહ્યા છે માટી રાતી અને ભીની ભીની તથા ઘાસ લીલાં અને ભીના થઈ રહ્યા છે (૧૦)

પાઠ ૨૫.

વાસના=મનમા રહેલી સૂક્ષ્મ ઇચ્છા
અ કુર=ફણગો
અનુકૂળ=લાયક (અનુ+કૂળ=કિનારો) મળતુ આવતુ તે
પ્રબળ=જોરાવર (પ્ર+બળ)
ઇચ્છાશક્તિ=મન
મહાશક્તિ=મોટી શક્તિ (મહા=

+શક્તિ)
જાદે=વધારે
મહા પ્રયાસ=મોટી મહેનત
(મહા=મોટુ+પ્ર=ઉપસર્ગ+પ્રયાસ
યા ધાતુ પરથી)
ઉપરાંત=વિશેષ
ઝાંઝવાનુ જળ=મૃગજળ કાલ્પનિક
જળ, ખારી જમીનમા તાપને
લીધે જણાય છે તે
અગાધ [સ] ઘણીજ (અ=નહિ+
ગાધ=[illegible]) [illegible] નહિ તે
લાગ=દાવ
પર્યંત=છેડા સુધી (પરિ=સુધી+
અંત=છેડો)
જન કલ્યાણ=માણસોનુ ભલુ
પ્રશંસા=વખાણ તારીફ (પ્ર+શંસ
ધાતુ=વખાણ [illegible])
અસહ્ય=સહન ન થઈ શકે એવુ
(અ+સહ્ય સંસ્કૃત સહ=સહન
કરવુ)
[illegible]માર્ગ

પાઠ ૨૬.

સામ્રાજ્ય=મહા રાજ્ય, બળવાન
રાજ્ય

ભવ્ય=ભપકાદાર
પુરોહિત=ગોર રજવાડામા આગળ
પડતુ કામકાજ કરનાર
નિરીક્ષા [સ] બારીકીથી જોવુ તે
(નિર્+ઇક્ષ=જોવુ)
(ભૂમિતિ=પૃથ્વીને માપવાની વિદ્યા
ભૂ=પૃથ્વી+મિ તેમા મા ધાતુ=
માપવુ
લેખનપદ્ધતિ=લખવાની રીત, લખ
વાની શૈલી [લિખ ધાતુ=લખવુ]
લહીઆ=લખનાર [સંસ્કૃત લેખક]
વિકરાળ=ભય કર
નિર્દય=દયા વગરના, ક્રૂર, ઘાતકી
[નિર=નહિ+દય=દયા]
આનુરી=[illegible] કે અગ્રભાગના
વર્તનાઓ
સૈનિક=લશ્કરમા જનારો (સેન
=લશ્કર+ઇક=વાળો]
ભૂમધ્ય=જુની દુનિયા એટલે એ
શિઆ, યુરોપ અને આફ્રિકાની
વચ્ચે આવેલો (ભૂ=પૃથ્વી+મ-
ધ્ય=વચ્ચે)=પૃથ્વીની વચ્ચે આવેલો
દરીઓ ખેડવો=દરીઆમા લાંબી
લાંબી મુસાફરી એટલે સફરો

કરવી તે

આરાધના [સ] ભજન, સ્તુતિ, [આ+રાધ=પ્રસન્ન કરવુ+અન=આ)

સ્વતંત્ર (સ) મરજી મુજબ ચાલનાર (સ્વ=પોતાનુ+તંત્ર=રાજ)જેને પોતાનુ જ રાજ છે તે

ધીટપણુ=મજબુતપણુ

શુરાતન=જોસ્સો, જવામર્દી

પાઠ ૨૭.

વાયુપુત્ર=વાયુનો છોકરો, હનુમાન

બળિનિધાન=બહુ બળવાન (બળ+નિ+ધા=મુકવુ બળ મુકેલુ છે એટલે રહેલુ છે એવો) બળના સ્થાનરૂપ બહુ બળવાનને માટે એ શબ્દ વપરાય છે

રૂદ્રમાળ=મહાદેવના દહેરાની હારની હાર છે એવુ સ્થાન [રૂદ્ર=મહાદેવ+માળ=માળા, હારની હાર]

ઉપનામ=બીજુ નામ, નાનુ નામ (ઉપ=પાસે નાનુ, બીજુ+નામ)

પરાક્રમ=સામર્થ્ય (પરા=ઉલટુ+ક્રમ=ઓળગવુ) ઓળગવાથી ઉલટુ, નહિ ઓળગાય એવુ

શત્રુના વાજા આવી અહીઆ

ગગડશે=શત્રુઓ રૂદ્રમાળપર ચઢી આવશે વાજા ગગડવાનુ કારણ લશ્કરને શુરાતન ચઢાવવાનુ છે

ભસ્મ=રાખ

હનુમાન=વાનરા, દાઢીવાળો હનુ=દાઢી+માન=વાળો)

આલસ્ય (સ) આળસ

દૈત્ય=રાક્ષસ, કશ્યપ પ્રજાપતિને દિતિ નામની સ્ત્રીથી થએલા પુત્રો

કાં=શા માટે

નિરધાર=નિશ્ચય (નિર્ ઉપસર્ગ+ધા+સંસ્કૃત ધાતુ=ધારણ કરવુ) નક્કી કરવુ તે, નક્કીપણુ

મંત્રેશ્વર=સર્વ પ્રધાનોમા મોટો (મંત્ર=વિચાર કરવો+ઇશ્વર=મોટો વિચાર કરવામા મોટો વિચાર કરવો એ કામ રજવાડામા પ્રધાનોનુજ છે)

અનિત્ય [સ] હમેશનુ નહિ તે (અ+નિત્ય=હમેશ)

પૂર્ણિમા=જે તિથિએ માસ પુરો થાય તે તિથિ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા હજુ પણ પુનેમે મહીનો બદલાય છે [સંસ્કૃત પૌર્ણમાસી

ઉપરથી પૂર્ણિમા]

કળાહીન=તેજ વગરનો (કળા=તેજ પ્રકાશ+હીન=વગરનો)

પ્રલય=મહાનાશ=[લી ધાતુ પરથી લય=નાશ]

વિષ્ણુ=વ્યાપક ઈશ્વર [વિષ્=વ્યાપવુ +અણુ=કણ]=જે કણે કણમા વ્યાપી રહેલો છે તે

કામ=સ્ત્રી પુરુષમા પરસ્પર પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાની સભોગ કરાવનારો દેવ

પામર=ગરીબ હલકા ક્ષુદ્ર

રાજપાટ=રાજગાદી [રાજ=સસ્કૃત પરથી રાજ=પ્રકાશવુ+પાટ=ગાદી]

દેવાલય=દહેરા (દેવ+આલય=ઠેકાણા) દેવોને રહેવાની જગ્યા

જ્ઞાનવાર્તા=જ્ઞાનની વાત સમજવા યોગ્ય વાત (જ્ઞાન+વાર્તા)

આખરનો વિચાર=છેવટનો વિચાર

કીદ=શા માટે

યાવચ્ચદ્ર દિવાકરૌ=જ્યા સુધી ચદ્ર સૂર્ય તપે ત્યા સુધી (યાવત્=જ્યા સુધી+દિવાકર=સૂર્ય) ચદ્ર અને દિવાકરનો સસ્કૃત નિયમે દ્વદ્વ સમાસ થઇ ચદ્ર દિવાકરૌ થયનુ છે, અને તેને યાવત્ અવ્યય લાગવાથી આખો સમાસ અવ્યયી ભાવ થઇ ગયેલો છે)

કામ્મુ=નવાઇ ઉપજાવે એવુ

શિલાદિત્ય=સૂર્યે જેને પત્થર આપેલો છે એવો (શિલા=પત્થર+આદિત્ય=અદિતિના પુત્ર, સૂર્ય)

ઉદય પામી શૂન્યમા મળ્યા હશે=ચઢતીમા આવી પડતી સ્થિતિએ પહોચ્યા હશે (શૂન્ય=કાઈ નહિ એવી સ્થિતિ=લય)

નિર્મૂળ=વશજ વગરનો (નિર્=નહિ+મૂળ=મુળીઉ)મળીઆ વગરનો, મૂળ હોય તો ઝાડ થાય

સોલકી=સૂર્યને આપવાની અજલીમાથી જે વીર પેદા થયો હોય તેના વશજ સોલકી ચૌલુક્ય ઉપરથી ચનો શ થઈ સ થયો છે ચાલુક્ય=ચુલુક્ય=અજલી)

મૂર્તિકાર=પ્રતિમા બનાવનાર (મૂર્તિ=પ્રતિમા+સસ્કૃત કૃ ધાતુપરથી કાર=કરનાર=(પ્રતિમાને કરનાર)

સિદ્ધરાજ=જેણે સર્વ વાત સિદ્ધ કરેલી છે એવો રાજા (સિદ્ધ=નક્કી, પ્રાપ્ત) અત્રે સિદ્ધરાજ વિશેષ નામ છે

આજ મારે ને કાલ તારે=આજે મારી આવી દશા છે તો કાલે તારી પણ એવી દશા થશે (કારણ કે દૈવનુ કારણ ચક્ર નિરંતર ફર્યા કરે છે, તડકો ને છાંયડો ફેરવાયાજ કરે છે)

પૃથ્વીપતિ=રાજા (પૃથ્વી=દેશ, જમીન=પતિ=ધણી)=દેશનો ધણી,

ક્ષત્રિવીર્ય=ક્ષત્રિપણુ (ક્ષત્રિ+વીર્ય=બળ, તેજ)

હલકી પણ સેવાને અર્થે મતલબ કે સેવા એ હલકી તો છેજ કારણ કે કહેલુ છે, કે " ઉત્તમ ખેતી મધ્યમ વ્યાપાર, કનિષ્ઠ (હલકી) ચાકરી માટે ચાકરીને હલકી કહેલી છે પણ આપની સેવા કરવી એ હલકુ કામ નથી, કારણ મોટા મોટા રાજાઓના કુવરો પણ આપના લશ્કરમા રહેલા છે, નોકરી હલકી તો છેજ એ ઉપરથી પોતે નોકરીની કિમત સમજે છે, એમ બતાવે છે પણ મહારાજની સેવા એટલી બધી હલકી નથી માટે સેવા (નોકરી)ની માગણી કરે છે

આરસ=આરસપહાણના પથ્થર

ગ્રામ=ગામ

પ્રવાસ=મુસાફરી

ગણિકાગૃહ=ગણિકાનુ ઘર, વેશ્યાનુ ઘર (ગણિકા=નતકી+ગૃહ=ઘર)

ધામ=ઠેકાણુ

સપત્તિ=દ્રવ્ય

પ્રાપ્તિ=પેદાસ

યુવાઋતુ=જુવાનીનો કાળ (યુવા=જુવાની+ઋતુ=કાળ)

અફળ=નિરર્થક (અ+ફળ)

જામે=થાય

અલાભ=ગેરલાભ (અ+લાભ)

ઉમર=ઉમરો, બારણાનો ઉમરો

ઋણ=દેવુ

વશપરપરા=પેઢીધર પેઢી, છોકરાના છોકરાને પહોચે ત્યા સુધી (વશ+પરપરા=હારની હાર)

ઉપભોગ=ભોગવટો

બાળક તે બાળકજ દીસે છે= મતલબ કે વ્યવહારમા કઇ રીતે કાયદો થાય છે, તે જેમ બાળક સમજી શકતુ નથી, તેમ તુ પણ બાળક હોવાથી સમજી શકતો નથી અર્થાત્ તને વ્યવહારૂ જ્ઞાન નથી

કૃપાનિધાન=મહેરબાનીના ઠેકાણા રૂપ, મહેરબાનીનો ભડાર

દૈવ=નસીબ

વિજયયાત્રા=વિજય મેળવવા માટે દેશે દેશ ફરવુ તે

વિરલા=કોઇ એક

વિખ્યાત=પ્રખ્યાત

દેશવટો=પરદેશમા પ્રવાસ કર્યા કરવો તે

અધર્મ=અન્યાય, ધર્મ નહિ તે

ભડારી=ભડારનો ઉપરી, તિજોરીનો ઉપરી, (સસ્કૃત ભાન્ડાગાર)

સુભટ=સારા યોદ્ધા [સુ=સારા+ ભટ=યોદ્ધા]

નવલ ગ્રથાવલી=નવલરામના બનાવેલા ગ્રથોની આવલી [હાર], નવલરામની કવિતાઓનો સગ્રહ કરેલો હોય એવુ પુસ્તક (નવલ =નવલરામ+ગ્રથ+આવળી=હાર)

સમજુતી—ચતુર પુરુષ અને આરસના પત્થરને ભાર પ્રમાણે તોળીને વેચાય નહિ મતલબ કે બીજી વસ્તુઓની કિમત જેમ વજન પરથી નક્કી કરાય છે તેમ આ બે વસ્તુની કિમત કરાય નહિ માણસ નાનો દુબળો હોય પણ અક્કલી હોય આરસનો કકડો નાનો હોય પણ તે એકજ હોય, આની કીંમતે હોવાથી ઉપરની કડી કહેલી છે, જેમ જેમ તે દૂર બીજે દેશ જાય છે, તેમ તેમ વધારે માન આપે છે મતલબ કે કોઇ માણસ પોતાના દેશમા નવી પ્રખ્યાતિ પામતો નથી, પીર પોતાના વતનમા પૂજાતોજ નથી ઇત્યાદિ

શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો, વિદ્વાનોનો ઘણો સમાગમ રાખવો, ગામે ગામ મુસાફરી કરવી, રાજાની સભામા બેસવુ ગણિકાને ઘેર જવુ, એ પાચે લક્ષણ ચતુરાઇના ધામ [ઠેકાણા] છે અર્થાત્ મનુષ્યને

ચતુરાઇ મેળવવાના સ્થળ પણ એજ છે

જે માણસે મુસાફરી કરીને પૈસાની પ્રાપ્તિ કરી નહિ, તે માણસના યુવાનપણાને ધિક્કાર છે, ફરી કદાપિ પ્રાપ્ત ન થાય એવો તેનો જુવાની । વખત નકામો ગયો

જો માણસ ગામમા પોતાનો ઉમરો ઝાલીને બેસી રહે તો ત્રણ ગેર લાભ થાય ૧] લુગડા ફાટે ૨] દેવુ વધે, ૩] આબરૂ મળેજ નહિ

પાઠ ૨૮.

ટીપ –જગલમા દમયતીનો ત્યાગ કર્યા પછી નળરાજા વિરહ દુ ખથી ઉન્મત્ત થઇ જાય છે, તે પ્રસગના તેના વિલાપનુ વર્ણન છે

નળ=દ્વાપરના અતમા થએલા સૂર્યવશી રાજા, નિષધ દેશના વીરસેનના પુત્ર (એ સ્વરૂપે સુદર, શાસ્ત્રજ્ઞાતા, ધનુર્વેદ નિપુણ ને પુણ્યશીલ હતો)

કર્કોટક=પાતાળનો એક નાગ (એક પ્રસગે સપ્ત ઋષિના શ્રાપથી એ પૃથ્વી ઉપર બળતો હતો, એવામા નળ રાજા વનવાસ નીકળ્યા હતા તેમણે તેને દીઠો ને કાઢયો એ ઉપકારને બદલે કર્કોટકે તેમને ડખ દીધો જેથી નળનુ રૂપ કદરૂપુ થયુ નળે એમ કરવાનુ કારણ પૂછવાથી નાગે કહ્યુ કે તમારે ત્રણ સવત્સર છુપા રહેવુ છે, માટે મે ડખ દઇ તમારૂ કદરૂપુ રૂપ કર્યુ છે પછી નાગે ત્રણ વસ્ત્ર આપી રાજાને કહ્યુ કે આ પહેરવાથી તમારૂ રૂપ હતુ તેવુ થશે)

નયણે=આખે

વિલાપ=રડતા રડતા દુ ખ કહી બતાવવુ તે,

વ્યાકુળ=અશાંત, ગભરાએલુ, બેબાકળુ

અવનિ=પૃથ્વી

વૈદર્ભી=વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની છોકરી, દમયતી

વામા=સ્ત્રી (ડાબા અગની અધિ-

કારી)
રામા=સ્ત્રી (રમત=ક્રીડામાં સુખ આપનાર)
અવધ્ય=અવધિ, હદ
કોકીલાસ્વરી=કોયલના જેવા મધુર કંઠવાળી
ઉપન્યો=રૂપજ્યો
વીખવાદ=ટંટો, બોલવામા ઝેર
સ્વાદ=ઘાટો
વિશ્વમોહિની=જગતને મોહ પમાડનાર
સૃષ્ટિ દોહિની=આખી સૃષ્ટિના દોહનના સારરૂપ
સુંદરી=સુંદર સ્ત્રી, રૂપવતી નારી
વિરહિણી=વિખુટી પડેલી
વલ્લભ=વહાલામા વહાલો, ધણી
દુર્લભ=જેનુ મળવુ કઠણુ થઇ પડ્યુ છે એવુ
પિયુના પ્રાણ=ધણીના જીવરૂપ, ધણીને જીવાડનારી
વાટ=રસ્તો, માર્ગ
ધર્ણના ચર્ણ ભુસ્યા=પૃથ્વી પર પડેલા પગના ભુસી નાખ્યા
નિરવાટ=કોઇ આવ્યુ ગયુ ન હોય એવો રસ્તો
રૂએ=રડે
હૃદયા ફાટ=છાતી ફાટ
મોહ ધારણુ=મોહને રાખનાર
કર્મ ધારણુ=કર્મ શાથી થયુ તે
ભુજ=હાથ
લલાટે=કપાળે
વિલપે=રડે
કલપે=કલ્પાત કરે
કબુધ=નઠારી બુદ્ધિ
છેહ=દગો
દારૂણુ=ભયંકર
શ્યામા=સ્ત્રી [કાળા રંગ વાળી]
સહીંના=સિંહના
સદ=તરત, સદ્ય
દોહેલે=મુશ્કેલીથી
ગજગામી=સ્ત્રી (હાથીની પેરે ચાલનાર)
નિરમુખ=પાછા, નીચે મોઢે
ગાઢા=જાડા
પ્રેમ જળ=પ્રેમના આંસુ
લોહ=લૂછી નાખ
સ્વરે ધાયો=અવાજની દિશા તરફ દોડયો

દવાડા=દવ, જગલમા લાગેલી આગ
વ્યાળ=નાગ, સાપ
દયાસિધુ=દયાના સાગર
દીનબધુ=ગરીબના બેલી
વહ્નિ=અગ્નિ
પ્રાણદાન=જીવતદાન
જોજન=ચાર ગાઉ
શાતિ પામ્યો=સુખ પામ્યો, શાતિમળી
પુણ્યશ્લોક=જેનુ નામ દેવાથી પવિત્ર થવાય છે એવા, નળરાજા (યુધિષ્ટિર પણ પુણ્યશ્લોક કહેવાતા હતા)
વિપ્રવાચા=બ્રાહ્મણનુ વચન
વૈદર્ભી કાત=દમયતીનો પતિ
દાધો=દાઝયો
વૃત્તાત=વીતેલી વાત

પાઠ ૨૮. નળનો વિલાપ અને કર્કોટક નાગ.

સમજુતી-નળરાજા આખમા આસુ લાવીને અનેક તરેહથી દુ મના પોકાર કરે છે અને પોતાનુ ગભરાએલુ શરીર ભોયપર પછાડે છે ગરીબ વૈદર્ભી રાણી એકલી વનમા બીશે ને ફાટી મરશે, તેથી જીવ્યાની હદ ટળી ગઇ છે કોયલના જેવા મીઠા સ્વરવાળી એ આ ફરી નહિ મળે એની સાથે તકરાર શા માટે થઇ? હે! મનને ગમી રહેલી દમયતી બોલ એમ નળે ઘાટો પાડવા માડયો હે! જગતને મોહ પમાડનાર, ચતુર, વિશ્વના સાર રૂપ સુદરી, ધણીથી વિખુટી પડેલી જેનુ દર્શન દુર્લભ છે એવી પતિના પ્રાણરૂપ (જેના વડે ધણી જીવે છે) એવી દમયતી તુ બોલ વનમા ફરતો અને રડતો, આવ્યાનો રસ્તો જેવા ગયો; પણ કળિયુગે ભોયપરના પગલાં ભૂસી નાખીને જગલ આવવા જવાના રસ્તા વગરનુ બનાવી દીધુ નળ રાજા વડની ડાળે વળગ્યો, ને છાટીફાટ રડવા લાગ્યો, મોહ રાખનારને એ કામ શાથી થયુ તે કારણે કપાળે હાથ દઇને કહે છે રાજા ઘણો વિલાપ અને કલ્પાત કરે છે, અને તેનુ સુખ તથા પ્રેમ સભારે છે, કે મનને નબળી બુદ્ધિ સૂઝી તેથી અન્યાયે તેને હણો

દીધો જગતની હદ બિહામણી છે, તેમા અજગર, વાઘ, વરૂ ને નાગ છે, મોટા મોટા કરાડા અને કોતરો જોઇને તથા સિંહની ગર્જના સાભળીને એ સ્ત્રી તરત ફાટી મરશે મહામુશ્કેલીથી એ ગજગામીની મળી, અને દેવતા પણ વીલે મોઢે પાછા ગયા તે વખતનો સ્વયવરનો બધો સગાત આ વાત સાભળીને સુખ પામશે રાજા રડે છે તેની આખો કોણ લૂછે ? એવામા એક જાડો અવાજ સાભળ્યો હે રાજા પ્રેમના આસુ લૂછી નાખ, ને મને મુકાવ, અને આ બળી મરતાને બહાર કાઢ એ વાણી સાભળીને જાણ્યુ કે રાણી છે, ને એનો રડી રડીને ઘાટો બેસી ગયો છે હરખથી ખુશી થઇને વીરસેનનો કુવર (નળરાજા) અવાજ આવતો હતો તે તરફ દોડયો દવ બળે છે તેમા મોટો નાગ તરફડે છે ને બરાડા પાડે છે ને કહે છે કે દયાના સાગર, ગરીબના બેલી, નળરાજા મને કાઢ અગ્નિદેવના વચનને લીધે નળ ન દાઝતા પાસે ગયો, ત્યારે નાગે નમસ્કાર કર્યા ને કહ્યુ કે હે ગુણવાન રાજા મને પ્રાણદાન આપી જીવાડ હુ પણ તારાપર કાંઇ ઉપકાર કરીશ જેની એક જોજન જેટલી દેહ હતી, એના એ નાગના ઝેરથી ન બીતા લીધો અને ખાધપર ચઢાવી દવથી બહાર લાવીને મકયો, તેથી તેના જીવને શાંતિ (સુખ) પામ્યો નાગ કહે છે કે તમેજ ખરેખર પુણ્યશ્લોક છો મને બ્રાહ્મણનો શાપ હતો તે મુજબ નળરાજા મળ્યા નળ પૂછે છે કે આટલો બધો કેમ દાઝયા તે મને માંડીને વાત કહે તારી હકીકત કહે કે ભાઇ તુ કોણ છે ? કારણ કે તુ બહુ દુખ પામ્યો છે નાગ કહે છે રાજા સાભળો મને ઋષિનો શાપ થયો હતો

પાઠ ૨૯.

ધાટ=ઓવારો

વીર=બહાદુર

વિધવા=ધણી વગરની, રાંડેલી

(વિ=નથી+ધવ=ધણી)=જેનો ધણી નથી તે

રાજ્યસત્તા=રાજ્યની લગામ (રાજ્ય +સત્તા=હુકમત, લગામ)

પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ

વિઘ્ન=હરકત,અડચણ

ઉપદેશ=બોધ

મર્મ=ગુપ્ત વાત

કળી ગઇ=જાણી ગઇ

રાજ્યાસન=રાજગાદી (રાજ્ય+આસન)

સેનાધિપતિ=લશ્કરનો ઉપરી (સેના =લશ્કર+અધિ=મોટો+પતિ=ધણી)

સ્તંભ=(સં) થાંભલો

ઉણી=ઓછી

સત્તાલોભી=સત્તાનો લોભ કરનાર, મારૂ બધે ચલણ થાય એવું ઇચ્છનાર

ઉછાછળો=ઉદ્ધત, વગર વિચાર્યું કામ કરનાર

પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લું, દેખીતું (પ્રતિ=સામુ +અક્ષ=આંખ)

દરમિઆન=મુદતમાં

એકનિષ્ઠ=એકમન

અવકાશ=વખત

રાજકીય=રાજ સંબંધી

પરરાજ્ય=બીજાનાં રાજ્ય

કારકિર્દી=અમલ

નિષ્ફળ=નકામી (નિષ્+ફળ=ફાયદો)

દાનકીર્તિ=દાનઆપવાની આબરૂ, તેના જેવું દાન આપનાર કોઇ નહોતું એવી આબરૂ

દેવલોક પામી=ગુજરી ગઇ)

નિરભિમાની=અહંકાર વગરની (નિર+અભિમાન+ઇ)

પાઠ ૩૦.

બો=બીક (સંસ્કૃત ભય)

વળાવો=રક્ષણ માટે લીધેલો માણસ ચોકીદાર

કર (સં) વેરો, મહેસુલ સંરક્ષણનું ભાડું

પ્રાપ્તિ=મળતર, પેદાસ

કંગાળ=પૈસા વગરના, ગરીબ

સંરક્ષણ (સં) સારી રીતે સંભાળ રાખવી તે (સમ્=સારી રીતે+રક્ષ =રક્ષણ કરવું=અન)

દશા=હાલ, સ્થિતિ

જામેલો=ફેલાયલો

જાનમાલ=(ફા) જીવ અને માલ (જાન=જીવ+માલ)

ગુનેગાર (ફા) ગુનો કરનાર (સંસ્કૃત અપરાધી)

ન્યાયાધીશ=(સ) ઇન્સાફ કરનાર અધિકારી (ન્યાય+અધીશ=ધણી, ઉપરી)

અદાલત (અ) કચેરી, ઇન્સાફ કરવાની જગ્યા

અપરાધી (સ) ગુનેગાર

તુરંગ (પો) બંદીખાનું, કેદીઓને રાખવાની જગ્યા (સંસ્કૃત કારાગૃહ ઇંગ્રેજીમાં જેલ)

પગાર=(પો) મહેનત બદલ દર મહીને કે અમુક મુદ્દતે જે મળે તે

નેસ્તી=મોદી, સીધુ વેચનાર

ભાડું=કોઈ પણ જગા કે પદાર્થ વાપરવાનો બદલો

મ્યુનિસિપાલીટી=શહેર સુધરાઇ ખાતુ

સલામતી (અ) કાયમપણુ,

હિસ્સા (આ) ભાગ

નિંદાપાત્ર=નામોશી કરવા લાયક

આડકતરા કર=ઘી, ખાંડ, મીઠું, કાપડ વગેરે ખાવા પીવાના અને ઓઢવા પહેરવાના કોઈ કોઈ પદાર્થો પર વેપારી પાસે જે કર લેવામા આવે છે તે

ઘરાક=માલ ખરીદનાર (સંસ્કૃત ગ્રાહક)

સવાલ—કર એટલે શુ? કર આપવાની જરૂર છે કે નહિ? જો હોય તો તેના કારણ સમજાવો, કર આપવામા આપણે લુચ્ચાઇ કરીએ તો તેથી બીજાને નુકસાન થાય કે નહિ તે સવિસ્તર સમજાવો કરના કેટલા પ્રકાર છે ને તે કયા કયા? સીધા કર અને આડકતરા કર શુ ને સમજાવો

પાઠ ૩૧.

લાભકર્તા=ફાયદો કરનાર [લાભ+કર્તા=કરનાર]

[illegible]ન=ખુમારી

અલૌકિક=પરલૌકિક દૈવતાઇ [અ+લૌકિક=લોક સબંધી નહિ તે.]

સેવવા=વાપરવા

દુર્વ્યસન=નઠારી ટેવ [દુર=નઠારૂં+

વ્યસન=સંકટ, ટેવ]
બહુ ચઢે છે=બહુ કેફ આવે છે
ગાંડાઈ=મુર્ખાઈ
ફળદુપ=રસાળ
સ્થાનિક વપરાશ=આપણા દેશના વપરાશને માટે [સ્થાન+ઈક=રહેવાના ઠેકાણા સંબંધી]
બંધારણ=મંધારણ, ટેવ
સંઘરી=એકઠા કરી
આહાર=ખોરાક, ખાવાનુ
કસુંબો=અફીણનુ પાણી
પ્રતિજ્ઞા=બાધા, પણ
મદ્ય=દારૂ

સવાલ—મુખ્ય કેફી પદાર્થો ગણાવો. ભાગ અને ગાંજો શેમાંથી થાય છે? ભાગ અને ગાંજો એ બેના વપરાશે કેવી વસ્તુ કહી? તાડના ઝાડ કયા પ્રદેશમા થાય છે? જાવી વધારે તાડના ઝાડ ક્યાં થાય છે? ગુજરાતમા તાડના ઝાડ ક્યા ઠેકાણે થાય છે? ખસખસના છોડની વાવણી કયા કયા થાય છે? ખસખસના છોડ કેટલી જાતના થાય છે? અફીણનો ઉપયોગ કયા લોકો વધારે કરે છે? અફીણમા કયા કયા ગુણ છે? દારૂ કઈ કઈ વસ્તુમાથી બનાવે છે? અફીણ તથા દારૂનો દવામા શી રીતે ઉપયોગ થાય છે? દારૂ પીવાથી શુ શુ નુકસાન થાય છે?

પાઠ ૩૨.

હાલ=હાલત, દશા
સુનાની=સોનાની
મૂરત=દેખાવ, સિકલ
બેહાલ=(બે=ખરાબ+હાલ) ખરાબ હાલત, પાયમાલી
સૂરત=દેખાવ, શોભા
બાંકી=ફાંકડી, રંગીલી
કુંદન=ચોકખુ સોનુ
રુધિર=લોહી
કંચન મણિનો દેવ=[કંચન=સોનું+મણિ+દેવ] સોનાની મૂર્તિને મણિ જડેલા એવો દેવ બાજીરાવનો ગણપતિ
સુકુમારો=ઘણો નાજુક
ભડકે=આગમા

નેનતણા=આંખના
ચળકાટ=ઝળકાટ
ફૂલા=ફૂલ, આંખમાં ફૂલું પર છે તે
ઠાઠ=ભપકો, શોભા
કુવ=ખાડા
લાજે=શરમાય
ચાળા=નિશાની
અણિઆળુ=પાણીદાર
ભામ=દેખાય
નાઠ ગયું=આબરૂ ગઈ
નિરાશે=નાઉમેદે
કરામણું=બિહામણું
ફારમુ=સુંદર
ખમાં=[ખ=આકાશ+મ સાતમીનો પ્રત્યય] આકાશમાં
ધુપ=તાપ, તડકો
અમાવાસ્યાયે=અમાસ
સુરખી=તેજ, ભભક
દુ ખદા=[દુ ખ+દા=આપનાર] દુ ખ આપનાર
સહસ્ત્ર=હજાર
લિંગ=મહાદેવની મૂર્તિ
દેખાવ=શોભા

રાણીવાવ=મહારાણી મિનળદેવીની વાવ
હાડ=હાડકાં, તૂટેલા પત્થર
પુરાણુ=પુરાતનકાળની, પુરાણી
હાલજ=દેદાર, સ્થિતિ
કુમારીકા સરિતા=સરસ્વતી નદી [એ નદી સમુદ્રને ન મળતાં કચ્છના રણમાં સમાઈ જતી હોવાથી કુમારિકા કહેવાય છે]
લાડતી=લાડ કરતી
વહી=જતી રહી
નદી સ્વરૂપે=નદીના સ્વરૂપની પેઠે
સ્મિત કરી=હસીને
આલિંગન=ભેટવું
તુપે=તને, તારા પ્રત્યે
સૂચવતી=જણાવતી
મનુજકૃતિ=માણસની કરેલી રચના (ભગવાન મનુના નામપરથી માણસો-મનુજ મનુથી જન્મેલા કહેવાય છે)
ભુઝવતી=ભૂસી નાખતી
પ્રેમ સરિતાપૂર=પ્રેમ રૂપી નદીની રેલનું પાણી
મદ ભરીઓ=અહંકારથી ભરેલો

ટીપ—સુરત શહેર પહેલાં ઘણું મોટુ, સુદર અને વેપાર રોજગારમા ચઢિઆતુ શહેર હતુ, પણ આગ, રેલ વગેરે કારણોથી હાલ પડતી સ્થિતિમા આવી ગયુ છે, તે હકીકત જણાવવાનો કવિનો હેતુ છે આ કવિતામા શહેરને એક સ્ત્રી કલ્પીને વર્ણન કર્યું છે, તે, શહેરની જગા અને શહેરના લોકો બનેને લાગુ પડે છે

સોનાની સીકલ જેની હે ! સુરત પહેના સુરત ઘણુ સુદર શહેર હતુ તેથી "સુરત સોનાની મૂરત' આ કહેવત લોકમા ચાલે છે તારી આ શી દશા ! પૂરેપૂરી ખરાબ હાલત થઇ ગઇ હે સુરત તારી તારી સિકલ [ચહેરો] રડતી [નબળી] સ્થિતિમા થઇ ગઇ છે [૧] હે ફાંકડી સુરત તુ હસી હસીને રડી [શોભામા ચડી ગઇ અને પાછી પડતી થઇ ગઈ] અને ચડી ચડીને પડી [વેપાર વગેરેમા ચડતી ગઇ અને હાલ ઓછા થઈ ગયા] કુદન જડી હોય તેવી દીપી રહી હતી તે હાલ કથિર કરતા પણ ઝાંખી પડી ાઇ, [૨] રત્ન જડિત દેવ [બાજીરાવનો ગણપતિ] જેમ કડકે કડકે વેચાયો તેમ તારૂ કુમળુ શરીર ભડકે [આફતથી લાગેલી લાહે] વહેચાઇ ગયુ [૩] ટીપ—જે'ના બાજીરાવ પેશ્વાનો રત્ન જડિત સોનાનો ગણપતિ હતો તે જ્યારે વેચવા કાઢયો ત્યારે કોઇ એક જણથી તેનુ મૂલ આપી શકાયુ નહિ, તેથી તેના કટકા કરી જુદા જુદા ગ્રહસ્થોને વેચ્યા તેમ હે સુરત તારો દેહ આફતોથી વહેચાઇ ગયો એટલે કોઇ કયા ને કોઇ કયા જઇને રહ્યુ

આંખોના ચળકાટ તે કહા ! અને આજે ઉંડા પડ્યા તે ક્હાં ! [કેટલો બધો તફાવત] ' ભરેલા ગાલની શોભા [ગઇ] અને ખાડા પડયા તોપણ કયા લાજે છે ! [હજુ ખરાબી થતીજ જાય છે] મતલબ કે તારી શોભા જતી રહી છે [૪] હોઠ જે લાલ હતા તે

ધ્રુજે છે અને ફીકા તથા કાળા પડી ગયા છે હવે દાંત તણાવા લાગ્યા છે અને મરવાના ચાળા જણાય છે મતલબ કે છેક નબળી હાલતમા જતી જણાય છે [૫]

સારૂ અણિવાળુ નાક ચાહાથી બેસી ગયેલુ જણાય છે [નાક એ ચહેરાની ખૂબસુરતીનુ એક કારણ છે હાલ લોકના નાક તો સારા છે પણ નુર વગરના હોવાથી જાણે ચાકાથી બેસી ગયેલા હોય તેવા દૂરથી જણાય છે હાય ! [સુરતની] આબરૂ ગઇ [નવાબે રાજ્ય ગુમાવ્યા વેપારીઓએ દેવાળા કાઢયા વગેરે] અને [આશા ભગ્ન થવાથી તથા આબરૂ જવાથી, નીચુ મોઢુ થઇ ગયુ (૬) સુરતનું સૂરજ જેવુ જે તેજસ્વી મુખ [શોભા] હતુ તેજ (સુરત તારૂ) મુખ ઘુવડના જેવુ બિહામણુ ને ફીકુ થઇ ગયુ [૭] આકાશમા પુનેમે જેવો ચદ્ર હોય છે તેવુ તો સુદર સ્વરૂપ તાપ [આગ વગેરે આફતો] વેઠવાથી અમાસના જેવુ [અમાસે આકાશમા અધારૂ હોય તે અધારા સરખુ કાળુ) થઇ ગયુ [૮] ચડતીના વખતમા તારા શરીર ઉપર લાલ તેજ [ગુલાબ એટલે શિયાળાના તડકા જેવુ નુર] ચડી રહેલી હતી તે આ પડતીમા હાલ દુ ખ દેનારી ભુડી (આખમા કાદવી ભનાય વગેરે કારણથી ભુડી) દુ ખના ધૂળ ચડી રહી છે (૯)

સહસ્ત્રલિગ તળાવના કાઠા ઉપરથી પાટણનો દેખાવ.

સમજુતી—અહી મોટુ સહસ્ત્રલિગ તળાવ હતુ, અને અહીં આ લાબુ સુતુ છે તે જુનુ પાટણ હતુ અહીંઆ મહારાણી મિનળદેવીની વાવની ભાગી તુટી નિશાનીઓ પડેલી છે અહીંઆ મોટા મોટા કિલ્લા, કોટ, બુરજો માટી ભેગા મળી ગયા છે હમણા એમ નામ દઇ દઇને વાતો કરવાની રહી છે, હે પુરાતન પાટણ નગર હમણા તારા આવા દેદાર

છે! ગુજરાતનો વતની કોણ એવો નહિ હોય કે જેની આખ આ સ્થળમા ઉભા રહીને આસુથી નહિ ભીજાઈ હોય? પેલી કુમારિકા સરસ્વતી નદી નિર્મળ જળથી વહે છે, તે જાણે નાસે છે, પાસે ધસે છે, લાડ કરે છે, લાજે છે ને ઘેલી થયેલી લાગે છે, ખરે ઇશ્વરની કૃપા આ નદી સ્વરૂપે-પાણીની પેઠે વહી ગઈ છે તોપણ નદી તો હસીને પ્રીતિ સહિત તારા પગે આલિંગન ભરે છે હે પાટણ! તારા પ્રત્યે એ દયા લાવતી એમ સૂચવે છે કે માણસની કૃતિને કાળની ગતિ ભલે ભૂસી નાખે, પણ મારૂ પ્રેમરૂપ નદીની રેલનુ પાણી અખૂટ વહ્યા કરશે, ધન અને વૈભવના પદાર્થ છો લુટાતા, પણ મારૂ ઝરણુ લુટાવાનુ નથી પર્વતનું શિખર તોડી પાડીને માણસ અહંકારથી ભરેલો ડોલે છે ને જાણે છે કે મારૂ કૃત્ય હમેશા કાયમ રહેશે, તથા મારૂ શરીર કોમળ પાણી પોચુ થએલુ છે, તે તો અનંત જુગ સુધી તેમનુ તેમ પહોચ્યા કરશે, પણ જતે કાળે—વખતજતા કાળ (નાશ કરનાર સ્વરૂપ) તેને પણ ગળી જશે

પાઠ ૩૩.

આદિકવિ=શરૂઆતનો કવિ પ્રથમ કવિ [કવિમા કવ ધાતુ=કહેવુ]
વૈદિક=વેદને માનનાર, વેદ પ્રમાણે વર્તન કરનાર (વેદ+ઇક)
મુસદ્દી=રીતસર લેખ લખનાર
વર્ષૈક=આશરે વર્ષ [વર્ષ+એક]
ઉર્ફે [ફા] અથવા
વિવાહ=લગ્ન [વિ=વિશેષ કરીને વહ ધાતુ વહેવુ અથવા લઈ જવુ]
ચૈત=ચેત્ર
તાન=ચેક
ભારે પડ્યુ=અઘરૂ પડ્યુ
આવેશ=ગુસ્સો
અખાડો=પડયા પાથર્યા રહેવાનુ હમેશનુ રહેઠાણુ
સીમંત=અઘરણી

ચિત્તવેધક=ચિત્તને વેધે એવાં, હૃદય દ્રાવક [ચિત્ત=મન+વેધક સંસ્કૃત વેધ ધાતુ=વેંદવું તે]

ચિત્ર=સુંદર બ્યાન, તસ્વીર

હરિકીર્તન=ઇશ્વરનું ભજન

નિરંજન=જોઇ શકાય નહિ એવો, તેજોમય

નિરાકાર=આકાર રહિત, સર્વાકાર, બ્રહ્મ [નિર=નહિ+આકાર=ઘાટ ડોળ]

અખિલ=આખા

બ્રહ્માંડ=ચાદે ભુવન ઇંડાકારનું વિશ્વ [બ્રહ્મ=ઇશ્વર+અંડ=ઇંડું]

હૃદયની અમર કવિતા=જેમાં ઉંચો ભાવ હોય એવા ખરા રસથી લખાયલી લાંબા વખત સુધી જેની અસર પહોચે એવી કવિતા

પાઠ ૩૪.

ગ્રીસ=ગ્રીક દેશના વતની

મીસરી=મીસર દેશના વતની

વર્ણ=રંગ

ચિત્ર લેખન પદ્ધતિ=ચિત્ર વડે લખવાની પદ્ધતિ

હોમરનું કાવ્ય=ઇલિયડ

સ્વસ્થતા=આલ્હાદ શાંતિ

થાળે પડયો=ઠાર પડયો, ઠેકાણે પડયો

પરાજય=હાર (પરા=ઉલટું+જય=જીત જયમાં જી ધાતુ=જીતવું) જીતવાથી ઉલટું, હારવું તે

છસે સ્પાર્ટનોએ કરેલી લડાઇ તે થર્માપાલિ નામે ઓળખાય છે

વક્તૃત્વ=ભાષણ કરવાની શક્તિ

તત્ત્વજ્ઞાન=તત્ત્વ સંબંધી જ્ઞાન, ફિલસુફી

એક સત્તાક=ફક્ત એકજ માણસના હાથમાં સત્તા હોય તે

તત્ત્વ=મૂળ, સાર

કાળાંતરે=વખત જતાં=[કાળ=વખત+અંતરે] વખતના અંતરે

ખુશકી=જમીનનો રસ્તો, પગવાટ

સર્વોપરી=બધાના ઉપરી [સર્વ+ઉપરી]

પાઠ ૩૫.

પ્રસન્ન=ખુશ

વદન=મોં [વદ્=બોલવું+અન ક્રિયા વાચક પ્રત્યય] બોલવાની ક્રિયા જે વડે થાય છે તે

અનુકંપા [સં] કોઇને કાંઇ દુ:ખ થાય તો બીજો ધ્રુજે [દીલગીર

ચાય] તે, દયા (અનુ=પાછળ+કપ=મૂજવુ] પાછળ મૂજવુ તે
અન્યોઅન્યાશ્રય=એકબીજાને મદદ આપવી તે (અન્યોય=એક બીજાને+આશ્રય=મદદ)
વખત આવે ધૂળનો પણ ખપ પડે છે મતલબ કે વખતે નજીવી વસ્તુનો પણ ખપ પડે છે માટે કોઇનો અનાદર કરવો નહિ
વસુધા=રત્નોને ધારણ કરનાર, પૃથ્વી [વસુ=રત્ન+ધા=ધારણ કરવુ]
અપશબ્દ=નઠારો બોલ, બિભત્સ શબ્દ (અપ=ખરાબ+શબ્દ=બોલ)
આદરવો=શરૂ કરવો (આ+દૃ ધાતુ=શરૂ કરવુ)
ખલેન=હરકત
વાહન=લઇ જનાર (વહ ધાતુ=વહેવુ)

પાઠ ૩૬.

વિવેક (સ) સારાનરસાની સમજ (વિ=વિશેષ વચ્ ધાતુ=સમજવુ'
વિધવિધ વિચાર=જુદી જુદી તરેહના વિચાર
ઉચ્ચાર=બોલ, વાણી
સારા ગુણ શોધો=સદ્ગુણની તપાસ કરો
ભવ=જીંદગી, ઉંમર
પાઠ=વિદ્યા, જ્ઞાન
પાર=અંત, છેડો
જ્ઞાન ગર્થ=જ્ઞાનરૂપી નાણુ
ગુણ=સદ્ગુણ
ગાઠવો=લઇ લેવો, બાંધી લેવો, સંઘરવો
આચાર=ધર્મ, ફરજ, રીતભાત
આપે=પોતે, જાતે
આદરી=શરૂ કરી, આરંભી
અભ્યાસ=ટેવ, મહાવરો
જીવ જોડી=મન લગાડી
મનન કરવુ=રટણ કરવુ, વારંવાર સંભાર્યા કરવુ
મનન=વાચેલી અથવા ભણેલી બાબત પર વારંવાર વિચાર કરવો તે
આગળે=આગના વખતમા
ઉઠાવ=ખીલવણી, ઉપાડ,વધારો
કળ=યુક્તિ
કરતાર=કર્તા, પરમેશ્વર
અંતર ઓળખો=ગુણ દોષ જાણો, મન પારખો

પરજન=બીજો માણસ (પર+જન)
પાસ=પાસે
અસમજપણું=અજ્ઞાન, મૂર્ખાઇ
પ્રભુપદ પ્રેમ=પરમેશ્વરના ચરણનો પ્રેમ
જનકૃત કારજ=માણસે કરેલા કામ ઘર વગેરે
પ્રભુકૃત=પરમેશ્વરે બનાવેલા, કુદરતી
પેખી=જોઇ
સુપેર=સારી રીતે (સુ+પેર=રીત)

શશી=ચંદ્ર, સોમ
ઘેર=ઘેરાવો, જથો
તરણ=તૃણ ઘાસ
ઓપે=દીપે, શોભે
જુગતિ=તદબીર, કળા
અપાર=ઘણીજ (અ+પાર)
મતિ=બુદ્ધિ, અક્કલ
ભણતર=ભણવાનું
રૂચી=હોંસ, પ્રીતિ

પાઠ ૩. જ્ઞાન મેળવવા વિષે.

સમજુતી—હે વિદ્યાર્થીઓ આ વિવેકની વાત વાંચો, અને અનેક પ્રકારના વિચાર કરીને સારા ગુણો શોધો હે વિદ્યાર્થીઓ ભણતર [નિશાળમાં ભણવાનું ભણીને] 'ભણી રહ્યા' એમ કરી બેસશો નહિ, સારા ગુણો શોધો જો તમે આખી જિંદગી સુધી ભણશો તોપણ ભણતરનો [વિદ્યાનો] પાર પામવાના નથી માટે સારા ગુણો શોધો જ્ઞાનરૂપી નાણું અને સદ્ગુણ સંગ્રહવા [મતલબ કે જ્ઞાન અને સદ્ગુણ મેળવવા જોઈએ] એ આપણી મુખ્ય ફરજ છે, માટે સારા ગુણો શોધો સઘળે વખતે અને સઘળી જગાએ તમે પોતે એવો મહાવરો [જ્ઞાન અને સદ્ગુણ મેળવવાનો] રાખી, સારા ગુણો શોધો. તમે જેમ જેમ ધ્યાન લગાડીને મનમાં મનન કરો જુઓ, તેમ તેમ એ વખતે જુઓ કે આપણો આત્મા કેવા શું કામ કરે છે? માટે સારા ગુણો શોધો એ વખતથી અગાઉ બીજા જે જે બનાવો બનેલા તે તમે તપાસી જુઓ, એથી બુદ્ધિનો એકદમ વધારો થાય છે, માટે

સારા ગુણો શોધો તમે શરીરના સાંધા તથા બળનો અને જગતનો વિચાર કરી જુઓ, કે આપણું શરીર પરમેશ્વરે કેવી યુક્તિથી અને કેવા કારણથી બનાવ્યું છે માટે સારા ગુણો શોધો પ્રથમ આપનું મન ઓળખો, પછી સારૂ, નઠારૂ કે મૂર્ખ પરાયું માલુમ જો પડે અવે તો જુઓ કે એ શાથી આનંદમાં કે ઉદાસમાં છે માટે સારા ગુણો શોધો માણસના જે જે ગુણ જીવે જાણવાની જરૂર જાણી છે, તે જાણવા અને દુખ તથા દુર્ગુણને દૂર કરીને અક્કલ અપો અને તો માટે સરા ગુણ શોધો એ પછી એક બાબત જાણની છે કે પરમેશ્વરના ચરણનો પ્રેમ તથા જ્ઞાન મેળવો, આપણને એજ પ્રભુએ દયાથી શું શું આપ્યુ છે? માટે સારા ગુણ શોધો માણસના કરેલા કામો જોવા, પછી ઇશ્વરના કૃત્યો સારી પેઠે જોઈને સારા ગુણો શોધો પહાડ, પત્થર, વન, પ્રાણીઓ અને ઘણા તરઓનો જથો જુઓ ને સારા ગુણો શોધો દરીઓ, સૂર્ય અને ચંદ્ર જોતાં હજારો વિચાર થાય છે, માટે સારા ગુણો શોધો ફક્ત તૃણ ઘાસ, ફળ અને ફૂલમજ જુઓ, તો તેમાં પણ ઇશ્વરી અપાર શક્તિઓ શોભે છે, માટે સરા ગુણો શોધો વળી જેમ જેમ વિચારશો તેમ તેમ આવી રીતે વધારે અક્કલ આવશે માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે સરૂ ભણતર તમે હોય [મન] રાખીને ભણો ને સારા ગુણો શોધો

પાઠ ૩૭.

ચમત્કારિક=આશ્ચર્ય જનક (ચમત્કાર=નવાઇ+ઇક=વાળા)
આધ્યાત્મિક=આત્મા સંબંધી [આધિ+આત્મા+ઇક]
પ્રાકૃતિક=કુદરતી પદાર્થો, ભૌતિક પદાર્થો [પ્રકૃતિ=મૂળ, કુદરતી+ઇક=વાળો]
ઐહિક=આ લોક સંબંધી (ઇહ=આ+ઇક=સંબંધી)

અર્વાચીન=હાલના વખતનો, હમણાનો, પ્રાચીનથી ઉલટુ
બલિહારી=ખુબી
ગાર્ડ[અં] તપાસ રાખનાર એ ગાડીના છેલ્લા ડબામા રહે છે
ડ્રાઇવર [અં] ગાડી ચલાવનાર
સૂક્ષ્મ=ઝીણી, પાતળી
યંત્રદ્વારા=યંત્ર મારફત
વાસ્તવિક=[વસ્તુ+ઇક] ખરી વસ્તુ હોય તેવી, યથાસ્થિત રૂપ
સાંકેતિક=છુપા, સંકેત કરી રાખેલા [સંકેત=છુપી વાત+ઇક] છુપી વાત, ગોઠવણ કરી રાખેલા
સાક્ષાત=પ્રત્યક્ષ
સ્વરસંવાહક=અવાજને સારી રીતે લઇ જનાર [સ્વ =અવાજ+સં= સારી રીતે+વાહક=લઇ જનાર]
સ્વરધારણ=સ્વરને ધારણ કરનાર, સ્વરગ્રાહક
સુરત (ફા) છબી, તસવીર
અસ્પષ્ટ=અચોકસ(અ+સ્પષ્ટ=ચોકસ)
લક્ષણ=ટેવ, આદત
ચેષ્ટા=મશ્કરી, મજાક
ધ્વનિ=અવાજ
અદ્ભુત=આશ્ચર્ય કારક

પાઠ ૩૮.

સરસ્વતી મંદિર=વિદ્યાનું રહેઠાણ (સરસ્વતી=વિદ્યા+મંદિર=ઘર)
પ્રચાર=ફેલાવો
જીજ્ઞાસુ=નવુ જાણવાની ઇચ્છાવાળા
મેદની=ઠઠ, ભીડ
રસિક=રસને રમને જાણનાર
કદરૂપુ=બેડોળ, બદશીકલ
પરિચય=સંબંધ, ઓળખાણ, પિછાણ
શૈલી=બોલવા લખવાની ઢબ
અધ્યયન=અભ્યાસ, ભણતું
ઉત્કંઠા=પ્રબળ ઇચ્છા, હોસ
વિરોધ=અસંબંધ, અણબનાવ
પંથ=રસ્તો
શંકાશીલ=સંદેહ ઉઠાવ્યા કરે એવા
ઇશ્વર પ્રેરણાથી=ઇશ્વરના ગુપ્ત સંદેશાથી, ઇશ્વરની ગુપ્ત ઈચ્છાથી
વિલંગ=નાર, હીન, ખોટી
પ્રતિપાદન=સ્થાપન
ઉલ્લંઘન=ઓળંગવુ તે [ઉદ્+લંઘ =ઓળંગવું+અન]

પાઠ ૩૯.

આપ સમાન બળ ન હે=આપણા કામમા આપણુ પોતાનુ બળ જેટલુ કરી શકે છે તેટલુ બીજાનુ બળ કરી શકતુ નથી કારણુ કે આપણા કામની કાળજી આપણા જેટલી બીજાને હોતી નથી

પારકી આશ સદા નિરાશ=આપણા કામનો બીજાપર ભરોસો રાખ વાથી હમેશા નાઉમેદ થવાય છે

નસીબ=પ્રારબ્ધ, ભાવી

સ્વાર્થ=પોતાનોજ અર્થ [સ્વ=પોતાનો+અર્થ=મતલબ]=પોતાનીજ મતલબ

ભોળા=ફિક્કા, વિત્ત વગરના

પ્રવીણુ=હોશિયાર, માહીતગાર

અર્થ સરે છે=કામ થાય છે [અર્થ=કામ]

શ્રમ વિના પ્રારબ્ધ લુલુ છે=મહેનત વગર નસીબ કાઇપણુ કરી શકતુ નથી, માટે હમેશા મહેનત કરવી ને પછી ફળ આપવાનુ કામ નસીબને સોપવુ

સંધી=સમો

સિદ્ધિ=પાર પડવુ તે, પોતાના કામમા ફતેહ મેળવવી તે

કહેણી તેવી રહેણી=રહેવુ તે પ્રમાણે ચાલવુ

બંધન=અટકાવ

નામરદ રડે મામને, ને મરદ રડે નામને, અર્થાત્ નામરદ હોય તે પૈસાને રડે એટલે હાય હાય કરે કે વખતે મારી પાસેથી પૈસો જતો રહેશે એમ ધારે, પણ મરદ તો નામનેજ રડે છે એટલે નામને માટેજ મથે છે, તેને તો ગમે તેટલો પૈસો જાય તોપણુ નામના [કીર્તિ] થવી જોઇએ એવીજ ઇચ્છા હોય છે

નામ રહતાં ઠક્કરો, નાણા નવ રહત, કીર્તિ તણા જે કોટડા, તે પાડયા નવ પડત–હે ઠાકોર, નામ (કીર્તિ) અમર રહે છે, નાણા હમેશા રહેતા નથી, કીર્તિ રૂપી જે કોટડા છે તે પાડેલા કદી પણુ પડતાં નથી, બીજુ સર્વ પડી જાય છે. મતલબ કે નાશ પામે છે.

આગ્રહ (સં) મનમાં આવ્યું તે કરવુંજ કરવું એવી જે મનની વૃત્તિ તે (આ+ગ્રહ=પકડવું)

ઉત્સાહ (સં) ઉમંગ (ઉત્+સહ =ખમવું)

કર્મકુશળતા=કાર્ય કરવામાં હોશિયારી

સવાલ—સદ્ગુણ અને શક્તિ શાથી વધે છે? આપણામાં આવતી કહેવતોમાંની કઈ બે કહેવતોને અનેક રીતે સમજાવી અને તે પ્રમાણે ચાલવું? નમાલાને માનવાથી શા શા ગેરલાભ થાય છે? પારકી આશા રાખવાથી શું શું નુકસાન થાય છે? આપ મહેનતના વિચારથી શા શા લાભ થાય છે? બીજી કઈ વાત યાદ રાખવી? કોઈ પણ કામ કરવામાં ક્યા બે ગુણો કામે લગાડીએ તો તે કામ કરવામાં હોશિયારી આવે અને જશ મળે? શ્રમ વિના પ્રારબ્ધ લુલું છે એટલે શું? ત્રીજી કઈ વાત યાદ રાખવી? કામ કર્યું હોય છતાં મહેનત ફોકટ ક્યારે જાય? ચોથી કઈ વાત યાદ રાખવી? મોટું કામ માથે લેવાની વૃત્તિ રાખવાથી આપણામાં કયા કયા સદ્ગુણો આવે છે? પાંચમી વાત કઈ યાદ રાખવી? સત્ય અને પ્રમાણિકપણાના ગુણ ગ્રહણ કરીએ તો શો લાભ થાય? છઠ્ઠી વાત કઈ યાદ રાખવી? કહેણી તેવી રહેણી રાખવાથી આપણને શો લાભ થાય છે? સાતમી કઈ વાત ધ્યાનમાં રાખવી? બાપ દાદાનો ધંધો કરવો કે બીજો કોઈ કરવો? આઠમી કઈ વાત ધ્યાનમાં રાખવી? નવમી કઈ વાત યાદ રાખવી? સ્વભાવ ગુણ કેળવવા માટે કઈ નવ બાબતો યાદ રાખવી અને તે પ્રમાણે વર્તવું? કઈ બાબ ઉદ્યમને ઉત્તેજન આપનાર છે? નામ (કીર્તિ) ને માટે કહેવત કહો. આપણી સ્થિતિ શું શું કરવાથી પુરેપુરી સુધરશે?

સાર—આ પાઠ ઘણોજ અગત્યનો છે માટે એમાં કહેલી બાબતો ખૂબ મનન કરવી ને તે પ્રમાણે વર્તવું

પાઠ ૪૦.

સૂર્યોદય [સ] સુરજનુ ઉગવુ, [સૂર્ય+ઉદય] ઉદયમા ઉદ્ ઉપ સર્ગ+ઇ ધાતુ=જવુ]
પ્રાચીન=પૂર્વે
નભ=આકાશ, વ્યોમ
રક્ત=રાતુ
પ્રતાપી=તેજસ્વી, જેને જોઈને બીજા અંજાઇ જાય એવો
ભૂપાળ=[સ] પૃથ્વીને પાળનાર [ભૂ+પાળ]
નિહાળી=જોઇ
વિતર્ક=વિશેષ વિચાર
રવિ સ્વારી=સૂર્યની સ્વારી
વિશેષ=ઘણી, વધારે
ધાતી આવે=દોડતી આવે, ઝડપથી આવે
આઘે=ક્ષિતિજ
ધરા=પૃથ્વી
તૃષ્ણ=ઇચ્છા, મરજી
પ્રતિબિંબ=સામી છબી
તેજ=પ્રકાશ, અજવાળુ
અવાસ=રાજા સાથે રહેનાર માણસ
ઠમાકો=ડોળ, ભપકો
નૃપ [સ] રાજા (નૃ=નર, માણસ +પ=પતિ, પાળનાર)
લેખી=જાણી
ઉદયાચળ=એ નામનો પૂર્વ દિશામાં કલ્પેલો પર્વત
કેસરી=ગરદનપરના વાળના ગુચ્છા વાળો, સિંહ
બિંબ=છબી
આદર્શ=આરસી
દશ દિશા=ચાર દિશા, ચાર ખુણા ઉપર ને નીચે
સંગ્રામમા=લડાઇમા
સિધાવ્યા=ચાલ્યા, ગયા
તાતો થયો=તપ્યો
અંધેર=ગોટાળો
ઉર=મન
તુલ્ય=જેવા, સમાન
નિજ=પોતાનો
મહી=પૃથ્વી
દ્વાદશ લક્ષ=બાર લાખ
મૃણ્મય=મટોડીનુ
દીપક જ્યોત=દીવાનો ભડકો
લગ્ન=સંયોગ, મેળાપ
અંગીઠુ=ધાતુ ગાળવાનુ કુંડુ

છોટો=નાનો
કોટિ=કરોડ
ભાનુ=સૂર્ય, સૂર્યના ક્રમે ગણાતા બાર નામોમાનુ ચોથુ નામ [વરુણ, સૂર્ય, વેદાગ, ભાનુ ઇંદ્ર, રવિ, ગભસ્તિ, યમ, સ્વર્ણરેતા, દિવાકર, મિત્ર અને વિષ્ણુ, પ્રત્યેક માસમા પ્રત્યેક આદિત્ય અધિષ્ઠાતા હોય છે
નૂર=તેજ
વ્યાપે=ફેલાય
પ્રતાપ=મહિમા
તોલ=વજન
લઘુ=નાનો
જડ જીવ=બુદ્ધિ વગરનો
ભાન=સમજ
સુજાણ=બુદ્ધિમાન
માન=મોટાઇ
અદર્શ=ન દેખાતુ
ચમૂ=સેના, લશ્કર

પાઠ ૪૦ સૂર્યોદય.

સમજુતી—સવારમા સૂર્યોદય વેળા પૂર્વ દિશામા આકાશ રાતુ દેખાય છે અને તે તરફ ઘણી શોભા થઇ રહે છે, જાણે આજે કીર્તિવાળો રાજા પરણે છે અને તેના આનદમા ગુલાલ ઉડી રહ્યો હોયની ! તેના જેવો દેખાવ એ રતાશનો લાગે છે (૧) વળી આકાશની રતાશ જોઇ કવિ વધારે તર્કવાળી વાણી વદે છે, કે સૂર્યની સ્વારી ઝડપથી દોડતી આવે છે, તેની આ રાતી ધૂળ ઉડી રહી છે (૨) પૃથ્વી ને આકાશની હદ મળી ગયાનો સાધો (ક્ષિતિજ) જણાય છે, તે મનની ઇચ્છાના છેડા જેવો ગણાય છે, કારણ કે તે પાસે દેખાય છે તોપણ તેનો પાર પામનો નથી, અને જોવા જનારો માણસ છેતરાય છે (૩) રાજાના ખવાસનો ભપકો જોઇને એજ રાજા છે, એમ જાણી અજાણ્યા માણસ નમે છે તેમ આ સૂર્યના પ્રતિબિબનુ તેજ પડ્યુ છે, તેને અજ્ઞાનીઓ, એ સૂર્યદેવ છે એમ જાણે છે (૪) ઉદયાચળ પર રાતુ આકાશ છે, તે જાણે મારી

જાજમ પાથરી છે, તથા હવામાં જે પ્રતિબિંબ છે, તે જાણે એક સિંહાસન લાવીને ગોઠવ્યુ છે (૫) તે પર કેસરીસિંહ, જેમ કૂદીને બેસે, તેમ સૂર્યદેવ એકદમ કૂદીને આવ્યો, તેથી મૂળ બિંબમા પ્રતિબિંબ સમાઇ જાય છે, અને પ્રતિબિંબ જતુ રહેતા બન્ની એક થઇ રહે છે (૬) જ્યા બિંબમા સૂર્ય આવીને (પ્રકાશ્યો) પેઠો કે તેણે જેમ સિંહાસન પર રાજા બેઠા ને લશ્કરને લડાઇમા મોકલ્યા તેમ પોતાના કિરણો દસ દિશામાં બધી તરફ ફેલાવ્યા (૭) સૂર્યદેવ રૂગે રાતો દેખાય છે, તે જાણે ક્રોધથી તપ્યો છે, અને આ દુનિયાનો ગોટાળાવાળો કારભાર દૂર કરવાને કોઇ મહીમાવાન રાજા પૃથ્વી પાળવાને આવ્યા હોયની એમ લાગે છે (૮) માણસો જય જય બોલે છે અને મનમાં પ્રેમ લાવીને પ્રણામ કરે છે [પગે લાગે છે] કેટલાક માણસો જેમ ગુરુને પરમેશ્વર માને છે, તેમ કેટલાક સૂર્યને પોતાનો મુખ્ય દેવ માને છે (૯) પૃથ્વી રૂપી માટીનુ કોડીઉ છે, તેમાં જાણે પાણી રૂપી દીવેલ ભર્યું છે, અને તેના સયોગ રૂપી દીવાસળી સળગી છે, તેથી જાણે સૂર્યરૂપ દીવાની જોત સળગી રહી છે [૧૦] જો દુરબીનમાથી સૂર્યનુ બિંબ જોઇએ, તો જાણે ધાતુ ગાળવાનુ કુંડુ સળગતુ હોય અથવા તોપના ગોળા ઉપર કીનખાબના વણા પાટા વિંટાળેલા હોય એમ જણાય છે [૧૧] સૂર્ય પૃથ્વીથી બાર લાખ ગણો મોટો છે, તોપણ ઠેક નાનો દેખાય છે, એ જાણીને આ વિચાર આવે છે કે મોટા માણસો કદી પોતાની મોટાઈ જણાવતા નથી (૧૨) સૂર્ય પૃથ્વીથી નવ કરોડ ત્રીસ લાખ મૈલ દૂર છે તોપણ પોતાનુ તેજ ફેલાવે છે, તેમ પ્રભુ જેને ઘણો મહિમા આપે છે તે રાજાનુ રાજ ઘણુ ફેલાય છે [૧૩] સૂર્ય પૃથ્વીથી વજનમા ત્રણ લાખ ઘણો મોટો છે, તોપણ એક નાનો ગોળો

દેખાય છે તેમ પરદેશી રાજાનું માન [મોટાઈ] બુદ્ધિમાન પુરુષો જાણે, જડને [મૂર્ખને] તેનું ભાન નથી [પરદેશી રાજા સંબંધી આ ઉક્તિ કવિએ ઈંગ્લાંડના રાજાનું ગૌરવ સૂચવવામાં કરેલી લાગે છે] [૧૪] જ્યારે સૂર્ય અને આપણી વચ્ચે (નાના પ્રકારના [illegible]) [illegible] પડે છે, તે [illegible] દેખાતું દૂર થવાનું છે જાણે ભવાનો પડદો [illegible] રને છે એવો આ દેખાવ જોઈને [illegible] થાય છે [૧૫] [illegible] તેમ [illegible] તેમ [illegible] પ્રકાશ [illegible] ઘણી ઝડપથી આવે છે, તે એક મિનિટમાં ઘણા મૈલ કાપે છે, જે એક સાઅને [illegible] હજાર ગણાય છે [૧૬]

પૃષ્ઠ ૪૬.

તાજ મહેલ=મુમતાજમહાલ બેગમના નામથી શાહજહાંએ બંધાવેલો મહેલ

પ્રવેશ=દાખલ

કુરાન=મુસલમાનનું ધર્મ પુસ્તક

ભવ્ય=ભપકાદાર

નિરાગ=[illegible]વાળી

નિસરણી=સીડી [નિ=નીચે+સૃ=સરવું નીચે સરવાનું સાધન]

સંગેમરમર=એક જાતનો પથ્થર

હોજ=પાણીનો ટાંકો, નાનકડું તળાવ

રોનક=[illegible]

દોષ રહિત=ખોડ વગર (દોષ=

[illegible] ([illegible])

સંપૂર્ણપણું=પુરેપુરાપણું [સં+પૂર્ણ+પણું]

સમર્થ=શક્તિવાળા, ભારે

અવર્ણનીય=વર્ણન ન થઈ શકે એવા

તખ્ત=માળ

સૌંદર્ય=શોભા, ખુબસુરતી

અત્યુત્તમ=ઘણોજ સુંદર (અતિ=ઘણું+ઉત્તમ= [illegible] પ્રત્યય)

વિસ્મય=આશ્ચર્ય, નવાઈ

સુવર્ણમય=સોનારૂપ, સોનાથી પૂર્ણ (સુવર્ણ=સોનું+મય=ભરેલો) સોનાથી ભરેલો

સંસ્કાર=છાપ, અસર

એકાગ્ર=એકત્ર
શ્વેત=સફેદ ધોળો
સર્વત્ર=બધે
ભિન્નતા=જુદાપણું [ભિન્ન=જુદું + તા]
તલ્લીન=[illegible] [તત્=તે લી ધાતુ લય પામવું લાગી જવું તે
પ્રતિક્ષણે [સં] દરેક પળે [પ્રતિ=દરેક+ક્ષણે=પળે]
રમણિય=[illegible]
હિમમય=બરફ થી ભરેલા [હિમ=બરફ+મય=ભરેલું]
વિહાર=ફરવું, મોજ
અવર્ણનીય=વર્ણન ન થઇ શકે એવો

મુક્તા=મોતી
દિગ=[illegible]
અર્જુમંદબાનુ=શાહજહાંની બેગમનું નામ છે
અગાસ=[illegible]
કીટ=[illegible] માકડા જેવા
દ્વારપોર=બારણાવાળો ભાગ [દ્વાર=બારણું
પ્રાસાદ=મહેલ

પાઠ ૨૭

ઝવેરી=મોતી પરખનાર [illegible] વેચનાર
[illegible] [illegible] [illegible]
વિપત્તિ=દુઃખ સંકટ
આનંદ=પેરા

કરકસર બીજો ભાઇ છે [illegible] એક ગણો ભાઇ, બીજો ભાઇ કરકસર, ત્રીજો ભાઇ ત્રેવડ અર્થાત્ [illegible] ભાઈથી જે ફાયદો થાય છે, તેટલો ફાયદો કરકસર [યોગ્ય ખરચ] થી થાય છે

સાહુકાર=નાણાવટી, શરાફ [સંસ્કૃત સાધુકર =સાધુ=સારું+કાર=કરનાર] સારા કામ કરનાર, ભલા માણસ
સેવિંગ્સ બેંક (અં) બચાવેલા નાણાં મૂકવાની પેઢી
વ્યાજ=રૂપીઆનું ભાડું
સામાદસ્તક=સામુ લખી આપવુ તે

વાણોતર=ગુમાસ્તો
[illegible]=[illegible]
અનિશ્ચિત=(ચોક્કસ નિશ્ચય વગરનું, અચોક્કસ [અ=નહિ+નિશ્ચ+ચિ=એકઠું કરવું+ત)
મુદ્દલ=વ્યાજે મૂકેલી રકમ
સભ[illegible]=આશા

પાઠ ૪૩.

ટપ્પો=રસ્તો કાપતાં જેટલે જેટલે અંતરે વિસામો લેવાનો હોય તેટલો તેટલો એકેકો ભાગ

દુનિયા જેટલોજ પૈસાનો ખપ હતો અર્થાત્ જેમ પરણે નહિ તો વંશ જાય એવું હતું, તેમ પૈસા વગર પરણવાનું બને તેમ નહોતું બંનેની સરખી જરૂર હતી

પેસેંજર (અં) મુસાફરી કરનાર

દાઝ=બીજાનું દુખ દેખી થતો બળાપો દયા

વાગ્બાણ=વાણીરૂપી બાણ [વાગ્ વાણી+બાણ=શર]

ગાંધીઆટું=ગાંધીના જેવો

ઉદ્ગાર (સં) જેનાથી જાણ કરનાર શબ્દ (ઉદ્=ઉંચું+ગદ=અવાજ કરવો)

ઉજાસ= [illegible]

અખત્યાર (અ) કામ કરવા સંબંધી મળેલી સત્તા, અધિકાર

શીરસ્તદાર=રીત રિવાજથી જાણીતો (શીરસ્તા=રીત રિવાજ+દાર=વાળો)

પાઠ ૪૪.

ગુજારે=વિપત્તિ પાડે, દુખ દે

જગતનો નાથ=ઇશ્વર

સેં'જ=સહન કરજે

કાજી [ફા] ઇનસાફ કરનાર

ભાસે=દેખાય [સંસ્કૃત ભાસ=દેખાવું]

ઉન્મત્ત=ફુલેલો મસ્ત્યો પચ્યો, [મન્દ ધાતુનું ભૂ કૃ મત્ત=છાકેલું મગ્ન]

સ્વાનંદે=પોતાના આનંદમાં આત્માનંદમાં [સ્વ+આનંદે]

કટુ=કડવી, અપ્રિય

પરાઇ=પારકી

પર=મુલક

પ્રારબ્ધ=નસીબ, જે કર્મનો બદલો આપણને ચાલુ જન્મમાંજ મળે છે તે જેને વીધે આપણને જન્મ ધારણ કરવો પડ્યો છે તે

નિર્મોહી=મોહ વગરની [નિર્-મોહી =મોહવાળો]=મોહ વિનાનો

પ્રલપન=બોલકપટ પ્રપંચ

કાવ્યમાળા=કાવ્ય એજ માળા, કવિતારૂપ માળા, કવિતા

ગ્રીવા=ડોક

નિજાનંદે=પોતાના આનંદમાં નિજ પોતાનો, આત્માનો+આનંદે) આત્માના આનંદે	બાલ=બાળક, બાળક ઠર કવિ [બાલ શબ્દના અત્રે બે અર્થ લેવા]

પાઠ ૪૪ બોધ.

સમજુતી—હે બાળક જગતનો નાથ જે તારે માથે વિપત્તિ નાખે તે સઘળુ સહન કરજે પ્યારે-ઇશ્વરે જે પ્યારૂ-સારૂ મરજ્યુ તેને તુ ઘણુંજ પ્યારૂ ગણી લેજે અર્થાત્ ઇશ્વર નઠારૂ કરે છે તે સારાને માટેજ એમ સમજી જે વિપત્તિ માથે આવી હોય, તેથી ગભરાઇ ન જતા તે આનંદથી સહન કરવી

[હે બાળક!] તુ જો તપાસ કરીશ તો તને માલમ પડશે કે આ [હાની] દુનિયાની [લોકોની] જુકી વાણીમાજ દુખ રહેલુ છે. એવા-જુઠી વાણી રૂપી દુખથી તુ તારા અતરમા આનંદ જરાએ ઓછો થવા દઇશ નહિ અર્થાત્ દુનિયા પ્રપચી છે તેમાથી તને કોઇ સારો કહે, કોઇ નઠારો કહે, કોઇ તારૂ જુઠુ બોલે, તોપણ તારે બીલકુલ દુખી થવુ નહિ.

મહન ઇશ્વરની કચેરીમા દુનિયાના કાજીનો કોડીનો પણ હિસાબ નથી અર્થાત્ ત્યા તેને કોઇ કાજી લેખવતુ નથી, માટે આ જગતમાનો તુ ઇન્સાફ કરનાર થઇને ફોગટ પીડા વહોરી લેતો નહિ. આનો ભાવાર્થ કે દુનિયામા તારે પચ-ઇન્સાફ કરનાર-પટેલીઆ થવુ નહિ પચ થઇએ તો કોઇને સારો માઠો શુકન કહેવો પડે, અને તેથી તેને માઠુ લાગે અર્થાત્ તેનો જીવ દુખાય અને તેથી આપણો પણ દુખાય એના કરતા કાજી-પટેલ થવુ નહિ, એજ સારૂ છે. આપણામા કહેવત છે કે "પચાતીયાના છોકરા ભૂખે મરે" માટે પચાતીયા થવુ નહિ

જેમ કાચના યંત્રોથી (ટેલીભવનને લીધે) વસ્તુ ખરી પણ પોતાના મૂળ રૂપમા જણાતીજ નથી, તેમ આ દુનિયા રૂપી એક કાચનુ યંત્ર છે, તેમા પણ ખરી વસ્તુ દેખાતી નથી, ખરૂ સ્વરૂપ સમજાતુ નથી અર્થાત્ મનુષ્યો એટલા બધા પ્રપંચી છે કે તેઓ ઉપરથી સારા દેખાવ કરી અંદરખાનેથી ઘણો દ્વેષ-ભેદ રાખે છે, બહારના ઇંગિત એવા રાખે છે કે આપણે તેને મોટો પ્રમાણિક માણસ જાણીએ, પણ તેજ મોટો દગાબાજ હોય છે, આથી હે બાળક ! તુ સારા કે નઠારાની કોઇની પણ જરાએ સોબતમા રહેતો નહિ-તુ તારામાંજ મગ્ન રહેજે

તુ હમેશ શુદ્ધ અંતઃકરણથી શાન્તિમા ને સંતોષમા રહેજે, અને તારા દીલમા જે દુઃખ અથવા આનંદ હોય તે કોઇને પણ કહેતો નહિ અર્થાત્ આપણા મનની વાત કોઇને વિશ્વાસુ જાણીને કહી દેવી નહિ કારણ કે દુનિયા પ્રપંચી છે

તારા મનમા દેવ રૂપી એક દુશ્મન રહે છે તેને તુ છોડી દેજે અને ભલાઇ દેખાડી જે ઘડી-વખત જાય છે તેનો લાભ લઇ તેનેજ [ભાગ્ય જોગ] તુ મોટી લક્ષ્મી માની લેજે અર્થાત્ કોઇના ઉપર તુ ક્રોધ કરતો નહિ, પણ ભજન રૂપી મોટી લક્ષ્મીનો સંગ્રહ કરજે, એટલે કે સદા ભજનાનંદ લેજે કોઇનુ બુરૂ કરીશજ નહિ

તુ તારા પોતાનાજ આનંદમા મસ્ત રહેજે એનેજ ખરૂ સુખ માની લેજે, બહારનો આનંદ થાય તેને શુદ્ર માની લેજે અને જો તારે કાંઇ પીવાનીજ જરૂર પડે અર્થાત્ તુ જો કાંઇ પીએ, તો ફક્ત પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલોજ પીજે અર્થાત્ તારા શરીરમા પ્રભુના પ્રેમ રૂપી રસનીજ ઠેઠ પ્રસરે એવો તેનોજ પ્રેમનો પ્યાલો પીજે. ભાંગ, ગાંજો, ઇત્યાદિ કેફી ચીજો પીતોજ નહિ, આમા કવિ રત્નાશ્રયી

થવાનુ અદરથી સૂચવે છે પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલો ભરીને પીવાનું છે એટલે અધુરો પ્યાલો પીવો નહિ મતલબ કે બગભગત થવુ નહિ, પણ પ્રભુમયજ થવુ

જો તુ કોઇની કડવી વાણી સાભળે તો તુ તેને સામી મીઠી વાણી કહેજે અર્થાત્ બીજો તને માઠા શુકન કહે, તો ણુ તારે તેને સારોજ શુકન કહેવો, મતલબ કે નમ્રતા રાખવી, અને પારકી મૂર્ખતાને માટે તારે કદીએ મોઢે ઝેર લેવુ નહિ (નઠારી વાણી બોલાવી નહિ) કોઈ ભાઇબધ દોસ્તદાર અથવા સગા વ્હાલાનુ ઉપરાણુ લઇ તારે કદીએ ખરાબ વણી બોલવી નહિ મતલબ કે તારે આગેવાન [હોળીનુ નાળિએર] થવુ નહિ

હે બાળક, પ્રારબ્ધ—ભવિષ્ય—નસીબ—સુખ તો ગાડુ છે, જો કોઇ માણસ તેને માગે તો તે દૂરજ રહે છે–આવતુજ નથી, અને જે માગતો નથી તેના તરફ દોડતુ આવે છે અર્થાત્ તુ સુખ માગ્યા કરીશ તેમ તેમ તે તારાથી દૂર જતુ જશે અને નહિ માગે તો તે તારા તરફ દોડતુ આવશે, માટે તારે તેની માગણી કરવી નહિ, વળી કવિ કહે છે કે—'એની મેળે આવશે" એવો નસીબપર આધાર રાખી તુ બેસી રહીશ નહિ અર્થાત્ સુખ કે દુ ખની આશા વગર ઉદ્યમ પ્રકૃતિ તો તુ કર્યાજ કરજે, પછી જે તારા નસીબમાં હશે, તે તને આવી મળશે

તુ મેહ નગરનો રહી શાન્તિથી રહે એજ મોટુ સુખ છે એમ તારે માનવુ, અર્થાત્ તને લોભ ન થાય અને તારૂ ચિત્ત હમેશા જે મળે તેથી પ્રસન્ન રહે તો એનેજ તારે મોટુ સુખ માનવુ જગત રૂપી બાજીગરી–છળકપટની ભૂમિમા તુ બધા છળકપટ (કાવાદાવા) છોડી દેજે એટલે બાજીગર જેમ આમથી તેમ કરી બધાને

બાજી નાખી સાચાનુ જુઠુ અને જુઠાનુ સાચુ કરે છે, તેમ તારે કદી પણ કરવુ નહિ અર્થાત્ શાન્તિથી રહેવુ, સાચાં જુઠા કરવા નહિ. બાજીગરની પેઠે પેટને સારૂ પૈસા મેળવવાને કાવાદાવા (યુક્તિ) કરવી નહિ

મહાન ઇશ્વરના નામ રૂપી પુષ્પો કાવ્ય માળામાં (કવિતારૂપી માળામા) પરોવીને અર્થાત્ હરિના ગુણની કવિતારૂપ હાર બનાવીને પ્રભુની પ્યારી (શોભીતી) ગ્રીવામા (ડોકમા) તુ પ્રીતે પહેરાવી દેજે અર્થાત્ કવિ વ્યગમા પોતાનો ભાવ જણાવે છે કે કવિતા કરવી તો પ્રભુનીજ કરવી અને તે અર્પણ કરવી તો તેનેજ અર્પણ કરવી મોટાઇ ખાતર, માન ખાતર, નાણા ખાતર, કોઇનાં ખણુગા ફુકવા નહિ અને કોઇને કવિતાની અર્પણ પત્રિકા કરવી નહિ કવિનો સ્વતત્ર ખવાસ આથી જણાઇ આવે છે

તુ 'કવિરાજ' થયો પછી તને શી પીડા છે ? માટે હે બાલ (બાલશકર કવિ પોતાની જાતનેજ કહે છે કે) તુ હમેશાં પોતાના આનન્દની મસ્તીમાજ મજા લેજે, પારકા પર આધાર રાખીશ નહિ, તારા પોતાના આનદમાજ મગ્ન રહેજે બાલ શબ્દનો ઉપયોગ હે બાળક એવો પણ થઈ શકે તેમ છે, કારણ આખી કવિતા બાળકને બોધ રૂપ લખાયલી છે માટે આ ઠેકાણે અર્થ આ પ્રમાણે લેવો- બાલશકર કવિ કહે કે હે બાળક તુ, ઇ॰ ટીપ—ઉપરનો અર્થ લખ્યો છે તે કવિનો ભાવ સમજી લખ્યો છે, અને બીજો આ પુસ્તકમાં કવિતા દાખલ કરવાનો ઉદ્દેશ સમજી કર્યો છે

પાઠ ૪૫.

અતિવૃષ્ટિ (સ) ઘણો વરસાદ (અતિ=ઘણો+વૃષ્ટિ=વરસાદ)	અનાવૃષ્ટિ (સ) મુદલ વરસાદ નહિ તે
	મૂષક (સ) ઉદર
	શુલભ (સ) તીડ

શુક (સં) પોપટ
અનિષ્ટ (સં) અપ્રિય
ભરચક=પુષ્કળ
હૃદયભેદક=હૃદય પાણી પાણી થાય એવાં
અણીને વખતે= જરૂરી પ્રસંગે
દુષ્કાળ=અનાજ પાણી ન મળે એવો વખત (દુ =નઠારો+કાળ=વખત) =નઠારો વખત
તગાવી=સરકારે ખેડુતને ઉછીના નાણા આપવા તે

સવાલ—સંસ્કૃત વિદ્વાનોએ કઈ છ આપત્તિઓ વર્ણવી છે? છ આપત્તિમા સૌથી વધારે નુકસાન કરનાર આપત્તિ કઈ? હિંદુસ્તાનના કયા કયા ભાગમાં દુકાળ જવલ્લેજ પડે છે? આપણા દેશમા કયા કયા સનમાં અને કયા કયા મોટા દુકાળ પડયા હતા અને તેથી કેટલું નુકસાન થયું હતું? આખા ભરતખંડમાં કયા સનમા દુકાળ પડયો હતો? ગુજરાતમા બસે વર્ષમા કેટલા દુકાળ પડયા અને તેમા મોટા કયા કયા સનમાં પડયા હતા? એ મોટા દુકાળ વિષે શું ઇતિહાસ મળી આવે છે?

પાઠ ૪૬.

આહાર વિહાર=ખાવું પીવું અને ફરવું હરવું (આહાર=ખાવું+વિહાર=ફરવું હરવું)
દીર્ઘ દૃષ્ટિ=લાબી નજર(દીર્ઘ=લાંબી+દૃષ્ટિ=નજર)
અગમચેતી=આગળથી જાણી જવું

પાઠ ૪૭.

દ્વીપકલ્પ=જેની ત્રણ બાજુએ પાણી અને એક બાજુ જમીન હોય તે (દ્વીપ=બેટ દ્વિ=બે+અપ પાણી અપનો ઇપ્ થાય છે તેથી દ્વીપ+કલ્પ)=લગભગ બેટ કારણ કે ત્રણ બાજુએ પાણી અને એક બાજુએ જમીન હોવાથી
પ્રાબલ્ય=જોર (પ્રબલ ઉપરથી)
જામદારખાનું=રાજભંડાર
ઉગ્ર=જુસ્સાવાળા
વિગ્રહ=લડાઈ (વિ+ગ્રહ ધાતુ)
જમીન દોસ્ત કર્યું [ફ] પાયમાલ

કર્યું, ધૂળમા મેળવી દીધુ,
વાસ્તવિક=ખરખરો
સ્મૃતિકારે=ધર્મના નિયમ બાંધનાર
(સ્મૃતિ=યાદદાસ્ત+કારો=કરનાર)
સાંપ્રત=આધુનિક,

પાઠ ૪૮.

ઠામ છેડ્યો=ઠેકાણું છેડ્યું
યોગ=મેળાપ
કારમો=નવાઈ જેવો
મા=નહિ
ઠરેલો=રહેલો
માણવી=ભોગવવી
રોષ=ગુસ્સો
આપેજ=તમે પોતે
નિત્યનાનેમથી=હંમેશના નિયમે
આંગે=કરવા માંડો
નાગો=નગ્નો | સુ=સારૂ
કામની=નેતની
ઝાંખ=તે
જિજ્ઞાસથી=જાણીતાથી
આ ત્ર માં=આ જગતમા
સાંધ=કરવા માડ
હરિપે=પરમેશ્વર ઉપર
પાઞ્જ=ગફલ, બીકણ
ન્યાળી=ધારીને જોઇ
ભાળી લે=જોઇ લે
હામથી=હિંમત વડે
અનિયળ=કાયમ
આ ઠામમાં=આ સ્થળમા
પ્રતાપે=મહેરબાની વડે
અગમ=ભવિષ્ય
અલ્પ=તુચ્છ, હલકુ
બે જામના=બે રાત્રિનો
મુક્તિ=મોક્ષ, જગતના બંધનથી
છુટકારો
દોષ=અવગુણ
દીનતા=ગરિબાઇ
નેક=ટેક, આબરૂ
વાસના=મનની સૂક્ષ્મ ઇચ્છા
વેગને=કેનાતો
ધી=ધીરજ
ખરાબે=ખડક પર
અરણવે=દરીઆમા
મંડ=મહેનત કર
મોહ=પ્રેમ નથી
કારમા=નવાઇ જેવા
દામ=પૈસા
ઇશ=પરમેશ્વર

તોળ=વિચાર કર
મનસુખ=મનને સુખ
હાકી=દૂર કરી
દાખી=દેખાડી

તાકીને=ધારીને
ખેડતા=ચલાવતા
ગુણી=ગુણવાન

પાઠ ૪૮. જિંદગી વિષે.

સમજુતી—ખરી વાત છે કે માણસની જિંદગી ઘણીજ ખપની છે, માટે સ્મશાન [મુડદા બાળવાની જગ્યા] નેજ છેલ્લુ ઠેકાણુ ન સમજ જીવ અને શરીરનો જે નવાઇ જેવો મેળાપ છે, તે એક ઠેકાણે કાયમ રહેશે એમ ન ધાર હે ભાઇ! માટીના માનવી, તારી કાયા મટોડીમાજ મળી જશે એમ જાણ જ્યારે શરીરથી જીવ જુદો પડી જાય છે, ત્યારે એમ નથી વિચારતો કે અહીં કાયાના શા હવાલ થાય છે! (૧) જગતમા જન્મીને પુષ્કળ મઝા ભોગવવી એમ નહિ માનો તો મનમા ગુસ્સો આણો અને પોતેજ જાણો કે, એમાનુ કઇ કામનુ આ ઠેકાણે [દુનિયામા] છે નહિ પણ સહુ પ્રેમથી અને હમેશના નિયમ પ્રમાણે આજ કરતાં કાલ વધારો થાય એવી રીતે ઉદ્યમ કરો અને સારા કામ કરવા શરૂ કરો આ મનમા રાગ-રંગ જેવો બુદ્ધિ વિનાનો વહેમ આણે (૨) કાળની (જતા વખતની) પાંખ તુ બારીકાઇથી જો, તેની આગળ વીજળીની ઝડપ પણ હારી જાય છે હે ભાઇ! આ સંસારમા દુઃખનો પાર નથી, માટે જે રીત સારી લાગે તે શીખવાનુ શરૂ કર મામા હિંમત રાખીને ઈશ્વર પર ભાવ રાખીને સાચા ઉદ્યોગમા મચી રહે તુ ધર્મને ધારણ કરીને બળ સહિત બહાદુર બનીને મરણની બીકથી બીકણ થઇશ નહિ (૩) તુ જગતરૂપી રણભૂમિને આંખથી ધારીને જો, અને તેને મનથી તુચ્છ જેવુ જોઇ લે,

ને હિમતથી તેને એ રાત્રીનુ ઠેકાણું જાણી લે, એવુ ધાર અને આખે જો હિમતના કામ કર કે જેથી કીર્તિ કાયમ રહે. ઇશ્વર પણ જ્ઞાન વડે મોક્ષ આપે છે આ સ્થળમાં [દુનિયામાં] ચાબક વડે [મારવડે] ઢોર બરાબર ચાલે છે તેમ [તું] ઇશ્વર કૃપાથી તેવો ન થા [૪] ભવિષ્યને આશરે રહેતા નક્કી સારૂ સારૂ જ થશે એમ જાણીને નાશ [અશુભ રૂપી જાળ] થા મગ્ન બની ગએલી વાતને છો જતી એમ જાણ, અને તેને મનમા દીલગીરી લાવીને પાછી આણ નહિ, હાલનો વખત સૌથી સારો છે એમ જો, અને અવગુણ હાંકી કાઢીને ઉદ્યમને પકડ મનમા ઇશ્વરને રાખીને અને ગરિબાઇ દેખાડીને હિમતથી નવત નાખીને કામ કર [૫] મોટા મોટા [પ્રખ્યાત] પુરુષોની જિંદગી [જીવન ચરિત્ર] આપણને ખરી યાદ દાસ્તી આપીને એમ ખરૂ બોલે છે-જણાવે છે કે એમાના કેટલાકની ઇજ્જત તો પ્રથમ એક તરણાની તોલે પણ ક્યા હતી? વખત જતા તેજ વિખ્યાતિને પામ્યા, ને વળી તેમનુ બળ ભારી જામ્યુ એમ જો આપણે મનથી ચિતવીએ તો સસારમા સારી કીર્તિ થાય [૬] મનની ઇચ્છાને ચોમેર ફેલાવીએ એવા કામ કરો કે જેથી નામ નિશાની રહી જાય, અને આપણુ દૃષ્ટાંત જોઇને કોઇ માણસ એ વડે મનની ધીરજ માની લે જગત રૂપી દરીઆ વિષે ચલાવતા ખડકપર ચઢી ગયેથી જેનુ વહાણુ ભાગે, તે આદમી પોતાની પાસે કાઇ ન રહેવાથી એકલો [જગતરૂપી] દરીઆમા પોતાની પાસે કઇ નહિ રહેવાથી અથડાય છે (૭) ચાલ તુ તૈયાર થા અને મનમા હિમત અને હેત રાખીને કામને પકડ. આળસને છોડીને બહુ ઉલટથી ચચળાઈ રૂપી જાળ નાખીને [કામને] ધધાને પકડી લે ધીરજ રાખીને નવાઇ જેવા કામ કર ને કામ કરવાથી

કદાપિ હારી ન જા કામ પુરૂ થયા પછી પૈસાની ગઠ જો (કામ કર્યા વગર પહેલાથીજ પૈસા મળતા નથી) આવી રીતે તો પરમેશ્વર નક્કી આપશેજ [૮] ઓ ભલા માણસ તુ મારૂ કહેવુ સાભળીને આ નવા સારા છદ ગાઇને ગુણવાન થા એમા જે વાત કહી છે તે ધ્યાનમા રાખ ને મનમા ખોટા વિચાર લાવ નહિ ગરીબ રણછોડ કવિની આ વિનતી ઝડપથી વાચીને તરત એનો તોલ કર ભક્તિભાવથી જો મનને સુખ ચાહ્ય તો પ્રભુનો દાસ થઇને તેની સેવા કર

પાઠ ૪૯.

પ્રાણીમાત્ર=સર્વ પ્રાણી

પરાયણ=સાથે વળગી રહેતુ એવુ સબધી, વિષે [પર+ઇ+અન]

નિર્ગમન=ગાળવુ [નિર+ગમ્ ધાતુ =જવુ]

આરોગ્યાલય=તન્દુરસ્તી મેળવવાનુ ઠેકાણુ આરોગ્ય=તન્દુરસ્તી+આલય–ઠેકાણુ]

તાલીમ=કેળવણી

વૃત્તાત=અથ ઇતિ ખરી હકીકત [વૃત=બનેલો બનાવ+અત=છેડો] છેડા સુધી બનેલો બનાવ

ભગીરથ પ્રયત્ન=મોટો પ્રયત્ન [ભગીરથ કહેવાનુ કારણ પૂર્વે સગર રાજાના દશહજાર પુત્રો કપિલ ઋષિના શ્રાપથી બળી ગએલા તેમનો ઉદ્ધાર કરવા માટે તેના પૌત્ર ભગીરથ રાજાએ દશ હજાર વર્ષ સુધી ગગાનુ, તેટલાજ વર્ષ સુધી મહાદેવનુ ઉગ્ર તપ કર્યું હતુ તેથી કહેવાનો રિવાજ પડયો કે ભગીરથ=મોટુ, મહાન

અનિષ્ટ=ઇચ્છેલુ નહિ તે [અન્=નહિ+ઈષ્ટ=ઇચ્છેલુ ઇષ ધાતુનો ભૂત કૃદત ઇષ્ટ]

વિરામ=આરામ

ઉન્નતિ=વઢતી [ઉદ્=ઉચે+નત્ નમવુ ઉપરથી]=ઉચે ચઢવુ તે

પાઠ ૫૦.

જાટ=ભરતપુરના રાજકર્તાઓ

પ્રબળ=બળકતી
નિર્મૂળ=સદંતર નાશ (નિર્=રહિત +મૂળ)=મૂળ વગરની
સહસ્ત્ર=હજારો
પરોક્ષ=છાની રીતે
મુકત=છુટા થએલા
નિમિરે=બહાને
માતબર=જોરાવર પૈસાદાર
તક=દાવ
પ્રમાણ=પ્રમાણુ (પ્ર+મા ધાતુ=માપવું)
કાલી=ભય કર તેવી
આરાધતા=પ્રસન્ન કરતા (આ+રાધ=પ્રસન્ન કરવુ)
ધર્માર્થ=ધર્મને માટે આપેલા (ધર્મ+અર્થ)

પાઠ ૫૭.

નૌકા=હોડી
ઓડે=કિનારે, કાંઠે
ડામણુ=સુકાનને ફેરવી વહાણ વાળવુ તે
સઢ=વહાણને ચલાવવામા મદદ કરવા માટે જે લુગડું બાંધેલુ હોય છે તે
નાવિક=ખલાસી, વહાણ ચલાવનાર
ધારે=માને, ગણકારે
સુસવાટા=પાણીના અવાજો
સાગરે=દરીઆમા
સુકાન=વહાણની દિશા બદલવાનુ સાધન
વર્ષાનાથ=ગજરાજ
તિમિરમાં=અંધારા મા છતુ
ખડકા=ખરાબા ખડક
ટાણે=સમયે, વખતે
કરુણાનિધાન=(કરુણા+નિધાન=ભંડાર) મહેરબાનીના ભંડાર
ઝટાળ્યા=ગુસ્સે થયા
સહાય=મદદ
હાય=તાકત
ધન=ફેડી
ખેપ=ફેરો
એળે=નકામી ફોકટ
ભવે=સંસારમા
ભૂતેશ=(ભૂત+ઈશ=ધણી) સર્વ પ્રાણી પદાર્થના ધણી
હાથ દેજો=સહાય કરજો
આશરે=આશરામા

પારો=(૧) ગરમી માપક યંત્રમાનો

[૨] શરીરમાનો ધાતુ	ધ્રુવ=ધ્રુવનો તારો
સદીસા=આગળથી જેટલુ બને તેટલુ જલદી	હોકો=હોકાયંત્ર
	ટંડેલ=કપ્તાન
વટોળ=વટોળીઓ	હોસ=ભાન

પાઠ ૫૧. સંસાર સાગરના તોફાનમા પડેલી નૌકા.

(આ કવિતામા માણસની જિંદગીને હોડી રૂપ વર્ણવી છે)

હોડીને કિનારે શી રીતે લઇ જવાય ? ડામણ દેવાય તેવુ પણ રહ્યુ નથી એટને ધારેલે રસ્તે લઈ જવા માટે વાળી શકાય તેમ નથી [આ સંસારની માયામા જીવ એટલો બધો લુબ્ધ થઇ ગયો છે કે સંસારને કિનારે જવાનો એટલે તરી પાર ઉતરવાનો માર્ગ સૂઝતો નથી, મતલબ કે જિંદગીને સુમાર્ગે વાળવાને શક્તિ રહી નથી] સઢ ફાટીને ઉડી જાય છે અને વહાણ ચલાવનાર મારૂ કહેવુ કશુ કાને ધરતો નથી તો હવે શુ થશે ? [જિંદગીને સુમાર્ગે દોરવાની શકિતઓ રહી નથી અને જિંદગી નિભાવનાર ઇશ્વર તો અમારૂ કહેવુ કંઇ ગણકારતો નથી] વરસાદ આવે છે અને વચમા પવન કેવા સૂસવાટા કરે છે હે હરિ ! હવે સંસાર રૂપી સાગરમા હોડી હાથ રહેતી નથી, [જિંદગીને ખરે રસ્તે વાળવામા અનેક પ્રકારની હરકતો નડે છે, હોડી કબજામા રહેતી નથી અને કિનારે પહોચ્યા પહેલા ડૂબી જશે એમ લાગે છે મતલબ કે ખરો માર્ગ પકડતો નથી અને સુમાર્ગ દેખ્યા પહેલા આ જિંદગી પુરી થવાની]

સુકાન ડોલા ખાય છે અને કશુ કામ કરી શકતુ નથી [હોડી ભર દરીએ છે અને અંધારૂ થયેલુ છે તેથી] કયા કશુ દેખાય છે ? [અજ્ઞાન રૂપી અંધકારમા કાંઇ સૂઝતુ નથી, મન નિર્બળ થઇ ગયુ છે અને સ્થિર રહેતુ નથી જિંદગીનો ભરોસો રહ્યો નથી]

(આંઠ સુકાન વગેરે] સર્વ સાધન ખૂટયાં અહંકાર [કિનારે પહોચવાનો] રહ્યો નહિ અને [ડૂબી જવાની બીકથી] મન ગભરાય છે (જિંદગી નિભાવવાના સાધન ખૂટયાં, હિંમત રહી નહિ અને મન ગભરાવા લાગ્યુ) હે ભાઈ ચોબાજુએ મોટાં મોટા ઘણાં મોજાંઓ ચઠી જઇને હોડીને નમાવે છે (શરીરમા અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ દાખલ થઇને શરીર નબળુ કરી નાખે છે) હે હરિ ! હવે સંસાર રૂપી સાગરમા હોડી હાથ રહેતી નથી (૨) હોડી અંધારામાં અથડાય છે અને ખાડા ટેકરા (ખડક જોઇને હુ ઘણો ડરૂ છુ (માયાના અંધારામા આમથી તેમ ફરૂ છુ અને તેમાં આવતા અનેક કષ્ટો જોઈ હુ ઘણો ડરૂ છુ) આ વખતે ઇશ્વરજ રૂઠયા તો હુ એકલો શુ કરી શકુ ? ઇશ્વરની સહાયતા સિવાય કઈ પણ કામ થઈ શકતુ નથી અને ઇશ્વરની મને મદદ નથી તો હુ એકલો શી રીતે નદી પાર ઉતરી શકુ ? સાથે કોઈની મદદ રહી નહિ તો હવે શી રીતે બચી શકુ ? (ઇશ્વર રૂઠયા તો બીજુ કોણ મદદ કરી શકે માટે કોઇની મદદ રહી નહિ એમ કહ્યુ છે) હરિ ! હવે સંસારરૂપી સાગરમા હોડી હાથ રહેતી નથી (૩) પાણીમા ઉંડી જાય છે (માટે હવે જરૂર ડુબવાની) અને છેવટે મનુષ્ય રૂપી આ ખરેખરો ઉપયોગી જન્મ ફોગટ ગયો, હે પ્રભુ સંસારમા ભટકતા [ખગે] માર્ગ હુ ભૂલ્યો અને હવે બહુ થઇ ગઇ [આ પસ્તાવના વાકયો કહે છે] હુ પ્રથમથી [જ્યારથી આ સૃષ્ટિમા આવ્યો ત્યારથી] આપને આશરે છુ, માટે દયા કરીને હાથ આપજો [એટલે આપણો હાથ આપો તો તે ઝાલીને હુ પાર ઉતરૂ અને નર્કમાથી બચુ] હે હરિ ! હવે સંસારરૂપી સાગરમા હોડી હાથ રહેતી નથી

પાઠ ૫૨. કવિના પિતાનો મદવાડ.

ટીપ—આ કવિતા દ્વાર્થી છે એમા વાચ્યાર્થ–શબ્દાર્થ એક વહાણના ખલાસીને લાગુ પડે છે પણ વ્યગ્યાર્થ નર્મદાશકર કવિના પિતા લાલશકરને અને તેના જેવુ જે જે માણસોનુ મરણ થવુ હોય તે સર્વને લાગુ પડે છે

હે ભાઈ ખલાસી તારૂ વહાણ તોફાનના પાઘુ છે, અને ઉપાયો હાથમા રહ્યા નથી તારાથી બની તેટલી તે બધી યુક્તિઓ કરી, પણ કમનસીબે રાત પડી ગઈ રાત પડી જવાથી અધારામા કાઇ સૂઝે નહિ, તેથી વહાણનો નાશ થવાનો સભવ રહે

હવે કવિ પોતાના બાપને ઉદ્દેશી કહે છે—હે ભાઈ [લાલશકર] તમારૂ શરીરરૂપી વહાણ મોતરૂપી તોફાનમા પડ્યુ છે અર્થાત્ તોફાનમા પડવાથી જેમ વહાણ ડૂબવાનો સભવ રહે છે તેમ તમારૂ મરણ થવાનો સભવ છે હવે એકે ઉપાય હાથમા રહ્યો નથી [મરણ થવાનો ઘણોજ સભવ છે એવુ સૂચવે છે] તારાથી થાય તેટલી યુક્તિ [ઉપાયો] તો તે કરી જોઈ પણ રાત પડી ગઇ છે અર્થાત્ હવે મરણ આવીજ પહોચ્યુ છે

ટીપ-ભાઈ કહેવાનુ કારણ નર્મદાશકર પોતાના બાપને ભાઇ કહેતા હોવા જોએ, ઘણા ગુજરાતી બાપને ભાઈ કહે છે

જ્યારે પારો નીચે ઉતરવા માડ્યો ત્યારે તે આગળથીજ જાણ્યુ હતુ કે તોફાન થશે [બેરોમિટર–વાયુભારમાપકયત્રમા જ્યારે પારો નીચે ઉતરે ત્યારે જાણવુ કે હવે થોડી વારમા તોફાન (વાવાઝોડુ) થશે તેથી તુ વહાણને બચાવવાને ધાડુ મથ્યો સઢ વગેરે ઉતારી નાખી વહાણનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ જરાએ ફાવી શક્યો નહિ હવે તો વાદળે પણ ઘેરો ઘાલ્યો છે. અર્થાત્

વરસાદ આવવાના પણ ચિહ્ન થયા છે એટલે તારી સ્થિતિ ગંભિર છે

લાલશા કરને—માટે જ્યારે તમારા શરીરમાથી પારો [ધાતુ] ઘટવા માંડયો, ત્યારનુંજ આગળથી તમે જાણ્યુ હતુ કે હવે આપણે થોડા દિવસના છીએ, મરણરૂપી તોફાનમાથી બચવાને તમે ઘણો પ્રયત્ન કર્યા [મોજશોખ છોડી દીધા અને મરી મસાલા, અને રોગિષ્ટ પદાર્થો ખાવા છોડી દીધા] પણ વાદળે [મોત રૂપી વાદળે] [રોગે] તો ઘેરો ઘાલ્યોજ અર્થાત્ મરણની તૈયારીઓ તો થઈ રહીજ

વહાણના સઢ પવનથી ફડ ફડ થઇ ફાટી ચીથરા થઇ ગયા ને ક્યા દૂર ઊડી ગયા જ્યા મોટો નુકસાનકારક પવન છૂટયો ત્યા માણસ કેમ કરી [વહાણને] બચાવી શકે ?

લાલશા કરને—તમારા સઢરૂપી હાથ પગ વગેરે ઇંદ્રિયો નકામી પડી ગઈ મતલબ કે કામ કરી શકે તેવી ન રહી જ્યા મોતરૂપી મોટો વટોળીઓ છૂટયો, અર્થાત્ મોતજ આવ્યુ ત્યા માણસના સના મત કેમ કરીને રહે ? ઊભી કેમ શકે ? (સ૦ જેમ નદીમા નાવને ચલાવે છે-ચાલવામા મદદ કરે છે, તેમ હાથ પગ વગેરે ઇંદ્રિયોથીજ આ દેહરૂપી વહાણ ચલાવે છે વહાણ હાલ હાલ થાય છે તેથી અંદર દરીઆનુ પાણી પણ ભરાવા માંડયુ છે, અને સુકાન પણ તદ્દન ભાગી ગયુ છે તેથી તે આમ તેમ ફોડયા કરે છે ધારેલ ઠેકાણે [કિનારે] જતુ નથી પણ આડુ અવળુ જાય છે તમારા શરીરરૂપી વહાણ ડાનમડોળ થાય છે, અર્થાત્ તમારાથી સ્થિર ઊભા રહેવાતુ નથી, તમારા પગ ધ્રુજે છે, અને પાણી પણ ભરાવ માંડયુ કે મોટો જે મેદ પગ ચડવા માંડયા છે શરીરમા શક્તિરૂપી જે સુકાન હતુ જેના પગ સ્થિર રહેતા હતા તે ભાગ્યુ (નષ્ટ થયુ) છે, તેથી તે (શરીર) આમ તેમ ફોડ છે અર્થાત્ લથડીઆ આવે છે

વહાણુને બચાવવા માટે અંદરથી ઘણો માલ કાઢી નાખ્યો [દરીઆમાં ફેંકી દીધો] તો પણ તે પુરેપુરૂ તરતું નથી વળી ખલાસી લોકો જે તરવામાં ઘણાજ હોશિયાર હોય છે તેજ તણાઇ ગયા તો પછી બિચારા ઉતારૂ કેમ ન ડુબી મરે? તમારા શરીરને [જિંદગીને] બચાવવા માટે પેટમાંથી દવાથી (જુલાબ માટે યા ઉલટી વાટે) ઘણો માલ-રૂપ વિકાર કાઢી નાખ્યો તોપણ તે પુરેપુરૂ ટટાર થતું નથી અર્થાત્ શરીરમાં શક્તિ આવતી નથી ઘણા [ખલાસી શરીરરૂપી વહાણુને સુધારનાર-ઠેકાણે લાવનાર] વૈદો આવી ગયા તોપણ કાંઇજ વાળ્યું નહિ, તો પછી ઉતારૂ (માંદો તે કેમ મરે નહિ? અર્થાત્ વૈદો દવા કરીને થાકયા પણ રોગ મટ્યોજ નહિ, પછી મોત કેમ થાય નહિ?

વાદળ થવાથી અંધકારમાં ધ્રુવનો તારો પણ દેખાતો નથી અને [હોકાયંત્ર] પણ દેખાતું નથી કે જેથી દિશા જણાય હવે કંઇજ ઉપાય રહ્યો નથી એમ ધારી બહાદુર કપ્તાનથી ઉભા નથી રહેવાતું તોપણ બળાત્કારે [સ્થિર] ઉભો ટક ટક જોયા કરે છે, જોઉં વારૂ હવે હું કયારે ડુબું છું

રોગ એટલો બધો જામી ગયો છે તે તુરત (દૃષ્ટી) ઉપરથી જણાય છે કે અંબોઇ છે કે નહિ એટલે પડે છે, કે નહિ તેની પણ ખબર પડતી નથી (કહે છે કે માણસ મરવા પહેલાં છ ઘડી તેની અંબોઈ પ્રથમ—મરી જાય છે—ખસતી રહે છે છે અને હોકાયંત્ર રૂપી નાડી પણ દેખાતી નથી આવે વખતે ખરો ન મણુથી ન ડરનારો હવે મારૂં કયારે મરણ થાય છે તેની વાત સ્થિર ચિત્તે જુએ છે

જેમ કોઇ માણસે ઘણો કેફ પીધો હોય અને તેના હોસ

[શક્તિ] દેહાન [માન] રહેના નથી તેમ થાકથી ટડેલ ધૂમ [હોસ વગરનો] થઇ ગયો અને ધીને ધીમે શ્વાસ કાઢવા લાગ્યો કારણકે તે બીનો કે હવે મા... ...ના મોત આ... ...ણી મ...શ-ઓની તેને ખાતી વ...

જે કોઇ માણસે ચણો કેફ પીધો હોય અને તેના હોશ રહેના નથી તેમ લાગશંકરનું થયું પ્રથમ તો ઉપર કહ્યું તેમ તે ડર્યા નહિ પણ ઘણીવાર તેમ રડવાનું નહિ તે અનાવ્યક થઇ ગયા-પછી ધીમે ધીમે થાકે ભાન વિનાનો ધૂમ થઇ જઇ તેણે શ્વાસ કાઢવા માંડયો

લાલશંકર રૂપી માણસ અને ટડેલ-કમાનનું વહાણ શરીર રૂપી વહાણ ખરાબા પર ચઢીને ભાગી ગયું અથાત્ તેમનું મરણ થયું અને તેમનો વારસ નર્મદાશંકર કવિ ફક્ત રડીનેજ રહ્યા કારણ કે તેની પાસે ખાલી ખોખું [શરીરનું] પણ રહ્યું નહિ અર્થાત્ તેમનો મૃત દેહ રહ્યો લોકોએ તેને ફુંકી મૂકયો

પાઠ પર.

મનવાર=લડાઇના વહાણ
અખતરા=પ્રયોગ, અજમાયશ
ખુશની=ત...
સુરંગ=કિલ્લો તોડવા માટે જમીનની અંદર દારૂ ભરી ગોઠવામા આવે છે તે
અરમાર=લડાઇનું મોટું વહાણ
ડોલ=વહાણનો આગલો ભાગ
શસ્ત્રો=ફેંકીને મારવાના ઓજાર
હેરત=આશ્ચર્ય
આચાર્ય=ગુરુ
શસ્ત્રવૈદ=વાઢકાપ કરનાર વૈદ
અજ્ઞાત=જાણી શકાય તેવી વસ્તુને નહિ જાણનાર
પ્રયાસ=મહેનત
વિકટ=અવ..., મુશ્કેલ

પાઠ ૫૩.

સ્તુતિ (સ) સ્તવન કરવું, ગુણ ગાવા તે
રચના [સ] બનાવટ [રચ ધાતુ]

ધણી=પ્રભુ

કરૂણા=દયા

પ્રભુતા=ધણીપણુ, મોટાઇ

ધરી=ધારણ કરીને, રાખીને

મજરો લઇ=સલામ સ્વીકારી

મજ=મારો

હરી લે=હરણ કરી લઇ લે

વાવરો=વાપરો

કર=હાથ

વણસે=બગડે

વણ સેવના થકી=સેવા વગર

નર ધારી=નરની ધારેલી

ધારણા=વિચાર, કામ

મેદની=ટોળુ, મનુષ્યોનો સમુદાય

હરી=લઇ લીધી

હરિ=પરમેશ્વર

દુ ખ કાળે=દુ ખને વાસ્તે

કાપી=મટાડી

ઘડી=બનાવી, પેદા કરી

જે ઘડી=જે વખતે

ધર્યા=મૂક્યા

ટળી=મટી ગઇ

દાહતી હતી=બાળતી હતી દુ ખ દેતી હતી

દાડી=દરરોજ, હમેશાં

મળિની=મલિન, મેલી

નિર્મળી=(સં) ચોકખી, સારી (નિર્+મલ+ઇ) મેલ વિનાની

કથશે=મનાવીને કહેશે

ચોક થશે=ચોકડા થશે

બણી બણી=બની બનીને

નખમાં ન ખમાય=જરા પણ સહન ન થાય

કંઇક=કંઇક, કેટલાકો

તાપ=દુ ખ

ભમે=ભોગવે

હરે=લઇ લે

રજ=ઝીણી વસ્તુ

પારજ=છેડો

પામીએ કથી=કહેવા પામીએ

જણશે=જમે ઉધારમાંથી બાકી રહેલુ તે સિલીક

સદ્ભાગી [સં] સારા નસીબદાર

સદ્ ભાવના=મનના સારા ભાવ

ધરે=રાખે

રંજન=ખુશ કરનાર

સુખ કારણે=સુખ માટે

ધર્યા=મૂક્યા

તનવત [સં] શરીરવાળો, માણસ
વદશે=પગે લાગશે
વાનર તોલમાં=વાંદરાની બરાબરીમાં
તજવા=છોડી દેવા
[illegible]જ=[illegible]રી
નિજનો=પોતાનો
નિજનો ખુની=આત્મઘાતી
ગણના=ગણતરી
અલ્પબુદ્ધિ=થોડી બુદ્ધિવાળો
ઓચરે=બોલે

અભિમાન [સ] (અભિ=તરફ+ માન=મોટાઇ) પોતાને વિષે મોટાઇ ગણવી તે પોતાની વિષે અઘટિત મોટાઇ તે અહંકાર કહેવાય છે
હ[illegible]
કે[illegible]=[illegible]
સમા[illegible]
મ[illegible] (સ) અહંકારનો [illegible]
ગ[illegible]ના [સં [illegible]]

સદાવ્રત=સાધુ સંતને હમેશ મફત સીધું આપવું તે
છતા=પ્રખ્યાત
કળે=યુક્તિથી
રિપુ=દુશ્મન
બાણ કમાન=ધનુષ બાણ
શીળી=ઠંડી
સજે=ધરે, રાખે
સાર=સારા
સમાન=જેવા, બરાબર
જોય=જો
પમાય=મેળવાય
પ્રભુપદ=ઈશ્વરના ચરણ
પૂરણ બ્રહ્મ=સાક્ષાત્ પરમાત્મા
પિછાન=ઓળખાણ જ્ઞાન
[illegible]
પ્રજાપ્રતિપાળ=રાજા
નિગત=મતનમ
વારી=રાખીને
તોન=[illegible]નો વિચાર

પાઠ ૫૩. ઈશ્વરની સ્તુતિ વિષે.

હે જગતની રચના કરનાર કરૂણાળુ પ્રભુ ! મારાપર ઘણી દયા કરો હે પ્રભુ ! તુ તારી મોટાઈ ધારણ કરીને સલામ સ્વીકારી માગે

રોગ [દુનિયામાનુ સર્વ પ્રકારનુ દુ ખ] લઇ લે, હે પરમ સુખીઆ પરમેશ્વર ! મને સુખીઆરો કરવાને તમારો હાથ વાપરો, કે જેથી તને સુખે ભજુ હે નર ! માણસના ધારેલા કામ નક્કી ઇશ્વરની સેવા વગર બગડે છે, (ઇશ્વરને સોપ્યા વગર અહંકારથી કરેલા કામ બગડે છે] હે હરિ ! મનુષ્ય દુનિયામા જન્મે છે, તેની તે પીડાઓ લઇ લીપેલી દેખાય છે બાળપણમા ઘણે ભાગે મનુષ્ય દુ ખની લાગણીઓથી રહીત દેખાય છે દુ ખને વખતે તમે તેમના દુ ખ મટાડીને દીકરા દીકરી કરીને ગણ્યા છે [ગણો છો] જે ઘડીએ જેટલા પ્રાણીને સરજી અહી મૂકયા છે, તે સઘળા ઉપર હે પરમ ઉપકારી પ્રભુ તે ઉપકાર કર્યા છે હે ગુણવાન પ્રભુ ! તારા ગુણ વાચવાથી આટલી આપદા મટી ગઇ જે દરરોજ અતિશે બાળતી [દુ ખ દેતી] હતી, તે મલિન બુદ્ધિ ગઇ અને નિર્મળ બુદ્ધિ મળી. કોઇ કવિ જો તારી કવિતા બનાવીને કહેવા જશે, તો તેના બની બનીને મોટા ઢગલા થશે [પણ તેનો પાર નહિ આવે] અમાથી નખમા પણ સહન ન કરી શકાય એવા દુ ખ કઇક જીવતા પ્રાણીઓ ભોગવે છે સૌ ઠગ ઠગવાની વાત કરે છે પગ હે જગપાલક પિતા ! તુ તેમના પાસ જઇ ને ઝીણી ગજનો કહાય નમા । બુદ્ધિ પડ પા પામીએ કાઢી શકીએ, પણ આપના આ ડહાપણ (શક્તિ) આગળ અમારી બુદ્ધિ ચાલતી નથી [આપની શક્તિનો પાર પામી શકાતા નથી] ગીલકે જગતમા હજારો આદમી ફ છે પણ કોઇક સાગ નસીબદારજ આપની તરફ મનનો સારો ભાવ રાખે છે (ભકિત કરે છે) હે સુખ કરનાર પ્રભુ ! માણસોને ખુશ કરનાર રગ તે બનાવ્યા છે, અને તે અહી સુખને વાસ્તે મૂકયા છે તારી ભક્તિ છોડી દેવાની વાત જે મૂઢ કરે છે તેને બધા માણસો પોતાનોજ

ખુની પોતાનેજ નુકસાન કરનાર [આત્મઘાતી] ગણી લે છે કોઇ ગણનાર જો તારા ગુણની ગણતરી કરે તો તે ગણતાં ગણતાજ મરણ પામે [તોપણ પાર આવે નહિ] તારા ગુણ ગણતા કદી પણ છેલ્લુ ઠેકાણુ આવે નહિ [ગણી રહેવાય નહિ–છેડો આવે નહિ] તો થોડી બુદ્ધિવાળો ન્નપતનામ કેવી રીતે કવિતા બનાવીને કહી શકે ! [આ સ્થળે] કવિએ પોતાને પ્રથમ પુરૂષમા ન ગણતા તૃતિય પુરૂષમા ગણ્યા છે]

અભિમાન તજવા વિષે.

કદી કોઇ માણુસ અહંકાર કરે તો તે નક્કી બહુ હલકો (અધમ કે નીચ) હોવો જોઇએ, હુ આ સારી કહેવત કહુ છુ તે કાન દઇને ધ્યાન રાખીને સૌ સાભળો, કે ભગવાનને ભજો અને અહંકારને તજો મહાન રાવણનો પણ અહંકાર પડી ગયો (તુટી ગયો) અને વખત જતા તેના બધા માણુસો તેના શત્રુ થયા, અને તેના જીવનુ જોખમ થયુ માટે ભગવાનને ભજો અને અહંકાર તજો વળી કહો કે અહંકારમા છકી ગયેલો દુર્યોધન અને જેણે હમેશા દાનમા સદાવ્રત આપ્યા હતા એવો અભિમાની કર્ણ પણ કયા છે ? તેઓ મરણ પામી ગયા, માટે ભગવાનને ભજો અને અને અહંકારને તજો [કહેવાય છે કે કર્ણ દરરોજ સવાશેર સોનુ દાનમા આપતો હતો]

જગતમા પ્રખ્યાત લડવૈયા પુરૂષો હતા, કે જેઓ યુક્તિથી શત્રુપર ક્રોધ કરતા હતા, તે બળીઆ પુરૂષો પણ ધનુષ બાણ મૂકીને મુઆ માટે ભગવાનને ભજો અને અહંકારને તજો હમેશ રાજછત્રની ઠંડી છાયડી થતી હતી, અને જેઓ કંઈ પણ કરતા જરા ડરતા નહિ, એવા નર પણ પોતે ગયા અને તેમના ગુણના ગાન [જશ] રહ્યા માટે ભગવાનને ભજો અને અહંકાર તજો જો માણુસ સઘળા

સારા ગુણ ધારણ કરે (રાખે) પણ મનમા જરાક અહંકાર રાખે, તો તે દૂધમા ઝેર ભેળ્યા જેવુ થાય છે, (આવા સદ્ગુણ ઝેરવાળા દૂધની પેઠે નકામા થઇ પડે છે) માટે ભગવાનને ભજો ને અહંકારને તજો જો મનથી જગતમા આબરૂને ચાહતા હો, તો કદી કોઇ અહંકાર ન કરો, હે નર તમે જેમ નમ્ર [નરમ] હશો તેમ ગુણવાન થશો, માટે ભગવાનને ભજો ને અહંકારને તજો અહંકાર ટળી જવાથી બહુ મિત્ર મળે છે ને ઇશ્વરના ચરણનો પવિત્ર પ્રેમ મળે છે [પરમેશ્વરમા સાચો પ્રેમ પ્રગટ થાય છે] પછી પૂર્ણ બ્રહ્મનુ [પરમાત્માનુ] ઓળખાણ થાય છે માટે ભગવાનને ભજો ને અહંકારને તજો હે પ્રજાજન અરે નૃપતિઓ ! આ નવ રસાળ ૭૬ સાભળીને વિગત (મતલબ) મનમા રાખીને અને વળી વિચાર કરીને એનો તોલ કરો એમ દલપતરામ કવિ કહે છે

પાઠ ૫૪.

સ્વરૂપ=ખરૂ રૂપ

વિચિત્રતા=નવાઇ

મુસારો=પગાર

સ્પર્ધા=હરિફાઇ

સાહસિક=હિંમત ચલાવી ઉમંગથી કામ કરનાર

પાઠ ૫૫.

હિમાલય=(હિમ=બરફ+આલય=ઠેકાણુ) બરફનુ ઠેકાણુ જ્યા બરફ હમેશ પડયો રહે છે તે પર્વત

હિમાચળ=(હિમ=બરફ+અચળ=પર્વત) જે પર્વતપર હમેશ બરફ છે તે પર્વત, હિમાલય

કસ્તુરીમૃગ=જે મૃગની ડુંટીમાથી કસ્તુરી નીકળે છે તે મૃગ એ મૃગ ટિબેટમા થાય છે

જાહ્નવી=ગગાનદી, સ્વર્ગમાથી ગગા શિવના મસ્તકપર પડયા તે ત્યા સમાઈ ગયા શિવની ઘણી સ્તુતિ ભગીરથ રાજાએ કરી ત્યારે પોતાની એક લટ છોડી પ્રવાહ ચલાવ્યો એ પ્રવાહને પોતાના પૂર્વજો જે જગ્યાએ મૃત્યુ પામ્યા હતા તે

જગાએ વઈ જવા માટે ભગીરથ આગળ ચાલતા હતા, રસ્તામા એક જહનુ નામના ઋષિ તપ કરતા હતા ભગીરથે તેમને રસ્તા માથી ખસી જવા વિનતી કરી કારણકે તેઓ ખેચાઈ જાય નહિ, ઋષિ ગુસ્સે થયા અને જેવી ગગા પ્રચડ પ્રવાહથી આવી તેવુજ તેનુ આચમન કરી ગયા ભગીરથે બહુ પ્રાર્થના કરી ત્યારે પોતાની જાઘમાથી ઋષિએ પ્રવાહ ચલાવ્યો, આથી ગગા જાહ્નવી કહેવાઇ

શ્રમહતા=થાકને લઇ લેનાર

પક=કાદવ

દેનદા =નદાર

સ્કધ=ડાળી, ખભા

ગુચ્છ=જથ્થા

પ્રજ્વલન=સળગાવતો

આરત=દુ ખ

સચે છે=સચરે છે

શરભ=એ આઠ પગનુ કલ્પિત પ્રાણી છે એ પ્રાણી હાથીનો કટ્ટો દુશ્મન ગણાય છે

પરિભવ=(પરિ+ભૂ=થવુ)=નિ ફળતા

વેણુ=વાસળી

કિન્નરીઓ=કિન્નરની સ્ત્રીઓ,સ્વર્ગની ગાનારી, કિન્નર લોક દેવના ગવૈયા છે તેઓ દેવયોનીમા ગણાય છે વિદ્યાધર, અપ્સરા, યક્ષ, રાક્ષસ ગધર્વ, કિન્નર, પિતૃ, ગુહ્યક સિદ્ધ અને ભૂત એ દશ દેવયોની કહેવાય છે

કોકિલક ઠે=મધુર અવાજે, કોયલના જેવા સૂરથી કોકિલ=કોયલ

ત્રિપુરવિજય=ત્રિપુરાસુર નામનો દૈત્ય જે શિવનો દુશ્મન હતો તેને શિવે મર્યા હતો તે પરાક્રમની હકીકત જે પુસ્તકમા લખેલી છે તે ત્રિપુરવિજય

મૃગ=એક જાતનુ વાજુ નરવાના જેવુ એક બાજુએ અને ડકના જેવુ બીજી બાજુએથી હોય એવુ ગાન

શિવવલ્લભ=(શિવ=મહાદેવ+વલ્લભ =પ્રિય) મહાદેવને પ્રિય, શિવને વહાલુ લાગે તેવુ

સાજે=આવાના સાહિત્યે

ઉપતટ–[ઉપ=પાસે+તટ=કિનારો] =કિનારા પાસે
બળનિયમન=બળિરાજાને નિયમમા રાખનાર, બળિરાજાને બધન કરનાર
શામ પાદ=નાળા પગ
ક્રૌંચ=એ નામની હિમાલયથી ટિબેટમા જતા એક સાકડી ખીણ છે
ભૃગુકુળદીપક=ભૃગુઋષિના કુળને શોભાવનાર–દીવારૂપ=પરશુરામ
વીસભુજા=રાવણ, વીસ હાથવાળો
ખખટ્યા છે=ઢીલા થાય છે

અપર પાર=અપૂર્વ, પાર વિનાની
ગિરિવર=[ગિરિ=પર્વત+વર=શ્રેષ્ઠ] પર્વતોમા શ્રેષ્ઠ
વાળ=ઓવાર રીતે થાઉ વારી જવુ
કાળ=વખત
શીશ=(સ) માથુ
ધરા=પૃથ્વી=[ધૃ=ધારણ કરવુ પરથી]
વિરાજે=[વિ=વિશેષે કરીને+રાજ= પ્રકાશવુ શોભવુ ઉપરથી] શોભે
ગોખ=ગોખલો, (સ) ગવાક્ષક
ચદા=ચદની, કૌમુદી

તુહિન=બરફ
વપુ=શરીર
ત્રિવિધ=(ત્રિ=ત્રણ+વિધ=પ્રકાર)ત્રણ પ્રકારના, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ
વાસ ફૂકી=વાસળી વગાડી
મૃદુ=કોમળ
દઢવ્રત=જેનુ વ્રત મજબુત છે એવા, સ્થિર, અચળ
મોરાર=મુર નામના રાક્ષસના દુશ્મન મુરારી ઉપરથી=મોરાર
ધારક=ધારણ કરનાર
ધન્વન્તરી=દેવના વૈદ
અવતાર=જન્મ
તરગ=મોજા ઝપાટા
જનન=(જન્ પેદા થવુ ધાતુપરથી) પેદા થવુ તે, જન્મવુ તે
સ્થિતિ=હયાતી રહેવુ તે
દોલતરામ=એ કવિ નડીઆદના વતની છે જુણાગાડાના દિવાન હતા એમણે કુસુમાવલી નામનુ નોવેલ બનાવ્યુ છે સુમનગુચ્છ પણ એમનુ જ બનાવેલુ કાવ્યનુ પુસ્તક છે

પાઠ ૫૫ હિમાલયનું વર્ણન

ટીપ—આ કવિતા કવિ કુલભૂષણ કાલિદાસના મેઘદૂત કાવ્યનુ ભાષાન્તર સ્વર્ગવાસી નવલરામભાઇએ કરેલુ તેમાથી લીધેલી છે તેથી મેઘદૂતની હકીકત ટુકામા કહીએ તો અસ્થાને નહિ ગણાય

એક યક્ષ ઇન્દ્રરાજાના શ્રાપથી પૃથ્વીપર આવી પડ્યો, તેણે પોતાની પ્રિયાને વિરહની વેદનાથી સદેશો મોકલવાનો વિચાર કર્યો પણ કાસદ નહિ એટલે મેઘનેજ કવિએ કલ્પિત કાસદ [દૂત] માન્યો અને તેની સાથેજ સદેશો મોકલાવ્યો, વર્ણન કરતા કરતા હિમાલય સુધી મેઘ સદેશો લઇને આવેલો છે એવી કલ્પના અત્રે કરેલી છે, ત્યાથી આગનો ભાગ આ કવિતા છે **સમજુતી**—જે બરફ વડે ઉજળો છે, કસ્તુરી મૃગોના બેસવાથી જેની શિલા [પત્થરો] ઉપર સુગધી બેઠેલી છે, (સુગધી બેસવાનુ કારણ કસ્તુરીની રજ પત્થરોએ ચોટી રહી છે તે) અને જ્યાથી ગગા નદી નીકળે છે, એવા હિમાલય પર્વતે (પવત આગળ) તુ મેઘ જઈ પહોચ, અને દુ:ખને હરનાર (થાકને હરનાર) એ પર્વતના શિખરોપર બેસ જ્યારે તુ પર્વતના શિખરપર બેસીશ ત્યારે શી શોભા થઇ રહેશે ? જાણે શ્રી શકર ભગવાનનો પોઠીઓ (નદી) પોતાના શરીર પર કાદવ ઉછાળતો હોયની ! એવી શોભા (દેખાવ) થશે પોઠીઆ જ્યારે મસ્તી પર આવે છે ત્યારે પોતાના સપ્ત શીંગડાથી ભેખડોમાથી (જમીનમાથી) કાદવ ઉખાડે છે એ દેખાવ કવિએ જોએલો તે ઉપરથી આ ઉપેક્ષા અલકાર ઘટાવ્યો છે નદીને આ ઠેકાણે સફેદ કલ્પ્યો છે, હિમાલય પર્વતના શિખર પર હમેશ બરફ રહે છે તેથી તે સફેદ દેખાય છે (હોય છે,) મેઘ (પાણીવાળા વાદળા) હમેશ કાળાજ હોય છે, એ વાદળા જ્યારે પર્વતના શિખરોને અટકે ત્યારે ઉપલો દેખાવ થાય

એમા પર્વત તે નદી અને પક (કદન) રૂપી કાળો તે મેઘ (કાળા વાદળા) (૧) જો પવન ઉડવાથી (ના વાવાથી) દેવદારના ઝાડની ડાળીઓના યુદ્ધ વડે (ઘર્ષણ વડે) પેદા થયેલો દવ જગલી ગાયોના પુછડાના ગુચ્છા વડે ઠામ ઠામ અગ્નિ સળગતી પર્વતને પીડતો હોય તો તારી હજારો (પાણીની) ધારાઓ વડે તારે તેને હોલવવો ઘટે છે, કારણ કે દુખી માણસોના દુખ દૂર કરવા માટેજ સજ્જન (સારા માણસો) દ્રવ્ય સગ્રહ કરે છે (૨) (જગલમા વા વાવાથી ઝાડો ખીચોખીચ હોય છે તે ઘસાય છે ઘસાવાથી અગ્નિ લાગેજ એ અગ્નિ તે દેવ કહેવાય છે (જગલી ગાયો એ ગાયો હિમાલયમા થાય છે એના પુછડાના ચમ્મર થાય છે હિમાલયમા ટિબેટના વેપારમા ઉપયોગમા લેવાતી યાક નામની ગાયો જે વપરાય છે તે આ હશે) જગલમા દવ સળગે એટલે તેમા રહેતી ગાયોના પુછડા પણ સળગેજ આથી ગાયો ગભરાટથી નાસાનાસ કરે, અને તેથી પુછડા વડે ઠામ ઠામ આગ લાગેજ

(છેલ્લુ વ્યવહારી ચરણ કાળિદાસે મૂકી પોતાનો ઘણો ઉચો વિચાર જણાવ્યો છે કાળિદાસ કવિ પોતાના કાવ્યોમા વારવાર વચ્ચે વચ્ચે આવો બોધ કરતા જણાય છે)

હાથીની ભ્રાન્તિથી–તુ હાથી છે એમ ધારીને તારા પર શરભ પોતાના (હાડકા) શરીર ભગ થવાને માટેજ ટપ દઇને તલપ મારે છે (કૂદકા મારે છે) પણ તુ તો જાતનો ચપળ છે એટલે આકાશની સાથે વાતો કરે છે અર્થાત્ જલદી ઉચે ચઢી જાય છે

જ્યારે વાદળા હિમાલયના શિખરોને અડકતા અડકતાં જાય છે ત્યારે શરભ જે હાથીઓનો કટ્ટો દુશ્મન છે તે (તેને) મેઘને હાથી ધારી વેરથી તેના પર (મારવા માટે) તલપ મારે છે પણ વાદળાં

તો તુરત આકાશમા જતા રહે છે એટલે શરભ પોતાની તલપ ચૂકે છે અને શિખરો પર થી ટ્ટેકા માગ્વાને લીધે ગબડીને પડાય છે, (આથી તેના હાડકા મફતના ભાગેજ એ સ્વાભાવિક છે)

આકાશમા રહીને તુ શરભ ઉપર કરાનો તડ તડ માર કર અને ખડખડ હસ અથાત્ ગાજ [ખડખડ હસવામા અવાજ ગાય અને ગાજવાથી પણ અવાજ થાય એ બન્ને વચ્ચે સાદૃશ્ય છે]

કારણકે તારી જીત થયેલી છે અને શરભના હાડકા ભાગ્યા એ તેની હાર સૂચવે છે હવે હારનુ કારણુ સૂચવતા કવિ નીનિમય નાકય કહે છે કે અણુસમજે [વગર સમજે] કોઈ પણ કામ શરૂ કરનાથી કોણ પરિભવ (નિષ્ફળતા)ને પાત્ર નથી? અર્થાત્ વગર સમજે કોઇપણ કામ કરીએ તો નિષ્ફળ નીવડીએ શરભે વગર સમજે મેઘને હાથીનો ભેદ જાણ્યા વગર તલપ મારી તો તેના હાડકા ભાગ્યા [૩] વાસળીઓમા પવન ભરાઇને-ભરાવાથી ત્યા મધુર અવાજ થાય છે ને વાસળીના રાગની સાથે સુદર કિન્નરીઓ ઉત્સાહ પૂર્વક કોયલના જેવા સૂરથી ત્રિપુરવિજય ગાય છે તે વખતે જો તુ મૃદગના જેવા અવાજ વડે ગુફાઓમા ગાજે તો સાહિત્ય વડે શિવને વહાલુ એવુ સગીત પૂર્ણ થાય [૪] [પર્વતપર વાસના વન હોય છે તેમાના કેટલાક સૂકા વાસમા ભ્રમરો કણા પાડે છે એ કાણામા જ્યારે પવન ભરાય છે ત્યારે વાસળી વાગતી હોય એવો અવાજ થાય છે ત્રિપુરાસુર નામના રાક્ષસ લોકોને ઘણુ દુખ દેતો હતા આથી તેને શિવે માર્યો એ હકીકત સબધનુ કાવ્ય લોકો ઉત્સાહથી ગાયજ ટિબેટ ભણીજ [illegible]

મેઘની ગર્જનાથી ગુફાઓમા પ્રત્યાઘાત થય તે અવાજ મૃદગ વાગતી હોય એવો થાય છે સગીત ત્રણ વસ્તુથી થાય ગીત,

વાદ્ય, નૃત્ય આમા કિન્નરીઓ ગાય છે અને વાદ્યમા (સાજમા) ફકત વેણુઓજ છે પણ એકલી વેણુઓનુ સાજ પૂર્ણ નથી તાલ બતાવવા માટે મૃદગ જોઇએજ તે તુ (મેઘ) વગાડે તો શકરનુ પ્રિય સગીત સાજ એ ગાવાના સાહિત્ય વડે પૂર્ણ થાય (પૂર્ણ સગીત થવા માટે હજુ **નૃત્ય**ની ખામી છે એ આગળી શકર પોતેજ **નૃત્ય** કરશે એમ ધારીએ તો સગીત પૂર્ણ થાય) મહાદેવને સગીત ઘણુ પ્રિય છે એ પુરાણપ્રસિદ્ધ વાત છે

હિમાલયમા શિખરો ઉપર જે જે વિશેષ હોય તે જોઇને જે ભૃગુકુળદીપક (પરશુરામ) ના યશની ખરેખરી બારી છે, અને જ્યા દર વર્ષે હસની બારી આવે ને જાય છે ક્રૌચની બારીમા (ખીણુમા) બળિરાજાને વશ કરનાર વામનના કાળા પગના જેવો થઇને તુ પેસ

કાળા પગના જેવો થઇને પેસવાનુ કારણ મેઘ મોટો તો કાળોજ હોય અને તેમા વળી ક્રૌચની ખીણુ સાકડી છે તેમા થઇને જવાનુ હોવાથી વધારે સકોચાઇ પગની પાની જેવુ સ્વરૂપ લેવુ પડેજ વાદળા જેમ જેમ સકોચાય [ઘટ્ટ થાય] તેમ તેમ વધારે કાળા થાય છે આથી કાળો પગ કહ્યો

હસ ચોમાસામા માનસરોવર પરજ રહે છે ચોમાસુ વીત્યા બાદ હિદ ભણી ફરવા આવે છે અને ચોમાસુ આવતાજ પાછા માનસરોવર ભણી જાય છે તેઓ પણ આ ક્રૌચની ખીણુમાથીજ જાય છે

પરશુરામના યશની બારી કહેવાનુ કારણ—પરશુરામ શિવજી પાસે ધનુર્વિદ્યા શીખવા માટે ગયા હતા ત્યાથી પાછા ફરીને આવતા શિવપુત્ર કાર્તિકેય [સ્કધ] સાથે પોત પોતાના સામર્થ્ય વિષે વાદ

વિવાદ થયો, આથી પોતાનુ સામર્થ્ય બતાવવા પરશુરામે એક બાણુ મંત્ર ભણી સામા હિમાલયમા એવુ તો માર્યું કે તેમા એક સળંગ રસ્તો ખીણ પડી રહી, ક્રૌંચની ખીણની આ ઉત્પત્તિ ઉપર નજર રાખી કવિ કહે છે કે એ તો પરશુરામના યશની ખરેખરી બારી છે, (મતલબ એ છે કે એ તો પરશુરામ પૃથ્વી નક્ષત્રી કરવા ગુરુ પમેથી વિદ્યા ભણીને પ્રથમ પોતે હિંદમા નહોતા આવ્યા, પણ તેમનો યશજ પર્વત ફાડીને હિંદમા પ્રથમ આવ્યો હતો) (૫) ત્યાથી ક્રૌંચની બારીમાથી નીકળી તુ ઉંચે ને ઉંચે ઉત્તર દિશા તરફના મુલકમા પ્રવાસ કર હે પ્રિય ! (મેઘ) તુ શ્રી કૈલાસમા જઈને પ્રીતે તેનો પરોણો થા રાવણના બળથી જેના સાધા ઢીલા થયા છે એવા કૈલાસ પર્વતના ડગમગ ડોલતા શિખરની શોભા તુ જો કે કેવી સુદર છે !

સાધા ખખળવાનુ કારણ—એક વખત રાવણ શિવ દર્શનાર્થે કૈલાસમા ગયો ત્યા શિવ પાર્વતી એકાતમા બેઠેલા હોવાથી નદીએ તેને અટકાવ્યો આથી રકઝક થઈ, અને ક્રોધે ભરાઈ રાવણે પોતાના વીસ હાથથી કૈલાસ પર્વત ઉખેડી ગર્વથી ઉધો વાળવા માડયો, આથી શકરને ગુસ્સે થયા તેમણે પોતાનો પગ ટેકી પર્વતને સજ્જડ બેસાડી દીધા પર્વતના સજ્જડ બેસવાથી રાવણના હાથ પર્વત નીચે દબાયા, પછી તેણે પાર્વતી શકરની સ્તુતિ કરી, ત્યારે પાર્વતીના કહેવાથી પર્વતને સહજ મૂળમાથી ઓછા ભારવાળો [ઢીલો] કરી રાવણના હાથ શકરે કાઢવા દીધા, આથી પછી હમેશ એ પર્વત મૂળમાથી જરા ઢીલો રહ્યો એવુ કહેવાય છે કે કૈલાસ પર્વતનુ શિખર હમેશ હાલ્યાજ કરે છે દુનિયામા કેટલાક ખડકો એવા છે કે તે જરા જોરથી ચક્કર ચક્કર ફરે પણ ગમે તેટલા માણસ

મળે તો પણ તે ઉંચકી તો નજ શકાય એવી તરેહનો એક નાનો ખડક ઇગ્લાડમા કાર્નવાલ પ્રગણામા પેન્ઝાન્સની પાસે છે, તેમજ મહા બળિપુર આગળ એવો ચમત્કાર દીઠામા આવે છે કૈલાસનુ એવુજ છે કે કેમ તેનો શોધ થયો નથી ડોલતુ શિખર છે એમ ધારી કવિ ઉત્પેક્ષા કરે છે કે જો જો તને (મેઘને) બોલાવે છે (૬) સમજુતી—પાર વિનાની શોભા છે હે પર્વતોમા શ્રેષ્ઠ (મહાન) હિમાલય તારી શોભા ઘણીજ છે, (તેથી) હુ તારાપર હજારો વખત વારી જાઉ છુ (ફીદા થાઉં છુ) પર્વતરાજ તારી શોભા ઘણીજ છે

કાળના માથા પર પૃથ્વી શોભે છે તેના પર હે ભાઈ, તુ સ્થિર છે, હે ગિરિવર (એ) તારી શોભા પાર વિનાની છે (૧)

(કાળ એટલે વખત વખત અસ્થિર છે ઝપાટાબધ ચાલ્યો જાય છે હવે જે માણસ જોસવાળી ગતિમા હોય તેનુ માથુ પણ તેની ગતિમાજ હોય, અને એ માથાપર કાઇ પદાર્થ મૂકીએ તો તે પણ ઘણી ગતિમાજ હોય, એ સ્વાભાવિક છે આ ઠેકાણે કાળના માથા પર પૃથ્વી છે એવુ કહેવાતુ કારણ એજ છે કે કાળ અસ્થિર છ તેથી તેના માથાપર રહેલી પૃથ્વી પણ અસ્થિરજ હોય, બધાનુ તાત્પર્ય એ છે કે પૃથ્વી અસ્થિર છે કવિની કલ્પનામય સૃષ્ટિએ આ એક ચિત્ર રચ્યુ છે)

હવે કવિ ખુબીથી વર્ણન કરે છે કે પૃથ્વી અસ્થિર છે તેના પર સ્થિર રહેવાયજ નહિ, છતા હે ભાઇ તુ તો તેના પર સ્થિરજ રહે છે એટલી તારી (પર્વતની) ખુબી વિશેષ છે (ધાર શબ્દ ખાસ ઉભરાઇ જતુ આશ્ચર્ય બતાવવા માટેજ યોજાયેલો છે) આકાશરૂપી ગોખલામાથી ખૂસ થઇને તને ચાંદની (કૌમુદી) જુએ છે અર્થાત્ તારા પરૂ ચંદ્રનો હેડા સફેદ-રૂપેરી પ્રકાશ પડે છે (ત્યારે) હે ગિરિવર

તારી શોભા ઘણીજ થાય છે (૨) આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રણે પ્રકારના તાપ (દુઃખ) સમાવવા માટે (તુ) ઘણુજ બરફ (તારા) શરીરપર ધારણ કરે છે **પર્વતગાજ૦** (૩) હિમાલય પર્વત ઘણો ઉચો છે તેથી તેના શિખરો ઉપર બારે માસ જથાબધ બરફ પડયુજ રહે છે તે ઉપરથી કવિએ આ વર્ણન કરેલુ છે અપાર શબ્દને તુહિન શબ્દ સાથેજ સબધ છે એ ખાસ યાદ રાખવુ સ્થિર ઉભા રહેલા મુર નામના રાક્ષસના શત્રુ શ્રીકૃષ્ણ જેમ વાંસળી વડે ગાયન કરે છે તે પ્રમાણે તુ પણ અચળ રહી વાસળી વડે ગાયન કરે છે કૃષ્ણ પરમાત્માએ રાસ વખતે એક પગે સ્થિર રહી વાસળી વગાડી ગોપિકાઓના અને સર્વ જગતના ચિત્ત આકર્ષ્યા હતા તેમની સાથે કવિ સ્થિરપણાનો અને વાસળી વગાડવાનો પર્વતનો મુકાબલો કરે છે (૪) પર્વતપર વાસ ઉગેલા હોય છે ભમરાઓ તેમા કાણા પાડે છે તેમા જ્યારે પવન ભરાય છે ત્યારે વાસળી વાગતી હોય એવો અવાજ થાય છે તે ઉપરથી પર્વત વાસળી વગાડે છે એવી કલ્પના કવિએ કરેલી છે, આનો મુકાબલો મેઘદૂતની ઉપલી કવિતાની "પવન ભરાઇ વેણુઓમા નાદ મધુર ત્યા થાય" એની સાથે કરવો બન્ને કવિની કલ્પનામય સૃષ્ટિ સરખી જ ભાસે છે જાણે પહેલાનુ બીજુ અનુકરણ ન હોય ! ! તુ શરીરે નીરોગ છે અને ઔષધિને (ઓસડને) રાખનારો છે (ખરેખર) તુ ધન્વતરીનોજ અવતાર છે, પર્વતગાજ ઇ૦ નિરોગ (રોગ વિનાના) માણસને દવાની ઔષધિની) શી જરૂર છે કે તે રાખે ? પણ કવિ પર્વતની મહત્તા બતાવે છે કે તુ એ પ્રમાણે સ્વાર્થી નથી, પણ પરોપકારી છે તારે જરૂર નથી છતાં પણ તુ મનુષ્યોના ભલા ખાતર ઔષધિ રાખે છે (૫) તુ ઠડી, તડકો, વરસાદ, દવની જ્વાળાને (દવ લાગવાથી જે મોટા મોટા ભડકા થાય છે તેને)

જરા વાર પણ ગણતો નથી હે પર્વતરાજ ઈ૦ (૬) પવનના મોજાં તારા પર ઉછાળા મારે છે (ઝપાટા મારે છે) અર્થાત્ પવન ઝપાટાબંધ વાય છે અને કમજોરથી તારી સાથે અથડાય છે છતાં પણ તેની તને બીલકુલ દરકારજ નથી મતલબ કે તું તેને ગણતોજ નથી હે પર્વતરાજ ઈ૦ [૭] હે પર્વતરાજ, તારા પેદા થવાને અને હયાતિને -સ્થિતિ-હોવાપણાને-સંભવને ધન્ય છે! ધન્ય છે! કારણ કે તું સદા સુખ આપનારોજ બની રહે છે પર્વતરાજ ઈ૦ [૮]

કવિતામાં આવેલા ભક્તોની ઓળખાણ.

મીરાં—મારવાડના મેડતા ગામના જેમલ રાજાની કુંવરી, તેમને ઉદેપુરના કુંભા રાણા સાથે પરણાવ્યા હતા તેમને સંસાર ગમતો નહિ અને પ્રભુ ઉપર પ્રીતિ હતી એમણે ઘણા ભજન બનાવ્યા છે એક સ્ત્રી કવિ તરીકે પ્રખ્યાત છે **કરમા**—મારવાડની નીચ જાતિની એક બાઇ હતી, તે નહાયા ધોયા [ચોકખાઇ રાખ્યા] વગર ખીચડી રાંધીને પ્રભુને ધરાવતી હતી પણ તે ખરા પ્રેમથી ધરાવતી હતી માટે પ્રભુ આવીને આરોગી જતા **શબરી [શવરી]**—એક ભીલડી હતી, રામચંદ્રજીએ તેને ઘેર આવી શબરીએ ચાખી જોઇને રામજીને માટે જે સારા સારા બોર રાખ્યાં હતાં તે ચાખેલા એટલે એઠા બોર ખાધા હતા **પુરી**—એ ઉમરેઠની રહેનાર એક બાઇ હતી અને તે ભક્ત હતી **ગોપીચંદ**—બંગાળા ઇલાકાના ગૌડ નામે એક પ્રાંતના રાજા તેને તેની મા મૈનાવતી તથા જાલંધર અને કાનિફ નામના યોગીઓથી બોધ મળ્યો હતો અને તે બાર વર્ષની ઉંમરે રાજપાટ છોડી યોગી થઇ ગયા હતા **ભરત**—માળવાના પરમાર વંશના રાજા, વિક્રમના ભાઇ જે ભર્તૃહરિના નામથી ઓળખાય છે તે તેમને પોતાની રાણી પીંગળાના ખોટા પ્રેમ ઉપર ગુસ્સો આવવાથી તે સંસાર છોડી જોગી થઇ ગયા હતા.

બીજા ભરત રામચંદ્રજીના ભાઈ તે પણ ભક્ત હતા **પીપા**—ગાગરોડ ગઢનો એક રાજા હતો તે દેવી ભક્ત હતો **સૂરદાસ**—શ્રી મહા પ્રભુના ચાર સખા-પૂર્ણ ભક્તિ ભાવને પામેલા ઇશ્વરના મિત્ર જેવા, અર્જુનની માફકમાનો મુખ્ય તે આંધળો હતો તેણે સવા લાખ પદ બનાવ્યા છે તે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા થયા હતા **કબીર**—રામાનંદનો શિષ્ય હતો તે બંગાળામા થયો હતો એણે હિંદુ, મુસલમાનને એક ધર્મમા લાવવાનો ઉપદેશ કર્યો હતો એ કહેતા હતા કે હિંદુનો રામ અને મુસલમાનનો અલ્લા એકજ છે **કુંભો**—તે જાતે કુંભાર હતો તેનુ મૂળ નામ કેવળ હતુ તે કુવામા દટાયો હતો ત્યા પણ તે ભક્તિજ કરતો હતો તેને બહાર કાઢયો ત્યાર પછી તેને દટાવાથી ખુંધ નીકળી હતી ત્યારથી તે કેવળ કુંભો કહેવાયો **સદનો**—તે જાતે કસાઈ હતો, પણ ભક્ત હતો અને જાતે હિંસા કરતો નહિ, માત્ર માંસ વેચવાનુજ કામ કરતો જે પથરાવતી તે માંસ તોળતો હતો તે પથરો શાલીગ્રામ હતા સાધુએ પથરો બદલી નથી પણ પછી પાછો મકી જવો પડયો હતો **ધનોજી**—તે જાતે જાટ હતો તેનો ધંધો ખેતીનો હતો તેને સાંધુઓ ઉપર બહુ પ્રીતિ હતી એક વખતે તે ખેતરમા વાવવા માટે ઘઉ લઈ જતો હતો તે ઘઉ તેના ગરીબ માબાપોએ બહુ મુશ્કેલીએ મેળવ્યા હતા, છતા તેણે રસ્તામા બહારોમહાર સાધુને આપી દીધા હતા **નાભિ**—તે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા નાગન નામના ગામડામા ઉછર્યો હતો તે જાતે ઢાઢી એટલે વેશ કાઢી માગનારની જાતનો હતો તે મહાન ભક્ત હતો તેણે ભક્તમાળનુ પુસ્તક બનાવ્યુ છે **બીજા ભક્ત**—વાલ્મિક ઋષિ પહેલા તે લુટારાની જાતના હતા પણ નારદજીના બોધથી તેમણે તે કામ છોડી દઈ રામચંદ્રજીનુ મહાન તપ કર્યું, ને રામાયણ

અનાવ્યુ પછીથી તે ઋષિ કહેવાયા. **જનક**—અયોધ્યાની પૂર્વે ગ ડકી નદીની પેલી પાર મિથિલા નગરીના રાજા હતા સીતાજીના બાપ થાય તે વિદેહી કહેવાતા **શુકદેવ**—વ્યાસ મુનિના પુત્ર તે જન્મથીજ યાગી હતા પોપટ રૂપે મહાદેવજીનો બોધ સાભળ્યો હતો અને મહાદેવજી તેમને ઝાલવા ગયા ત્યારે તે વ્યાસ મુનિની સ્રીના પેટમાં પેસી ગયા હતા અને જન્મીને તરતજ જંગલમા સાધુઓ પાસે નાસી ગયા હતા, તે ગર્ભયોગી કહેવાય છે **ધીરો**—વડોદરા તાબાના સાવલી ગામનો ભાટ હતો

પાઠ ૫૬.

મ ત્ર=કાર્ય સિદ્ધ થાય એવુ ગુપ્ત વાક્ય
ગોત્ર=વ શનો મૂળ પુરુષ જે ઋષિ તે
ગોધન=ગાય બળદરૂપી ધન
સત્વર=જલદી
એકત્ર=એકઠી
અ શે=ભાગે
સ બ ધ=સહવાસ, સમાગમ
ઘાટ=શિકલ
નિર્વાહ=ગુજરાન
જાુઆગ=પતુઆ, પાંદડા પહેરનાર અનાર્ય જાત
ઢોરઢાકર=ઢોર વગેરે
બળિદાન=ભોગ આપવો
થરથરાટ=ક પારી
ભૂત=મરતી વેળા મરનારનું મન કશામા રહી ગયાથી મરી ગયા પછી તેના જીવની સ્થિતિ જે રૂપે થ એલી મનાય છે તે જેમકે ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, વૈતાલ વિગેરે
ખેતરપાળ=ગામને પાદરે જે દેવ તે
કાડાબળીઆ=શીનળા
સવાલ-અનાર્યોની મુખ્ય કેટલી જાતો અને તે કઇ કઇ ? મૂળ વતની અનાર્યોની જાતો ગણાવો, અને તેઓ હાલ કયા કયા રહે છે તે કહો જાુઆગ પલિઆર, મ દાવર નેર અને કાધ લોકો વિષે જાણવા જેવી વાત કહો

પાઠ ૫૭.

સ્મૃતિ=યાદ કરીને લખાયલા ધર્મ ગ્ર થો
કાળક્રમે=વખત જતા
સાદી સ્થિતિ=સાદાઇ
જરૂરિઆત=ખપ

થાન=તાકા
અનુકૂળ=માફક
અધ્યયન=ભણાવવુ
યજન=હોમ, યજ્ઞ
દિગ્વિજય=અનેક દેશો પર જય મેળવવો તે
અનાન=નામ, નિશાન
ધીરધાર=પૈસાની લેવડ દેવડ
વર્ણવ્યવસ્થા=જાતોની ગોઠવણ
નક્ષત્રી=ક્ષત્રિય વગરની
પરિચય=સહવાસ, ઓળખાણ
ઇંદ્રિયોપર કબજો=સયમ
આસ્તિકપણુ=ઇશ્વરને માનવુ તે
શૌર્ય=શૂરાતન
જતે દહાડે=વખત જતા
મિથ્યાભિમાની=આપવડાઇવાળા
નહુષ=એ નામનો રાજા (એ એના અભિમાનને લીધે અજગર થયો હતો)

શીલ=સદાચરણ

પાઠ ૫૮.

બક્ષીસ=ભેટ
પદ્ધતિ=નિયમ, વ્યવસ્થા
વ્યક્તિ=માણસ
માડી=આરભી, શરૂ કરી
પાયો=મડાણ
ઉદ્વેગ=ખેદ, દીલગીરી
દ્રવ્યો=વસ્તુઓ
સહવાસ=સમાગમ
તત્પર=તૈયાર
સમાપ્તિ=છેડો
ઉત્કૃષ્ટ=શ્રેષ્ઠ
તોછડાઇ=અવિવેક
સર્વદા=હમેશા
અર્થે=માટે
અતિથિ=ઘેર માગવા આવેલો ભિક્ષુક, પરોણો
પાત્ર=માણસ
યથાશકિત=શકિતપ્રમાણે
પળીઆ=સફેદ વાળ
વલ્કલ=લુગડા
નિગ્રહ કરવો=રોકવુ, તાબામા રાખવુ
સર્વભૂત માત્ર=સઘળાજ પ્રાણી પદાર્થ
સહિત=સાથે
શિખા=ચોટલી
દડ=હાથમા રાખવાની લાકડી (રાજા, સન્યાસી દડ રાખે છે)
જીવિત=જીદગી
કુશળ=આરોગ્ય

પાઠ ૫૯.

વેદોકત=વેદમા જણાવેલા
વિધિ=ક્રિયા
લોપ=નાશ
ખટપટ=જજાળ
પુત્ર સતતિ=છોકરાછૈયાં
મુખાકૃતિ=મોઢાનો ઘાટ
ક્ષણભગુર=જેનો પળવારમા નાશ થઇ જાય એવો
વૃત્તિ=વલણ ઇચ્છા
વેદાત=ઉપનિષદ
સપાદન કર્યું=મેળવ્યુ

સમાધાન=ખુલાસો
નિર્વાણ=શાંતિ
દેહકષ્ટ=કાયાને દમવી તે
ગાડરીઓ પ્રવાહ=ગાડર એટલે ઘેટાની માફક એકે કર્યું તેમ બીજા કરવું તે
અહિંસા=કોઈપણ જીવને મારવો નહિ તે
પ્રસાર=ફેલાવો
પ્રવર્ત્તાવવામાં=ફેલાવો કરવામાં
પરિષદ=સભા
ભાષ્ય=વિસ્તારથી આપેલી સમજ, વિવરણ, ટીકા
પંચશીળ=સદાચરણના પાંચ નિયમ
માદક=કેફી

પાઠ ૬૦.

આદિ=પહેલા
તીર્થંકર=સંસારમાંથી તારનાર
હેમચંદ્ર=સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના વખતના એક પંડિત એ મૂળ ધંધુકાના વાણીઆ હતા
વિનિત=નિયમમાં રહેનાર
પાયદળ=પગે ચાલનારૂં લશ્કર
ચતુરંગ=ચાર રંગ એટલે વિભાગવાળી
જીરવી=પચાવી
સૂચના=ચેતવણી
ભયભીત=બીધેલા
કુંભસ્થળ=હાથીના માથાનો ઉપલો ભાગ
ધનુર્વિદ્યા=બાણ મારવાની વિદ્યા
વિલાસ=મોજમઝા
રાગ=પ્રીતિ
કારાગૃહ=કેદખાનું
સંયમ=ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી તે
સામ્રાજ્ય=રાજ્ય
ગ્રહણ કરીશું=સ્વીકારીશું
યતિ=ગોરજી
શઠ=લુચ્ચા
પ્રમાદ=બેદરકાર
સુનૃત=સત્ય
વિષયસુખ=ઇંદ્રિયથી મળતું સુખ
સાધ્વી=પવિત્રજીવન પાળનારી સ્ત્રી
શ્રાવિકા=શ્રાવકની સ્ત્રી
ધર્મસંઘ=ધર્મમંડળ

પાઠ ૬૧.

વિસ્તાર=ફેલાવો
નાદ=હુંકાર
ભેખ=વેરાગ
કરવત=લાકડાં વહેરવાનું હથિયાર
સલાટ=પત્થર ઘડનાર
કુંભી=થાંભલાની બેસણી
અખૂટ=ખૂટે નહિ એટલી, ઘણીજ
ચક્રવર્તી=જેની આણ નાના મોટા ઘણા રાજ્યો પર વર્તાતી હોય તે
સરહદ=છેવટની હદ
યુનાની=ગ્રીસ દેશનો

એલચી=પ્રતિનિધિ
પ્રતાપ=બળ, મોટાઇ
પાંજરાપોળ=દુ ખી જા
નવરો રાખવાનુ ઠેકાણુ
કલિંગદેશ=કટકથી મદ્રા
સ સુધીનો પ્રદેશ
ફેલાવો=પ્રસાર
દુરાચારી=ખરાબચાલનો
સૂર્ય અસ્ત થયો=પડતી
મા આવ્યુ

પાઠ ૬૨.

તત્ત્વવેત્તા=તત્ત્વજ્ઞાની,
કારકિર્દી=અમલ
બાહુબળ=જાતબળ
ઉથલપાથલ=ફેરફાર
દિગ્વિજય=અનેક નાના
મોટા રાજ્યો જીત
યજ્ઞોપવીત=જનોઇ
કડક=ગુસ્સાવાળો
ભૂલથાપ=ભુલાવો
ધમચકડ=દોડધામ
ઉપનાણ=નદીના મૂળ
તરફની બાજુ
હયદળ=ઘોડે સવાર

લશ્કર, પાયદળ
કાટકા=મોટા અવાજ
પૂર=રેલ
પટ=પહોળાઇ
ઝોકાવ્યુ=ઝપલાવ્યુ
ઝીંક=ટક્કર
પાખ=બાજુ
દારૂણ=ઘણુ ભારે
મૂર્છા ખાઇ=બેભાન થઇ
માન=મોટાઇ,આબરૂ
આગ્રહ=હઠ

પાઠ ૬૩.

ભોજપ્રબંધ=ધારા નગરીના ભોજરાજ સબંધી છંદનું કાવ્ય
ઉપમા=એક વસ્તુને બીજી સાથે સરખાવવી તે, મુકાબલો
કલ્પિત=જોડી કાઢેલી, બનાવટી
ઉત્કૃષ્ટ=શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ
બંદીઓ=ભાટ, ચારણ વગેરે
અજ=દશરથના પિતા

યશોગીત=કીર્તિનુ ગાન
રતિ=કામદેવની સ્ત્રી
શાપ=બદદુવા
યક્ષ=દેવથી ઉતરતી જાત
મેઘ=વરસાદ
લ્હેરી=સહેરાટવાની
સમૃદ્ધિ=દોલત
આબેહુબ=મૂળને પુરેપુરૂ મળતું
અંત પુર=જનાનખાનુ
વસ્તુ સંકલના=નાટકના પાત્રની યોજના
દુર્વાસા=અત્રિ પ્રજાપતિના પુત્ર
મેનકા=સ્વર્ગની મુખ્ય અપ્સરા

પાઠ ૬૪.

સમરકંદ=રૂશિઆઇ તાતંર્ગીમા શહેર છે
બોખારા=પશ્ચિમ તાર્તરીમા શહેર છે
સુના=ખાલી
ધૂપ=સુગંધીદાર વસ્તુનો ધુમાડો

કુરુક્ષેત્ર=પાણીપત
હરદ્વાર=આગ્રા ને અયો
ધ્યાના સયુક્ત પ્રાતમા
જોવાનુ ઠેકાણુ છે
સ્રીયાગરાજ્ય=સ્રીઓનુ
રાજ્ય
ઓણ=દુવાઇ
ખવાસ=સ્વભાવ
ધોરી=સરિયામ
ચિતાર=વર્ણન; હેવાલ
અક્ષયવડ=વડનુ નામ છે
નાલંદા=ગયાજીની પાસે
છે.(એમા બૌદ્ધધર્મનો
મોટો અપાસરો છે)
વહાર=મદદ
પરવાર=દરકાર
વેઠ=મફત મજુરી કરા
વવી તે
દાણ=જકાત

પાઠ ૬૫.

ઉદય=ચઢતી
વરૂણ=જળનો દેવ
આહુતિ=ભોગ, અગ્નિમા
હોમવું તે
અસ્ત=નાશ
ખસ=પુરતો જોઇએ તેવો
મહેશ=મહાદેવ
સ્તોત્ર=સ્તુતિનો ગ્રંથ
મધ્યસ્થ=કોઇનો પક્ષ
ન લેતા સ્વતત્રપણે
અભિપ્રાય આપનાર
ઉપનિષદ્=વેદના એક
ભાગના પુસ્તકો
સમાધિ પામવી=સંન્યા
સી મરી જાય ત્યારે તે
સમાધિ પામ્યો કહેવાય

પાઠ ૬૬.

દૈનિકગતિ=દરરોજની ગતિ, પૃથ્વી
પોતાની ધરી ઉપર દરરોજ પશ્ચિ
મથી પૂર્વભણી ફરે છે તે ગતિ
વાર્ષિકગતિ=વરસની ગતિ, પૃથ્વી
આખા વરસમા સૂર્યની આસ
પાસના લબગોળ માર્ગમા ફરે
છે તે ગતિ
ધરી=આક, આસ, અક્ષ, પૃથ્વીના
ઉત્તરના મધ્ય બિદુથી તે દક્ષિ
ણના મધ્ય બિદુ સુધી આરપાર
એક સળીઓ દાખલ થએલો
માની લીધો છે તે
(એની આસપાસ પૃથ્વી ફરે છે
તેને દૈનિક ગતિ કહે છે)
વાકાશ=વાક, વાકાઈ, વાકાપણું
સમાતરપણુ=બધી તરફથી સરખુ
છેટુ રહેવુ તે (સમ+અતર)
ભિન્ન ભિન્ન=જુદી જુદી
વિવેચન=(સ) (વિ=વિશેષે કરીને+
વિચ=છુટુ પડવુ+અન=ક્રિયાનો
પ્રત્યય છે) વિશેષે કરીને ગુણદોષ
જુદા પાડી બતાવવા તે
ધ્રુવ=ધરીના છેડા, (ઉત્તર છેડાને

ઉત્તર ધ્રુવ ને દક્ષિણ છેડાને દક્ષિણ ધ્રુવ કહે છે)

વિષુવવૃત=પૃથ્વિના ગોળા ઉપર બરાબર મધ્ય ભાગે કલ્પેલી જે ફરતી લીટી તે [એ લીટી પૂર્વથી પશ્ચિમ અખંડ વર્તુલાકાર છે અને તેનાથી પૃથ્વીના ગોળાના ઉત્તર અને દક્ષિણ એવા બે ગોળાર્દ્ધ પડે છે]

ક્ષિતિજ=કલ્પેલી લીટી [એ લીટી પૃથ્વીનો ઉપલો અને નીચલો એવા બે ગોળાર્દ્ધ કરે છે તેથી જે દેખાતા આકાશને ન દેખાતા આકાશથી જુદુ પાડે છે ક્ષિતિજ બે જાતની છે દૃષ્ટિ ગોચર અને વાસ્તવિક, ક્ષિતિજથી પૃથ્વીના બે સરખા ભાગ પડે છે જે જોઇ શકતા નથી]

અક્ષાશ=પૃથ્વીના પૃષ્ટ ઉપર ઉત્તર દક્ષિણ ધ્રુવથી મધ્ય ભાગે પૂર્વ પશ્ચિમ દોરેલા ગોળથી ઉત્તર અથવા દક્ષિણ દિશાએ હરકોઇ જગ્યાનુ જે અંતર તે, વિષુવવૃત્તથી કોઈ જગ્યાનુ ઉત્તર અથવા દક્ષિણ તરફનુ છેટુ [વિષુવવૃત્તથી ઉત્તરે અને દક્ષિણે સમાન અંતરે જે નાના વર્તુલો દોરેલા છે તેને અક્ષાક્ષ વૃત્તો કહે છે)

રેખાંશ=પૃથ્વીના ગોળા ઉપર કોઈ મુકરર કરેલા સ્થળથી બીજા કોઈ પણ સ્થળનુ પૂર્વે અથવા પશ્ચિમે જે અંતર તે [એવા મુકરર કરેલા સ્થળથી પૂર્વ પશ્ચિમ સમાન અંતરે જે ઉભા દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીના વર્તુલો દોરેલા છે, તેને રેખાંશવૃત્ત કહે છે]

કીરણ=પ્રકાશ

તીરકસ=ત્રાસુ

પૃષ્ટ=ઉપલી સપાટી

આકરા=વધારે ગરમ થએલા

અનુભવ=વારે વારે જોવાથી જે જ્ઞાન થાય તે

નિહાળવુ=ધારી ધારીને જોવુ

લક્ષ=ધ્યાન, નજર

કોમળ=કુમળુ, નરમ, ઓછુ ગરમ

અનુમાન=અટકળ

ગોળાર્દ્ધ [સ] અડધો ગોળ [ગોળ+અર્ધ=અડધુ]

ક્રાંતિવૃત્ત=સૂર્યની દેખાઇતી ગતિનો લંબગોળ માર્ગ, આકાશમાં જે માર્ગે સૂર્ય દરરોજ ફરતો દેખાય છે તે માર્ગ

સંપાતબિંદુ=અયન બિંદુ, [એ બે છે, મેષ ને તુલા] ક્રાંતિવૃત્તને વિષુવવૃત્ત જે બે ઠેકાણે છેદે છે તે બે છેદન બિંદુઓ

પર્યંત [સં] [પરિ=સુધી+અંત=છેડો] છેડા સુધી,

કર્કવૃત્ત=વિષુવવૃત્તથી ઉત્તરે ૨૩½ અંશને અંતરે જે વર્તુલ દોરેલું છે તે

મકરવૃત્ત=વિષુવવૃત્તથી દક્ષિણે ૨૩½ અંશને અંતરે જે વર્તુલ દોરેલું છે તે

અંશ=ગોળાનો ૩૬૦ મો ભાગ [પૃથ્વીના પરીઘના એક અંશની લંબાઇ ૬૯$\frac{1}{10}$ મૈલ થાય છે]

સમુળગા=તદ્દન, બીલકુલ

ધ્રુવવૃત્ત=દરેક ધ્રુવ બિંદુથી ૨૩½ અંશને અંતરે જે વૃત્તો દોરેલા છે તે [ઉત્તર તરફનાને ઉત્તર ધ્રુવવૃત્ત ને દક્ષિણ તરફનાને દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્ત કહે છે.

કટિબંધ [સં] પૃથ્વીની સપાટીનું હવા માન જાણવાને તેના પાંચ ભાગ પાડેલા છે તેમાંનો એકેકો ભાગ [કટી=કેડ+બંધ=બંધન, પટો] પાંચ કટિબંધની સમજણ [૧] ઉષ્ણ કટિબંધ=કર્કવૃત્ત અને મકરવૃત્તની વચ્ચેનો ૪૭ અંશનો પટો એટલા ભાગમાં તાપ વિશેષ પડે છે [૨-૩] સમશિતોષ્ણ કટિબંધ=એ છે ઉત્તર સમશિતોષ્ણ અને દક્ષિણ સમશિતોષ્ણ કર્કવૃત્ત અને ઉત્તર ધ્રુવવૃત્તની વચ્ચેનો ૪૩ અંશનો પટો તે ઉત્તર સમશિતોષ્ણ કટિબંધ, અને મકરવૃત્ત અને દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્તની વચ્ચેનો ૪૩ અંશનો પટો તે દક્ષિણ સમશિતોષ્ણ કટિબંધ [સમ=બરાબર+શિત=ટાઢ+ઉષ્ણ=ગરમી, એ ભાગોમાં તાપ અને ટાઢ સરખા પડે છે] [૪-૫] શિત કટિબંધ=એ છે ઉત્તર શિત કટિબંધ અને દક્ષિણ શિત કટિબંધ ઉત્તર ધ્રુવ બિંદુથી

ઉત્તર ધ્રુવવૃત્ત સુધીનો જે ૨૩½ અંશનો પટો તે ઉત્તર શિત કટિબંધ, અને દક્ષિણ ધ્રુવબિંદુથી દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્ત સુધીનો ૨૩½ અંશનો પટો તે દક્ષિણ શિત કટિબંધ [એ ભાગોમાં ટાઢ વધારે પડે છે]

સ્વાભાવિક [સં] કુદરતી, પોતાની મેળે થએલું [સ્વ=પોતે+ભાવ એમાં ભૂ ધાતુ=થવું, હોવું+ઈક=વાળું]

અર્થાત્=મતલબ

હવામાન=કોઈપણ સ્થળપર ગરમી, સુકો અને ભેજવાળો વાયુ, વાયુની ગતિ અને દિશા, વરસાદ વગેરે બાબતોથી જે અસર થાય

પ્રત્યેક [સં]=દરેક [પ્રતિ+એક]

સવાલ—પૃથ્વીને કેટલી ગતિ છે? દૈનિક અને વાર્ષિક ગતિથી શું અસર થાય છે? પૃથ્વીની ધરી, ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્ત, વિષુવવૃત્ત, ક્ષિતિજ, અક્ષાંક્ષ અને રેખાંશની વ્યાખ્યા આપી સમજાવો કટિબંધ કેટલા છે અને તે કયા કયા? વિષુવવૃત્તથી જેમ જેમ ઉત્તરે અને દક્ષિણે જઈએ તેમ તેમ હવામાનમાં શો ફેરફાર થાય છે અને હવામાન એટલે શું તે સમજાવો

પાઠ ૬૭.

ઉષ્ણતામાન [સં] ગરમીનું માપ

વૃત્ત=વર્તુળાકાર લીટી

સમોષ્ણતાવૃત્ત [સં] પૃથ્વીના ગોળા પરના જે સ્થળોનું ગરમીનું માપ સરેરાસ સરખું હોય તેમને નકશામાં જોડી દીધાથી જે ઘણી લીટીઓ બતાવેલી હોય છે તે [સમ+ઉષ્ણ+તા+વૃત્ત]

ખીણ=બે પહાડ વચ્ચેની નીચી જગ્યા

વિસ્તારીને=લંબાવીને વિગતવાર વર્ણન કરીને

ઉષ્ણતા માપક યંત્ર [સં] ગરમી માપવાનું યંત્ર, થર્મોમિટર એ ત્રણ જાતના છે ૧] સેંટિગ્રેડ એમાં ઠાર અને ઉકાળ બિંદુ વચ્ચે ૧૦૦ અંશનું માપ હોય છે ૨) ફારનહાઈટમાં ૦થી ૩૨ અને ૩૨ થી ૨૧૨ સુધી એટલે ૧૮૦

અંશનુ માપ હોય છે, ૩] રોમ રમાં ૦થી ૮૦ સુધી એટલે ૮૦ અંશનુ માપ હોય છે

મોનસૂન=મોસમ

સૂકો પવન=ભેજ વગરનો પવન

ઉદાહરણ=દાખલો, દષ્ટાંત

સમધાત=[સં] ઘણી ગરમી તેમજ ઘણી ઠંડી નહિ તેવુ

ક્ષેત્રફળ=ચોરસ માપ, ક્ષેત્રનો વિસ્તાર

અસમાન=સરખુ નહિ તે (અ+સમાન=સરખુ, બરાબર)

સ્થિર=કાયમ

સરાસરી=સરેરાસ, સરખે ભાગે જે વહેંચણી કરેલી તે

રેખા=લીટી (સંસ્કૃત રેષા ઉપરથી)

સવાલ—હરકોઇ સ્થળના હવામાનમા કયા કયા કારણોથી ફેરફાર થાય છે અને શો ફેરફાર થાય છે તે સમજાવો પૃથ્વીપરના હરકોઈ એકજ અક્ષાંશપરના બે સ્થળનુ હવામાન શા માટે સરખુ હોતુ નથી તે દાખલો આપી સમજાવો પૃથ્વીની સપાટીથી જેમ ઉંચે જઈએ તેમ ઉષ્ણતામાનમા શો ફેર થાય છે? આપણા દેશમા મોનસૂન પવન કયારે વાય છે? અને તેથી શી અસર થાય છે? સમુદ્રની પાડોશનાં અને દૂરના એકજ અક્ષાંશ પરના સ્થળોની હવામા શો ફેર હોય છે અને એવો ફેર હોવાનુ કારણ શુ? ગુજરાત કાઠિઆવાડના કાંઠાના પ્રદેશમા અને મધ્ય હિંન્દુસ્તાનના હવામાનનો ભેદ અને તેનું કારણ સ્પષ્ટ સમજાવો ઉત્તર ગોળાર્દ્ધ કરતા દક્ષિણ ગોળાર્દ્ધમાનું હવામાન વધારે સ્થિર શા કારણથી છે? સમોષ્ણતાવૃત્ત એટલે શુ તે સમજાવો સમોષ્ણતાવૃત્તો પહેલા વહેલા કોણે ઠરાવ્યા? સમોષ્ણતાવૃત્તો કયાના સ્થિર હોઇ શકે અને વાંકાચુકા કયાના હોઈ શકે તે કારણ સાથે કહો

પાઠ ૬૮.

ભરતી=દરીઆમાં અથવા તેને લ-ગતી નદી કે ખાડીમા જે જે કલા-

કને અંતરે જે પાણી વધે છે તે

ઓટ=પાણીનુ ઉતરી જવુ તે

નિયમિત=(સં) નિયમ પ્રમાણે;

(નિયમ+ઇત=વાળુ)
ચમત્કાર=નવાઇ પમાડે એવો
અવશ્ય=ખાસ કરીને, નક્કી
શિરોબિંદુ=ટોચનો મથાળાનો મધ્ય
ભાગ (શિર=માથુ)
ગૂઢ=ઉંડો, ન સમજાય તેવો
(સંસ્કૃત ગુહ્ય ઉપરથી)
ચિક્કાર=પુરેપુરૂ ભરેલુ
નિખાર=પાણીનુ ઘણામા ઘણુ
ઉતરી જવું તે
ઉધાન=પુનેમે અને અમાસે અથવા
એ તિથિની આજુબાજુના દિવ
સોએ જે સૌથી મોટી ભરતી
આવે છે તે
જુવાળ=ભરતી, પાણીનુ ચઢવુ તે
અરસો=વખત (અરબી અરસહ
ઉપરથી)
સિદ્ધાંત=નિશ્ચય
આકર્ષણ (સં) ખેંચવાની શક્તિ
[આ=હદને અર્થે=કૃષ્ ધાતુ=ખેં-
ચવુ+અન્=ક્રિયા બતાવનાર પ્રત્યય]
=હદ મુજબનુ ખેંચાણ કરવાનો
ગુણ]
ગુરુત્વાકર્ષણ=જે ધર્મથી સર્વ વસ્તુ
જમીનપર પડે છે તે ગુણ
(ગુરુ=ભારે, મોટો+ત્વ=પણુ)
પદાર્થમા ભારેપણુ= વજન હોવાને
લીધે તેનુ ખેંચાણ જમીન ભણી
થવાનો ગુણ
ખગોળવેત્તા [સં]=આકાશી ગોળા
સબંધીની વિદ્યાનો જાણનાર
[ખ=આકાશ, +વેત્તા એમાં વિદ્
ધાતુ=જાણવું]
ગ્રહ=આકાશમાં સુરજની આસપાસ
ફરતા તારા જેવા પણ તેનાથી
વધારે ને સ્થિર ચળકતા દેખાતા
ગોળાઓ, [એ નવ છે, રવિ, ચંદ્ર
મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ,
રાહુ ને કેતુ]
ઉપગ્રહ=[સં]=ચંદ્ર, મુખ્ય ગ્રહની
આસપાસ ફરનારો નાનો ગ્રહ
(ઉપ=નાનો+ગ્રહ)
સન્મુખ=(સં)મોની સામે (સન્+મુખ)
ઘન=નક્કર, કઠણ
પરમાણુ=ઝીણામા ઝીણો ભાગ,
રજકણ [પરમાણુથી ઝીણો ભાગ
હોઇ શકેજ નહિ]
પડખું=પાસુ; બાજુ

પૂર્ણિમા=પુનેમ (પૂર્ણ માસી ઉપરથી પૂર્ણ=પુરૂ+માસ=મહીનો, ચંદ્ર+ઇ=વાળી, એ દિવસે ચંદ્ર પુરેપુરો ઊગે છે તેથી પુરો મહીનો કહે છે)

અમાવાસ્યા=અમાસ, વદ પખવાડીઆનો છેલ્લો દહાડો (એ દિવસે સૂર્ય અને ચંદ્ર સાથે વસે છે એટલે તેમનુ પૂર્વ પશ્ચિમ અંતર બીલકુલ રહેતુ નથી)

શુકલ પક્ષ (સ) સુદ પખવાડીઉ (શુક્લ=સફેદ+પક્ષ=પખવાડીઉં) ચંદ્રના ઉગવાથો અજવાળીઉ કહેવાય છે

કૃષ્ણ પક્ષ=[સ] વદ પખવાડીઉ, અંધારીઉં [કૃષ્ણ=કાળુ]

કક્ષા=ગ્રહ અને ઉપગ્રહનો ફરવાનો માર્ગ બતાવનાર વર્તુળકાર લીટી

બહુધા=ઘણું કરીને

અર્થાત્=એ કારણસર, ખરેખરી રીતે

ભ્રમણ=ભમવુ તે, ફરવુ તે

સવાલ—ભરતી ઓટનો સમય જાણ્યાથી કોને કોને શો શો ફાયદો છે? સબ્ભર અને નિખાર તથા ઉધાન અને ખાટનુ પાણી કે શુ તે સમજવો ભરતી ઓટ કયા કારણથી થાય છે? ખગોળ વેત્તાએ એ શાથી શોધી કાઢયુ છે તે વિસ્તારથી સમજાવો જે વખત અમુક જગ્યાએ ભરતી આવે છે તેજ વખતે પૃથ્વીના ગોળાના તે ભાગની નીચેના ભાગપર એટલે સામી બાજુએ પણ ભરતી થાય છે તેનું કારણ શુ? મોટા અને નાના જુવાળ ક્યારે ક્યારે આવે છે અને તેમ થવાનુ કારણ શુ? ભરતી ઓટથી સમુદ્રના પાણી પર શી અસર થાય છે અને જે અસર થતી હોય તેનાથી શા ફાયદા છે?

પાઠ ૬૫.

ગ્રહણ=[સ] પૃથ્વીની છાયા ચંદ્ર ઉપર અને ચંદ્રની છાયા પૃથ્વી ઉપર પડવાથી ચંદ્રસૂર્યના બિમ્બમો જેટલો ભાગ પ્રકાશ આપતો બંધ પડે છે તે (ગ્રહ=પકડવુ+અન્=ક્રિયા વાચક પ્રત્યય)=એકના પકડવામાં બીજાની પકડાઈ જવાની ક્રિયા થાય તે

આરાધના=પૂજા; સ્તુતિ

સાંપ્રત=હમણાનો ચાલતો
રાહુ અને કેતુ=ગ્રહોના નામ છે
તમોરૂપ=નાશ કરવાની શકિતવાળા, અંધકારના ગુણવાળા [તમ=માયાના ત્રણ ગુણમાનો ત્રીજો ગુણ છે]
ગ્રાસ=કોળીઓ ગ્રહણથી સૂર્ય ચંદ્રના બિમ્બનો જેટલો ભાગ ઘેરાએલો હોય તે
અપારદર્શક=(સં) જેની આરપાર ન દેખાય તેવું (અ=નહિ+પાર=બીજી બાજુ+દશ ધાતુ=જોવું+અક=કરનાર)
ક્રમ=અનુક્રમ, એક પછી એક, વારા ફરતી આવવું તે
કેંદ્ર=મધ્ય બિંદુ
વ્યાસ=મધ્ય બિંદુમાંથી બંને તરફ પરીઘ સુધી પહોંચેલી લીટી
ખગ્રાસ=દેખાતા બિમ્બનું પુરેપુરં ઘેરાવું તે
ખંડિત=ખાડું થએલું, દેખાતા બિમ્બનું અપૂર્ણ એટલે થોડા ભાગનું ઘેરાવું તે
કંકણાકાર=કંકણનો આકાર, દેખાતા બિમ્બનો મધ્ય ભાગ ઘેરાઇને આસપાસ પ્રકાશનું કંકણ પડેલું તે
બિંબ=આકાશમાં સૂર્ય ચંદ્ર વગેરેનું પુરેપુરૂ મૂળરૂપ જે ગોળાકારે દેખાય છે તે

સવાલ—અજ્ઞાન લોકો ગ્રહણ વિષે શું માને છે ? ચંદ્ર માસ કેવી રીતે મણાય છે ? સૂર્ય અને ચંદ્ર ગ્રહણ કયારે અને શા માટે થાય છે તે સમજાવો. દરેક પુનેમ અને અમાસે ચંદ્ર અને સૂર્ય ગ્રહણ શા માટે થતા નથી ? દર વર્ષે ગ્રહણો પાછલા વર્ષોના અનુક્રમે કેમ થતા નથી અને કેટલે વર્ષે પાછા ફરીને પાછલા વર્ષોના અનુક્રમે ગ્રહણો થાય છે ? સૂર્ય અને ચંદ્ર ગ્રહણો કેટકેટલા પ્રકારના છે ? અને દરેક પ્રકારના ગ્રહણો કેવા સંજોગથી થાય છે તે સમજાવો.

ચંદ્રનું કંકણાકાર ગ્રહણ કેમ થતું નથી ? સૂર્ય અને ચંદ્રના ગ્રહણો અનુક્રમે તેમના બિંબની કઈ તરફથી લાગવા માંડે છે અને કઈ તરફથી મુકાઇ ર્‍હે છે ? ચંદ્રના ગ્રહણ પરથી શું સિદ્ધ થાય છે

પાઠ ૭૭.

જ્વાળામુખી=(સ) જેના શિખર માથી ધુમાડો અને બળતા પદાર્થ નીકળતા હોય તેવો પર્વત [જ્વાળા=બળતુ+મુખ=મોઢુ+ઇ=વાળો] બળતા મોઢાવાળો

ધરતીકપ=ધરતીનુ હાલવુ [એ થતા પહેલા હવામા અથવા ધરતીની નીચે અવાજ થાય છે]

દ્રવરૂપ=રસ જેવી, ઝરણુ જેવુ

પૃષ્ઠ=પડ, ઉપલી સપાટી

ભૂકપ=[સ] [ભૂ=ધરતી+કપ] ધરતીકપ

પર્વતાદિ=પર્વત વિગેરે (આદિ=વગેરે)

ચમત્કાર=અદ્ભુત બનાવ, નવાઈ લાગે તેવો પ્રસગ

ગુફા=પહાડનુ પોલાણુ

લાવા=પીગળેલા પત્થરનો રસ [એ ઠરી જવાથી કઠણુ અને કરકરો પત્થર બને છે, ઘ ટીના પાડો એ જાતના પત્થરોના હોય છે)

નિકટ=પાસેનો, નજીકનો

ઉત્પત્તિસ્થાન=પેદા થવાનુ–નીકળવાનુ ઠેકાણુ

પેટુ=માહેનો ભાગ

પ્રચડ=અતિશય મોટુ

નિરાધાર=[સં] આશ્રરા વગરના (નિર્=નહિ+આધાર=આશ્રરો)

સવાલ—જ્વાળામુખી પર્વતનુ વર્ણન કરો જ્વાળામુખી પર્વત ફાટતા પહેલા અને ધરતીકપ થયા અગાઉ શા શા ચિહ્નો જણુાય છે? ધરતીકપ અને જ્વાળામુખીના ચમત્કાર કયા કારણોથી થાય છે? ધરતીકપ અને જ્વાળામુખીથી શા શા નાશકારક અને ફાયદાકારક પરિણામ નીપજે છે? એમ ચમત્કારોના પરિણામ જે જે સ્થળે જણાયા હોય તેના થોડા દાખલા આપો ધરતીકપ અને જ્વાળામુખી સિવાય પૃથ્વીના પેટાની ગરમીને લીધે પૃથ્વી પર બીજા કયા દેખાવો જોવામા આવે છે અને તે કયા કયા છે તે કહો

પાઠ ૭૧.

સંપાદન=મેળવવુ તે

પ્રાપ્ત કરવુ=મેળવવુ

રાજ્ય તૃષ્ણા=રાજ્ય મેળવવાનો લોભ-ઇચ્છા

દ્રવ્ય લોભ=ધન મેળાવવાનો લોભ

આકાંક્ષા=(સ) આશા, ઇચ્છા

તીર્થયાત્રા=ધર્મના પવિત્ર સ્થળે જવુ તે, જાત્રા જવુ તે

પ્રસાર=ફેલાવો

સાહસ=જે કામ કરવામા જાનનુ નુકસાન થવાનો ભય હોય તેવુ

મોટુ કામ ઉઠાવવાનો જુસ્સો

કળા=હુનર, કસબ

ઉત્સાહ=ઉમગ

ખુશકી (ફા)=જમીન માર્ગ

સત્ય=નિર્ણય, સચ્ચાઈ

રૂમી લોક=રોમના રહેવાસી, રોમન

ઉદય=ચઢતી

લય પામવુ=નાશ પામવુ

બખેડા=મારામારી, ફિસાદ

અદ્યાપિ (સ) આજે પણ હજુ સુધી (અદ્ય=આજે+અપિ=પણ)

સવાલ—ભૂગોળના જ્ઞાનનો વધારો કઇ કઇ બાબતોથી થયો છે? ફીનિની લોકો કયાંના વતની હતા અને તેમના કાર્યોથી ભૂગોળના જ્ઞાનમા શો વધારો થયો? સીકદર પાદશાહની સવારીઓથી ભૂગોળના જ્ઞાનમા શો ઉમેરો થયો? મીસરના ટોલેમી રાજાના સમય સુધી પૃથ્વીનો કેટલો ભાગ જણાએલો હતો? ત્યાર પછી અનુક્રમે કયા કયા લોકોની ચઢતીના સમયમા ભૂગોળ સબધી જ્ઞાનનો કેટ કેટલો વધારો થયો? હોકાયત્રથી ભૂગોળના શોધમા શી મદદ મળી? સાપ્રત કાળમા ભૂગોળના ક્યા પ્રદેશોનુ જ્ઞાન મળ્યુ નથી અને તે કયા કારણથી?

પાઠ ૭૨.

ગોદી=વહાણો બાધવાનુ કે સમારવાનુ દરીઆ કિનારા પરનુ ઠેકાણુ [તૈયાર કરેલા વહાણો ચાલતા કરવાને જ્યારે જોઇએ ત્યારે દરીઆનુ પાણી ગોદીમા

લેવાય એવી તજવીજ ત્યા કરેલી હોય છે]
મહત્વનો=મોટો, જાણવા લાયક
સોઈ=જોગવાઈ, સગવડ
સુરક્ષિત=(સ) સારી રીતે રક્ષણ કરાએલુ, બાધકામો કરીને બચાવ જેનો કરેલો છે એવુ
વિસ્તીર્ણ=વિસ્તાર પામેલુ, મોટુ
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ=[યુનાઇટેડ=જોડાએલા+સ્ટેટ્સ=સસ્થાનો]=જોડાએના સસ્થાનો

પાઠ ૭૩.

ઉત્તેજન=મદદ, કામ કરવાને ઉશ્કેરનાર જુસ્સો
સહિઆરૂ=ભાગીઉ, ભઝિયારૂ
ઉદ્ભિજ્જ (સ) જમીનમા ઊગતો પદાર્થ, (ઉદ્=બહાર+ભિજ્જ મા ભિદ્ ધાતુ=નીકળવુ=જમીનમાથી ઊગીને બહાર નીકળેલુ તે
કળા કાશલ્ય=હુનર અને ચતુરાઈ
નિકાશ=બીજે દેશ માલ જવો ત
આયાત=પરદેશી માલ દેશમા આવે તે

સવાલ—કોઈ પણ દેશનો વેપાર વધવાના મુખ્ય કારણો કયા કયા છે? હિંદુસ્તાનનો ઘણો ખરો માલ કયે બદરેથી પરદેશ ચડે છે? આપણા દેશનો માલ જળમાર્ગે અને સ્થળમાગે કયા કયા દેશોમા મુખ્યત્વે કરીને જાય છે? હિંદુસ્તાનમા કઇ જાતનો માલ ઘણો ખરો પરદેશથી આવે છે? અહીંથી કયો માલ પરદેશ જાય છે? કર કોઇ દેશ ધનવાન છે કે નિર્ધન તે જાણવાનો આધાર શા ઉપર છે?

પાઠ ૭૪ ને ૭૫

દુદુભિ=ઢોલ નોબત
નિષ્પક્ષપાત (સ)=કોઇની તરફદારી ન કરે તેવા (નિષ=નહિ+પક્ષ=બાજુ તરફ, પાતમા પત્ ધાતુ પડવુ+ઢ—ળા)

સવાલ—વેબ્સ્ટર નામે અમેરિકન ગૃહસ્થે બ્રિટિશ મહારાજ્ય સબધી શુ લખ્યુ છે? બ્રિટિશ મહારાજ્યના મુખ્ય ભાગ કહો અને તે દરેકમા કઇ જાતના લોકો વસે છે? બ્રિટન લોકોની ચઢતી કયા કારણોથી થઇ છે? કાનડા, આસ્ટ્રેલિઆ, આફ્રિકાખડ માહેલા

સસ્થાનો અને તાબાના મુલકોનુ સક્ષિપ્ત વર્ણન કરો.

પાઠ ૭૬.

કાર્ય=કામ, પ્રતિરોધની સામા ગતિ ઉત્પન્ન કરવી તે, પરિણામ, ફળ, પદાર્થની મૂળ અવસ્થામા ફેરફાર થવો તે

કાર્યશક્તિ=કામ કરવાનુ બળ, પદાર્થના મૂળ સ્થિતિમા હરકોઈ પ્રકારનો વિકાર ઉત્પન્ન કરનારૂ બળ, કામ કરવાની શકિત

સ્પષ્ટ=ચોકખો, ખુલ્લો

ચોક્સ=નક્કી, ખાતરી પૂર્વક

ગતિ (સ હાલવુ ચાલવુ (ગમ=જવુ+તિ=પણુ)=જવા પણુ, જવાનુ બળ

પ્રતિરોધ (સ) સામો અટકાવ [પ્રતિ=સામા+રોધ અટકાવ,] આડ

સભાવ્યશક્તિ= પતનને લીધે ઉત્પન્ન થનાર શક્તિ (જેમકે પથરો ઢોળાવપરથી પડે છે એ એની સંભાવ્યશક્તિ)

ગમનશક્તિ= ગતિને લીધે ઉત્પન્ન થનારી શક્તિ [જેમકે ઢોળાવપરથી પથરો ગબડતી વખતે બીજા પથરાને ભાગી નાખે છે અને ગરમી ઉત્પન્ન કરે છે એ એની ગમનશક્તિ]

કામ કરવાની શકિત=સભાવ્યશકિત ને ગમનશકિત (ઢોળાવ પરથી ગબડતી વખતે પથરામા બને શકિત હોય છે એ એની કામ કરવાની શકિત તેમજ સ્થિર પથરાને ગતિ આપીએ ત્યારે પણ તેમા એ બને શકિત એટલે કામ કરવાની શકિત આવે છે)

અણુસમૂહ [સ] ઝીણા રજકણોનો જથ્થો (અણુ=ઝીણા રજકણ+સમૂહ=જથ્થો)

વાસ્તવિક=ખરેખર, કુદરતી

અનુગામી=મળતા આવતુ તે ગમતુ, પગલે પડતુ, ફાવતુ [અનુ+ગામી=ગમનારો]

જમાવ=એકઠુ થવુ, સચય

જગી=ઘણા મોટા

આદોલન [સ] હાલ્યા કરવુ તે [સ્થિર પાણીમા પથરો નાખ

વાથી ગોળકુંડાળા થાય છે એ જળના આંદોલન છે, અવાજ સંભળાય છે એ હવામાં નાદના આંદોલન છે, પ્રકાશની રશ્મિ એ આકાશ (ખાલી જગ્યા, ઈથર) મા પ્રકાશના આંદોલન છે, એક રજકણમાથી બીજા રજકણમા ગતિ [બળ] જાય છે તેથી આંદોલન ઉત્પન્ન થાય છે)

સ્થિતિસ્થાપક પદાર્થ=પોતાની મૂળ હાલતમા પાછા આવી જવાના ગુણવાળો પદાર્થ (જેમકે નેતર, વાંસળી, ૩ વગેરે

શક્તિનુ એક રૂપ બદલી બીજુ રૂપ કરી શકાય છે=પદાર્થની દેખાઈતી ગતિ અટકાવીને, તે પદાર્થમા ઉષ્ણતા આપીને કિરણ રૂપે જનારી શક્તિ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, ઉષ્ણતા કાઢી નાખીને વિદ્યુત દાખલ કરવાથી વીજળીની કાર્ય શક્તિ દાખલ કરી શકાય છે, વીજળીની કાર્યશક્તિ દૂર કરીને બીજી રીતે બળ આપીને તે પદાર્થને ગતિમાન કરી શકાય છે, આવી રીતે કાર્યશક્તિનું એક રૂપ બદલી બીજુ રૂપ કરી શકાય છે

સવાલ—આપણે કામ કરીએ છીએ એમ ક્યારે કહેવાય ? કોઈ વસ્તુ પર આપણે કાંઈ કામ કર્યું અથવા કાર્ય થયું એમ ક્યારે કહેવાય ? કાર્યશક્તિ કયા બે ભિન્ન પ્રકારની છે ? કાર્યશક્તિના મુખ્ય ચાર રૂપો છે, તે દરેક દૃષ્ટાંત આપી સમજાવો

પાઠ ૭૬.

યંત્ર (સં) સહેલાઈથી બળ વાપરવાની કળા, સંચો (યમ્=અટકાવ કરનાર સાધન)

યોગ્ય ઉત્તર=વાજબી જવાબ

નિરીક્ષા (સં) ધારીને જોવુ તે,

અવલોકન (જોવું તે=[illegible])

કોશીશ=યત્ન, તજવીજ

બુંધુ=જાડું જાડું લાકડું

અતિ સાધારણ=ઘણું વપરાશમા આવતુ

ઉચ્ચાલન (સં) ટેકો, વજન અને

શક્તિનો ઉપયોગ જે સાદા યત્રમા થાય છે તે જેવા કે બુધુ, સુડી, કાતર, કાટો વગેરે (ઉત્= ઉપર+ચલ=જવુ+અન) ઉચુ કરવુ, ઉચકવુ એક ધરી ઉપર ફરનાર દાડી (જે મિ દુપર ઉચાલન ધરી ફરે છે, તેને ટેકો કહે છે ઉચ્ચાલનમા ત્રણ વસ્તુ હોય છે, વજન, શક્તિ (બળ), ટેકો એ ત્રણના ફેરફારથી ઉચ્ચાલનની ત્રણ જાત પાડેલી છ)

એકલી જડેલી ગરગડીથી બળ વાપરવુ સહેલુ પડે છે, એટલે બળની દિશા બદલી શકાય છે, પણ એથી યાત્રિક લાભ થતો નથી ...ડેલી ગરગડીની સાથે છુટી ગરગડી વપરાય ત્યારે યાત્રિક લાભ થાય છ ...ટની ધરીના વ્યાસ કરતા તેના પૈડાનો વ્યાસ અથવા હાથાની લ બાઇ જેમ વધારે તેમ ભાર ઉપાડવો સહેલો પડે છે

સવાલ—યત્ર અને યાત્રિક લાભ એટલે શુ ? કાર્યશક્તિમા કદી લાભ કે ટોટો થતોજ નથી એ નિયમ સમજાવો બળમા લાભ મળે તેમ ટોટો શેમા જાય છે ?

પાઠ ૭૮.

સહાયતા=મદદ

જગચાપ=કપાસની ગાસડીઓ વગેરે બાધવાનુ પાણીની મદદથી ચાલતુ યત્ર, એ યત્ર બ્રહ્મા નામના વિદ્વાને ગોધી કાઢેલુ હોવાથી બ્રહ્માપ્રેસ પણ કહેવાય છે એ યત્રમા વજન ઉચકવાની નળી કરતા દબાણ કરવાની નળીનુ ક્ષેત્રફળ જેમ વધારે તમ વજન સહેલથી ઉચકાય છે

સાધારણ=સરખી સપાટી જણાવનાર યત્ર લેવલ (વોટર લેવલ, સ્પીરીટ લેવલ, મર્કર્યુરી લેવલ વગેરે એ યત્રની મદદથી ઢાળવાળુ નીચુ પાચુ તરત પર ખાઈ આવે છે)

બકનળી=એક પાસુ ટુક અને એક પાસુ લાબુ એવી વાળેલી પોલી નળી, સાયફોન (હોજ

કે ટેકરીપરના તળાવ ખાલી કરવામા તથા જળચક્કીના પાટાપર ઘોધ પાડવામા સાયફોનનો ઉપયોગ થાય છે)

સવાલ—જળચાપયત્રની રચના તથા ઉપયોગ સમજાવો અકનળી [સાયફોન]ની રચના તથા ઉપયોગ સમજાવો સાયફોન વડે પાણી કયારે ખાલી ન થઇ શકે ? જળચાપ તથા સાયફોનમા પાણીના કયા ગુણનો ઉપયોગ થાય છે ? પ્રવાહીના બીજા જે જે ગુણો આ પાઠમા તમારા જાણુવામા આવ્યા હોય તે ગણાવો

પાઠ ૭૯.

આર્કિમીડીસ=એ ગ્રીસ દેશનો રહીશ પદાર્થ વિજ્ઞાનમા કુશળ વિદ્વાન હતો ગ્રીસના રાજાએ એક સોનાનો મુગટ કરાવ્યો, તેમા સોનીએ ભેગ કર્યો છે કે કેમ તેની તપાસ કરવાનુ કામ આર્કિમીડીસને સોપ્યુ આની પરીક્ષા માટે એ નાહવા ગયો હતો ત્યાથી એને નિયમ સૂઝયો, તેથી તે નગ્ન સ્થિતિમા 'યુરેકા યુરેકા, તે મને જડયુ, તે મને જડયુ" એમ બૂમો પાડતો દોડયો, અને ઘેર જઇ એક ચોકખા પાણીથી ભરેલા વાસણમા ચોકખુ સોનુ તોળી જેયુ, તો મૂળ વજનનો ૧/૧૯ ઘટ આવી, આ ઘટ સોનાના કદ જેટલા પાણીના વજનની હતી, તે ઉપરથી એણે નિયમ સિદ્ધ કર્યો કે પાણીમા ડુબેલો પદાર્થ જેટલી જગા રોકે તેટલા પાણીના વજન જેટલો ભાર ડુબેલા પદાર્થમાથી ઘટે છે પછી સમાન કદે પાણી કરતા સોનુ ૧૯ ઘણું ભારે છે, એટલે પાણીમા જેખતા ચોકખા સોનાનો ૧/૧૯ ભાગ વજનમા ઘટે છે એ નક્કી કરી મુગટનો ભેગ પારખી આપ્યો

સમાન વજનનો=તેના જેટલાજ ભારવાળો

ઉપલી મેર દબાણ કરવાનુ=ઉપર હડસેલવાનુ

વલણુ=શક્તિ સ્વભાવ

તારકશક્તિ=પદાર્થને ડૂબવા નહિ દેતા ઉપલીમેર કાઢવાની શક્તિ

સમતોલ=સ્થિર, ઉપર કે નીચે જવા દેતા અટકાવી રાખવુ તે

સવાલ—પાણીની તારક શકિત એટલે શુ ? પાણીમા તારક શકિત છે ત્યારે કેટલાક પદાર્થો એમા ડૂબી કેમ જાય છે ? લોઢાના એક પોલા ગોળાનો રસ કરવાથી તે કેટલા ઘન ઇંચ થશે, એ ગોળા ભાગ્યા વિના શી રીતે શોધી શકાય ? છલાછલ ભરેલા પાણીના વાસણમા એક વસ્તુ મૂકીએ, તો તેમાથી કેટલુ પાણી બહાર નીકળી જશે ? આર્કિમીડીસનો નિયમ શો ? આર્કિમીડીસે નિયમ શી રીતે શોધી કાઢ્યો તે સવિસ્તર કહો લોઢાની બનાવેલી આગબોટ કેમ ડૂબી જતી નથી ? વહાણ લાકડાના શા માટે બનાવે છે ? ખાલી વહાણ કરતા માલથી ભરેલુ વહાણ પાણીની અંદર વધારે બેઠેલુ શાથી જણાય છે ? તોફાનની વેળાએ વહાણમાનો સરસામાન તથા ઉપયોગી મોટા પ્રાણીઓને શા માટે દરીઆમા ફેકી દે છે ?

પાઠ ૮૦.

કેલાર્કપણુ [અ[illegible] વડે જેમ શરીરના [illegible] નીચેથી ઉપર ખેંચાય છે તે] નાટોડી, ઢપડુ બનેરિ [illegible] [illegible]

[illegible]

લાગ્યાથી તેના ત્રણે ભાગે ખેંચાઈ જાય છે તે [[illegible]રા=ત્રાગ+આ= મર્યાદા બતાવનાર ઉપસર્ગ+રૂપ= [illegible]ચવુ+આવુ=ક્રિયા વાચક પ્રત્યય

સાય=સાંજની

સંધ્યા=સવારમા સૂર્ય ઉગતી વખતે અથવા સાંજે સૂર્ય આથમતી વખત બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વગેરે દ્વિજ પ્રજા જે વૈદિક કરે છે તે, (સં ધી=[illegible] અને [illegible] દિવસનો મેળાપ+આ=નારી જાતિનો પ્રત્યય]

ઉપરણો [સ] ખાધે નાખવાનુ વસ્ત્ર, ખેસ, પિછોડી [ઉપ=પાસે= પ્રાવરણ—લુગડુ (પ્ર=અગાઉ+

અ=સુ ની+વૃ=ઢાકવુ ।]
કોશીશ=તજવીજ,યત્ન
છિદ્રાળુ [સ] કાણાવાળો પદાર્થ, આઘા આઘા રજકણવાળો કે જેના રજકણો વચ્ચે જગ્યા રહેલી હોય એવો [છિદ્ર =કાણું, રજકણ વચ્ચે રહેલી જગ્યા+આળુ=વિશેષણ કરનાર પ્રત્યય]
વક્રરેખાકૃતિ [સ] વાકી લીટીથી જેવી હદ થએલી છે એની આકૃતિ
આકૃતિ=હદ
ભાવાર્થ (સ) મૂળ મતલબ, સાર, [ભાવ=મનની ઇચ્છા+અર્થ= મતલબ]
અતગોળ [ન] માહેથી ગોળાકાર હોય તે જેમકે વાડકો માહેથી અતર્ગોળ કહેવાય, અને બહા રથી જોતા બાહ્યગોળ કહેવાય (અતર=માહે+ગોળ)
સપાટી=ઉપલી બાજુ
બાહ્યગોળ=બહારથી ગોળાકાર હોય તે (બાહ્ય=બહાર+ગોળ)
કેશાકાર (સ) વાળના જેવા સાકડા વેહના ઘાટની નળી (કેશ=વાળ+આકાર)
મદ્યાર્ક (સ) ચોકખો દારૂ, (મદ્ય=દારૂ+અર્ક=તેજાબ) (એમા હરકોઈ વસ્તુ ઓગળી જાય છે, એ બહુ ઝેરી છે)
અર્ક (સ) ઝાડના રસ કે ફૂલને પાણીમા નાખી ઉકાળી તેના જેવુ સત્વ કાઢે છે તે

સવાલ—દીવાની બત્તી વાટે તેલ ચઢે છે એ શાથી ? કેટલાક પદાર્થોનો આધાર શેના શેના ઉપર છે ? કઇ અમુક ચીજ કેશાકર્ષણથી ઉપર ચઢશે કે નહિ તે શી રીતે જાણી શકાય ?

પાઠ ૮૧.

પ્રસરણ [સ] ફેલાઈ જવુ [પ્ર= આગળ+સ=સરકવુ, જવુ+અણ =ક્રિ વા પ્ર] આગળ જવુ
યત્ર (સ) મહેનતનો અટકાવ કર-નાર સચો [યમ્=અટકાવવુ+ત્ર= સાધન]
વિશેષ લક્ષણ=ખાસ સ્વભાવ

પ્રમાણ=હિસ્સો, ભાગ
ભિન્ન ભિન્ન=જુદા જુદા
નિરીક્ષા [સ] ચોકસાઇથી જોવુ તે (ઇક્ષ=તપાસવુ, જોવુ)
પ્રયોગ [સ] અજમાયશ [પ્ર=બહાર+યોગ=જોડાણ] બહારના પદાર્થ સાથે જોડાણ કરી જોવુ તે
સિદ્ધ=નક્કી
મુખ્યત્વે=ઘણુ કરીને, બહુધા
હૈડ્રોજન=એક જાતનો હલકો વાયુ [બે ભાગ હૈડ્રોજન અને એક ભાગ ઓકિસજન નામે વાયુનુ પાણી બનેલુ છે હૈડ્રોજન ઓકિસજનની પેઠે ધીમે ધીમે સળગતો નથી, પણ એકદમ બદુક જેવો અવાજ થઇને સામટો સળગી જાય છે]
કોલગ્યાસ=ખનીજ કોયલાને બધ વાસણમા તપાવી તેમાથી કાઢી લીધેલો વાયુ

સવાલ—ઉષ્ણતાથી કયા પદાર્થો ફૂલતા નથી ? પ્રત્યેક વા એકેક અશ ગરમી વધવાથી કેટલો વિસ્તાર પામે છે ? વાની તારશકિત ના ખપમા આવે છે ? બલૂનની પ્રથમ શોધ કોણે કરી ? અને તેમાં સુધારો કેવી રીતે થયો ?

ટુકસાર—પાઠને અતે લખ્યુ છે કે "બલૂન ચોકસ વાહન તરીકે અદ્યાપિ વપરાયુ નથી, અને વપરાશે એમ લાગતુ નથી" પરતુ જર્મન અને અમેરિકામા હાલમા ધારેલી દિશાએ અને ધારેલી જગાએ બલૂન લઇ જવાના પ્રયોગ ફતેહમદ નીવડયા છે પ્રાચીન સમયમા હિદમા ઘણા મોટા વિમાનો ધારેલે સ્થળે લઈ જવાતા હતા હવે ઝેપલીન અને એરોપ્લેન નામના બલૂન ધારેલે સ્થળે લઇ જવાય છે

પાઠ ૮૨.

સ્વરધારણ યત્ર=ફોનોગ્રાફ (એ યત્રની શોધ મહાન વિદ્યુત શોધક એડિસને કરેલી કહેવાય છે)
આદોલન=મોજા, એક રજકણ બીજા રજકણને હડસેલી ગતિ

આપે છે તે
તીક્ષ્ણ=ઝીણી, મીંક
નળાકાર=નળના જેવો ઘાટ [નળ +આકાર]
ખોભણુ=ખાડો, ખાચ
આબેહુબ [ફા] અસલ હોય તેવુ જ
સ્વર=લાબો ઝીણો અવાજ, સૂર
વસ્તુત =ખરૂ જોતા
ખાસ=વિશેષ
ધ્વનિ=અવાજ
સાહિત્યો=સાધનો
ત્વચા=ચામડી, છાલ
અપ્રિય=ગમે નહિ એવા [અ+પ્રિય]
નાદ=મોટો અવાજ
પ્રહાર=માર
જાથુ=કાયમ, હમેશ
ઉચ્ચતા=ઉંચાપણુ [તીણાસૂર]
યોગ્ય સધાન=લાયક જોડાણ
તીવ્ર=તીણા, ઉચા

સવાલ—ફોનોગ્રાફ અવાજને કેવી રીતે ગ્રહણ કરે છે, તથા કેની રીતે પાછો બહાર કાઢે છે ? ફોનોગ્રાફમા અવાજ બદલાય છે શાથી ? આપણો પોનાનો અવાજ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? મોટા તુમડાવાળા તબુરાને ગવૈયા શાથી વધુ પસદ કરે છે ? સૂર અને નાદનો ભેદ સમજાવો પુરુષ કરતા સ્ત્રીના સૂર કોમળ શાથી હોય છે ?

પાઠ ૮૩.

ઝળઝળુ=સૂર્ય ઊગતા પહેલા અને આથમ્યા પછી જે રાતો ઝાખો પ્રકાશ દેખાય છે તે
મૃગજળ=ઝાઝવાનુ જળ, મેદાન અથવા રણમા તડકો પડતો હોય ત્યારે દૂરથી પાણી જેવુ જણાય છે તે
પરાવર્તન (સ) પાછુ ફેકાવુ (પરા=પાછુ+વૃત્=વળવુ+અન)
વક્રીભવન (સ) એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમા જતા પ્રકાશના કિરણ વાકા વળે છે તે (દીવાના કોડીઆમા મૂકેલી સળી અને પાણીમા મૂકેલી લાકડી એથીજ વાકી જણાય છે, કેમકે કોડીઆમા જે સળી મૂકેલી છે, તેમાથી નીક

ળતા કિરણ તેલની મધાર સીધી લીટીમાં નીકળતા નથી, પણ મર ડાય છે તેથી સળી વાંકી જણાય છે

અવસ્થાંતર=સ્વરૂપમાં ફેરફાર, હાલતમાં બદલાવું તે

વાતાવરણમાંની રજકણો=આકાશમાં પવનના જોરથી ફેલાએલી ઝીણી રજો

પ્રસરેલી=ફેલાએલી

પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લા, દેખીતા (પ્રતિ=સામુ +અક્ષ=આંખ) આંખ આગળ

સંસર્ગ=સંબંધ

ઓછા ઘાડા થર=પાતળા પડ

પૂરવણી કરનારા=દેખાવ પુરો કરવામાં મદદ કરનારા

પ્રતિરૂપ=સાનુરૂપ [પ્રતિ+રૂપ]

સવાલ—ઝળઝળું કેટલા કાળ રહે છે? ઝળઝળું થવામાં કિરણો શેને લીધે પરાવર્ત્તન પામે છે? સૂર્ય ક્ષિતિજની નીચે ૧૮° ચાલતા જે દેખાય તે કાળ લાગે છે તે કયે સ્થળે ઓછો હોય છે? ક્ષિતિજની સમીપમાં સૂર્ય ચંદ્ર ચપટા શાથી દેખાય છે? તારાની શોધને માટે નિરીક્ષા સ્થળો ઉંચા ડુંગર પર શા માટે રાખે છે? સૂર્ય અસ્ત પામે છે તે વખતે આપણે તેની સામે શાથી જોઈ શકીએ છીએ? મૃગજળ દેખવાનું કારણ શું? [illegible]ગી, સીસો, [illegible] તથા [illegible] શી રીત [illegible] પૂરવણી કરનારા રંગોના એક બે ઉદાહરણ આપો

પાઠ ૬૬

[illegible] (૨) [illegible] આવી ગયા પછી આકાશમાં ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં અર્ધગોળ રંગીત કમાન નીકળેલી દેખાય છે તે, ઇંદ્ર ધનુષ્ય, કામઠી (મેઘ=વરસાદ+ધનુષ્ય=કામઠું)=વરસાદનું

[illegible]મેઠું

[illegible] (સં) જુદું પડવાની ક્રિયા (પૃથક્=જુદું +કરણ=કરવાની ક્રિયા

અસમાન=સરખું નહિ તે (અ+સમાન)

રસાયની સંયોજના=બે પદાર્થ એકઠા થતા તે બંનેમાંથી જુદ જ

ગુણવાળો ત્રીજો પદાર્થ થવાની ક્રિયા તે
સિદ્ધાંત (સ) નક્કી કરેલા સાર

(સિદ્ધ=સાબીત+અંત=પાર, છેડો)
રૂપાંતર=દેખાવમાં ફેરફાર (રૂપ+અંતર)

સવાલ—મેઘધનુષ્ય શાથી થાય છે? મેઘધનુષ્યનો દેખાવ કેવો હોય છે? પ્રકાશનું પ્રસરણ એટલે શું અને તે શાથી દેખાય છે? કોઈપણ પદાર્થ આપણને પ્રકાશના ક્યા ગુણને લીધે દેખાય? કોઈ વસ્તુ પીળી તેમજ કાળી દેખાવામાં કિરણો પર કેવી અસર થાય છે? લીલા કાચમાંથી જોતા ગુલાબનો અને રાતા કાચમાંથી જોતા વાદળી રીતનો રંગ કાળો દેખાવાનું કારણ શું? પ્રકાશ અને કિરણની બાબતમાં ન્યૂટને શું બતાવી આપ્યું?

પાઠ ૮૫.

ઘર્ષણ વીજળી=બે પદાર્થને પરસ્પર ઘસવાથી ઉત્પન્ન થતી વીજળી
પ્રવાહ=આવક
વહેતી વિદ્યુત=જે વીજળીનો એક સરખો પ્રવાહ લાંબા વખત સુધી મળ્યા કરે તે
તકતી=ચોરસ કકડા
વિદ્યુત પાત્ર=વીજળી ઉત્પન્ન કરવાનું માટીનું વાસણ
બેટરી=વિદ્યુત પાત્ર
રસાયન વ્યાપાર=વિરુદ્ધ ગુણવાળો પદાર્થ ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા
વિદ્યુતવાહક=જેમાંથી વીજળીનો પ્રવાહ જઈ શકે તે
વાહક [સ] લઈ જનાર
ઉત્ક્રમણ=પોતાની ઠરાવેલી હદથી બહાર જવું
લોહચુંબક=લોઢાને ખેંચનાર, લોઢાને આકર્ષણ કરનાર
વિદ્યુત લોહચુંબક=વીજળીની મદદથી લોઢાને ખેંચનાર પદાર્થ
વિદ્યુત અવાહક=જેમાંથી વીજળીનો પ્રવાહ જઈ ન શકે તે, કાચ

સવાલ—પહેલી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરવાની એક રીતનું વર્ણન કરો. બેટરી બંધ અને ખુલ્લી છે, એમ ક્યારે કહેવાય? વિદ્યુત

લોહચુંબક બનાવવાની રીત શી છે? વિદ્યુત તાર યંત્રનું વર્ણન લખો. એ યંત્રની શોધ કોણે કરી? એ યંત્રથી શા લાભ થયા છે?

પાઠ ૮૬.

રસાયનપ્રીતિ=રસાયનાકર્ષણ, જે બળવડે જુદા જુદા તત્ત્વો એકઠા મળી મિશ્ર પદાર્થ બને છે તે

દ્રવ્ય=વસ્તુ

વિકાર=ફેરફાર

પ્રકૃતિ વિકાર=પદાર્થના મૂળરૂપમા કોઇ કારણસર થોડા વખત સુધી જે ફેરફાર દેખાય છે તે

રસાયનવિકાર=બે કે વધારે પદાર્થ એકઠા થતા તેમાથી વિરૂદ્ધ ગુણ વાળો ત્રીજોજ નવો પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે તે

ઘટક=રજકણ

સંયોગ=મેળાપ, જોડાણ

રસાયની સંયોગ=રસાયન વિકાર

રસાયની પૃથક્કરણ=પ્રકૃતિ વિકાર

મિશ્રણ=ભેગ

સાદુ મિશ્રણ=સહેલાઇથી મૂળ વસ્તુ પાછી મેળવી શકાય એવું મિશ્રણ જેમકે રેતીમા ખાડ, દૂધમા પાણી, પાણીમા મીઠું નાખીએ તે

સાદા દ્રવ્ય=મૂળતત્ત્વ, (એ અડસઠ મનાતા હતા, હાલમા ૭૦ મનાય છે)

તત્ત્વ=મૂળ વસ્તુ

શુદ્ધ=ચોકખા, મૂળ રૂપે

અણુસમૂહ=રજકણનો જથો

સંબંધાકર્ષણ=જે આકર્ષણને લીધે દરેક પદાર્થના રજકણો એક બીજા સાથે વળગી રહેલા છે તે (જો પદાર્થમાથી સંબંધાકર્ષણ નીકળી જાય તો રજકણો ઢગલો થઇને પડે)

પરમાણુ=ઝીણામા ઝીણો અણુ

ભિન્નતા=જુદાપણ

રચના=બનાવટ

સજીવ=જીવવાળા (સ+જીવ)

અદૃશ્ય=ન દેખી શકાય એવા

ત્રણ અદૃશ્ય વાયુ=ઓક્સિજન હૈડ્રોજન ને નૈટ્રોજન પાણીમાથી સંબંધાકર્ષણ નીકળી જતા ઓક્સિજન અને હૈડ્રોજન અ

દૃશ્ય વાયુ ઉત્પન્ન થાય	નીકળી જતા ત્રણ અદૃશ્ય વાયુ
સજીવ પ્રાણીમાથી સબધાકર્ષણ	અને કાર્બન જેવા મૂળતત્ત્વો રહે

સવાલ—પ્રકૃતિ વિકાર ને રસાનનવિકાર એટલે શુ તે દાખલા આપી સમજાવો સાધારણ મિશ્રિત અને રસાયની સયોગમા શો તફાવત છે ? મૂળતત્ત્વો કેટલા છે ? તત્ત્વોના કેટલા પ્રકાર છે ને તે કયા કયા ? કેટલાક તત્ત્વોના નામ ગણાવો રસાયનકર્ષણ એટલે શુ ? તત્ત્વોમાથી વસ્તુઓ કેવી રીતે થઇ છે ? જગતમાંથી સબધાકર્ષણ જતુ રહે તો કેવા ફેરફાર થાય ? રસાયની સયોગના એક બે પ્રયોગ સમજાવો

પાઠ ૮૭.

અવિભાજ્ય (સ) જેના વિભાગ થઈ શકે નહિ એવુ (અ=નહિ= વિ=વિશેષે+ભાજ્ય=ભાગ) જેના એકથી વધારે ભાગ પાડી ન શકાય તે

જનક=પિતા, પેદા કરનાર

વટ=જાડી

સવાલ—પાણીમાથી ઓકિસજન અને હૈડોજન વાયુ છુટા પાડવાના બે પ્રયોગનુ વર્ણન કરો હૈડ્રોજન વાયુ ઓકિસજન સાથે મળવાથી રસાયનિકસયોગ થઇ જે ક્રિયા થાય છે તેનુ વર્ણન કરો જુદી જુદી સીસીઓમા ઓકિસજન ને હૈગોજન વાયુ ભર્યો હોય તો તે શી રીતે પારખી શકાય ?

પાઠ ૮૮.

દ્રવ્યતા [સ] ઓળગવાપણુ [(ધાતુ] =દ્રવવુ, ઓળગવુ+તા પણુ)

અદૃશ્ય=ન દેખી શકાય એવુ

ભાવાર્થ=મૂળ મતલબ [ભાવ+અર્થ]

દ્રાવણ=એક વસ્તુમા બીજી વસ્તુ ઓળગવાથી થએલો પદાર્થ

દ્રવ્ય=પ્રવાહીમા ઓગળી શકે એવા પદાર્થો

અદ્રવ્ય=પ્રવાહીમા ઓગળી ન શકે એવા પદાર્થો

દ્રાવક=ઓગળનાર

મિશ્રણ—ભેગ

મર્યાદા=હદ

આપવાદ=બાધ
ભિન્ન ભિન્ન=જુદી જુદી
વૃદ્ધિ=વધારો
અંશો=ભાગો (સંસ્કૃત અંશ=ભાગ પાડવા, વહેંચી આપવું)
કસ્તર=કચરો

સવાલ—દ્રાવણ, દ્રાવ્યતા, દ્રાવ્ય, અદ્રાવ્ય અને દ્રાવકની વ્યાખ્યા તથા દૃષ્ટાંત આપો. પાણીમાં મીઠું કેટલું ઓગાળી શકાય? દ્રાવ્યતાની વધઘટ શાથી થાય છે? તેમજ તેના અપવાદ કયા છે? કઠણ અને નરમ પાણી શી રીતે બને છે, તથા કેમ પરખાય? કુદરતી પાણીમાં ઓગળેલા દ્રવ્ય સિવાય બીજું શું હોય છે? તે શી રીતે દૂર કરી નખાય? ઝરણનું પાણી સ્વચ્છ શાથી હોય છે?

પાઠ ૮૯.

હરેક ઉષ્ણતામાને=ઓછી વત્તી ગમે તેટલી ગરમી હોય તોપણ
બાષ્પભવન=વરાળનું થવું
શોષણ=ચૂસી લેવું, ખેંચી લેવું
નીમે ભાગે=અર્ધ ભાગે
વધારેમાં વધારે નીમે ભાગે=ઘણે ઓછે ભાગે
અશક્તિ=શક્તિ વગરના, ઓછી શક્તિવાળા [અ+શક્ત=શક્તિ]
અવગુણકારી=નુકસાન કરનાર (અવ=નઠારો+ગુણ+કાર=કરનાર+ઇ=વાળો)
ઉષ્ણતામાપક=ગરમી માપનાર (ઉષ્ણ+તા+માપ+અક)

સવાલ—ભેજ શોષી લેનાર પદાર્થોમાં કયા પદાર્થો ગિઆગામાં ખપ લાગે છે? અતિશય ભેજવાળી વરસાદની ઋતુમાં ઘણું ભીનાં લૂગડાં શાથી સુકાય છે? સુકી હવા તદ્દન ભેજ વગરની હોય છે કે કેમ? ભીની અને કોરી ગોળીવાળા ભેજમાપક યંત્રનું વર્ણન કરો, અને ઉષ્ણતામાપક યંત્રના અંશમાં વધતો ઓછો ફેર ક્યારે પડશે?

પાઠ ૯૦.

એસિડ=તેજાબ સ્વાદે અતિશય ખાટો અને નીળા લિટમસનો રંગ રાતો કરનાર

અલ્કલિ=સ્વાદે તીક્ષ્ણ અને રાતા લિટમસનો રંગ બદલી નીળો કરનાર

ખાર=જે પદાર્થનો સ્વાદ ખાટો કે તીક્ષ્ણ નથી અને એસિડ તથા અલ્કલિના સંયોગથી જે બને છે તે

જલદ=તીક્ષ્ણ, પુષ્કળ અસર કરનાર

નીળો=ઘેરો લીલો, કાળો લીલો

બાષ્પ=વરાળ, બાફ

ભવન=થવું

સવાલ—દહીં, છાશ અને કાચાં ફળમાં ખટાશ શાની છે? એસિડ કે અલ્કલિની પરીક્ષા કેવી રીતે કરવી? જલદ અલ્કલિ કે અલ્કલિ કયા કયા છે? એસિડ અને અલ્કલિનો સંયોગ એક બીજાપર શી અસર કરે છે? એમોનિયમ નૈટ્રેટ શી રીતે બનાવવો? પાસાદાર કકડા શેના બંધાઈ શકે? અને તે પાસા શાથી બંધાય છે?

પાઠ ૯૧.

અતિ જ્વાળાગ્રહી=થોડી ગરમી લાગતાજ એકદમ ભડકો થઈને બળે તે (જ્વાળા=ભડકો+ગ્રાહી=લઈ લેનાર)

ઘર્ષણથી=ઘસવાથી

અકસ્માત=ઓચિંતું નુકસાન

નિર્ભય દીવાસળી=સેફ્ટી મેચીસ, જેના ખોખાપરજ ઘસવાથી સળગે છે તે

સવાલ—પીળા અને રાતા ફોસ્ફરસનો મુકાબલો કરો. દીવાસળી શાથી સળગે છે? દીવાસળી બનાવનારા પર ફોસ્ફરસની શી અસર થાય છે? આપણા ખોરાકમાં ફોસ્ફરસ કેવા ક્રમથી દાખલ થવા પામે છે? હાડકાં શેનાં બનેલાં હોય છે? ફોસ્ફરસવાળી દવાઓ અને ખાવાના પદાર્થો માણસને શાથી ગુણ કરે છે?

પાઠ ૯૨.

દહન (સં) બળવાની ક્રિયા, વસ્તુનો ઓક્સિજન જોડે રસાયણિક સંયોગ થતાં ઉષ્ણતા અને પ્રકાશ ઉત્પન્ન થઈ વસ્તુના મૂળ રૂપનો નાશ થવાની ક્રિયા

શ્વાસોચ્છ્વાસ (સં) દમ લેવો અને બહાર કાઢવો તે (શ્વાસ=દમ

લેવો+ઉત્=બહાર+શ્વાસ)=શ્વાસ પ્રશ્વાસ

અવિનાશપણુ=નાશ નહિ પામવા પણુ (કોઇ પણ પદાર્થનો ખરી રીતે જોતા નાશ થતો નથી પણ તેનુ રૂપ બ લાય છે)

વાસ્તવિક=ખરો

અનુમાન=અટકળ, ધારણા

વસ્તુત =ખરૂ જોતા

રકતવાહિની=લોહી વહેવડાવનાર નસો, (રકત=લોહી+વાહિની)

સવાલ—ખરી રીતે જોતા બળવાથી પદાર્થનો નાશ થતો નથી તો આપણે તેને કેમ જોઇ શકતા નથી ? મીણબત્તી બળવાથી કયા કયા પદાર્થો બને છે ? આપણે જે ઓકિસજનનો દમ લઇએ છીએ તેનુ શુ થાય છે ? ઉચ્છ્વાસમા કયા કયા પદાર્થો નીકળે છે ? અને તે શી રીતે બનેલા હોય છે ? મીણબત્તીના અને આપણા દહનમાં તફાવત શો ? ખોરાક શા માટે લેવો પડે છે તે સમજાવો

પાઠ ૯૩.

કાર્બન=દહન થનાર મુખ્ય તત્ત્વ, કોયલો

ચૂર્ણ પાષાણ=ચુનાનો પત્થર

સેંદ્રિય પદાર્થ=કોઈ પણ વસ્તુને બળતા તેમાથી જે ભાગ ઊડી જાય છે તે

કાર્બોનિક એસિડ વાયુ=કાર્બન અને ઓકિસજનના સયોગથી થએલો વાયુ

ઓપ=ચળકાટ

રસાયણ જળ=જે પાણીમા ધાતુના ક્ષાર મળેલા હોય છે તે

સવાલ—કાર્બન શેમા શેમા હોય છે ? કાર્બન કયા ત્રણ રૂપમા મળે છે ? એ ત્રણેમા એકલો કાર્બનજ છે એની ખાત્રી શી ? એ ત્રણે કયા કયા ઉપયોગમા આવે છે ? પાણીમા કાર્બોનિક એસિડ વાયુ કેની રીતે ભળે છે ? તેની અસર ખડકો પર શી થાય છે ? કાર્બોનિક એસિડ વાયુ માણુસ તથા વનસ્પતિના ખપમા કેવી રીતે આવે છે ?

પાઠ ૯૪

લોહિતાગ=લેહીના જેવા શરીર વાળો [લોહિત્=લોહી જેવુ+અ ગ=શરીર]

સ ક્રમણ=સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે ગ્રહોનુ એક લીટીમા આવવુ તે

વાર્ષિક ભ્રમણ=એક વરસમા ફરી વળવુ તે (પૃથ્વી સૂર્યની આસ પાસ એક વરસમા ફરી વળે છે)

સવાલ—મ ગળ અને બૃહસ્પતિનુ સૂર્યથી અ તર તેમની દૈનિક તથા વાર્ષિક ગતિ અને તેમના ગ્રહોનુ ભ્રમણ કવા પ્રકારે છે? દૂરબીન વડે એ ગ્રહોનુ નિરીક્ષણ કરતા કેના દેખાવ માલમ પડે છે? પૃથ્વી સાથે એ બે ગ્રહોનો મુકાબલો કરો

પાઠ ૯૫.

નરી આખે=દુરબીનમા જોયા વગ રની આખે

ભવ્ય=રોનકદાર

મેખલા=કદોરો

અનુપમ=જેની સરખામણી કોઇ સાથે ન થઇ શકે એવો બેનમુન

કલ્પના=ધારણા, અનુમાન

વિષમતા=નિયમ પ્રમાણે નહિ હોવુ તે, ખામી

મનન=વાચેલી કે જોએલી બાબત પર વિચાર કરવો તે

સવાલ—શનિની મેખલાઓ તથા ચદ્રો કેવા દેખાય છે? શનિ, યુરેનસ અને નેપચ્યુનનુ સૂર્યથી અ તર, ભ્રમણ કાળ તથા પૃથ્વી સાથે કદ અને વજનમા પ્રમાણ કેટ કેટના છે? અને દરેકને ઉપગ્રહ કેટલા? બૃહસ્પતિ ને શનિનો મુકાબલો કરો

પાઠ ૯૬.

વિસ્મયકારક=નવાઇ પમાડનાર

મલકે=ઘણુ કરીને, અથવા

નેબ્યુલા-નિહારિકા, ચકચકિત વાયુ અથવા વરાળના જણાના તેજસ્વી ધાબા

વર્ગણી=જાતવારી, જોઠવણી

ઘનીકરણ=વાયરૂપ પદાર્થ નક્કર થવુ

સ ભવિત=સાચી

સવાલ—નરી આખે સ્થિર તારા શુમારે કેટલા ગણાય છે? અને તે શુ છે? હર્શલે નિહારિકા સબધમા કરેલા તર્કો કયા છે?

પાઠ ૯૭.

એશ=સરસ
નેપચ્યુનની કક્ષા=નેપચ્યુનને સૂર્યની આસપાસ ફરવાનો માર્ગ
પર્યંત=સુધી, લગણ
મધ્યાકર્ષક=વચમા ખેચનાર
મધ્યોત્સારીબળ=મધ્યમાથી દૂર જતા રહેવાનુ બળ
બ્રહ્માડ=સૃષ્ટિ, વિશ્વનો ગોળો

સવાલ—સૂર્યમાથી નીકળી જતી ગરમી કોણ પૂરી પાડે છે? વિશાળ નિહારિકામાથી ગ્રહો કેવી રીતે બન્યા? સૂર્ય અને ચદ્ર બાબત શી ધારણા છે? નિહારીકાની ઉત્પતિ વિષે સાપ્રતકાળમા શુ અનુમાન છે?

પાઠ ૯૮.

થર=પડ
ઉત્ખાત=હાડપિજરના ખડકોમા પડેલા ખાડા, હાડપિજર, ફોસીલ
અવશેષ=બાકી રહેલો ભાગ
અર્થાત્=મતલબ કે

સવાલ—કોયલાના થરો વડે પૃથ્વીના ઇતિહાસની શી માહીતી મળે છે? ખડકોવડ તથા થરોવડે શુ જણાય છે? ખડકોના તળી આના છેક જુના પત્થરોપરથી તથા તેની ઉપરના બીજા થરોથી શુ જણાય છે? બીજા વર્ગના ખડકોમા શુ જણાય છે? તથા ત્યાર પછી પક્ષીઓ કેવા થયા? એ પછી માણસ કેવે ક્રમે થયુ? એ બધી શોધો કઈ વિદ્યાને આધારે થઇ?

સક્ષિપ્ત શબ્દનો ખુલાસો.

(સ) સસ્કૃત	(અ-ગ્ર) અગ્રેજી.	(ભૂ) ભૂત
(ફા) ફારસી	(હિ) હિદી	(કૃ) કૃદત
(આ) અરબ્બી	(પો) પોર્ટુગીઝ	(પ્ર) પ્રત્યય

સમાપ્ત.